

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**МАТЮШИНЕЦЬ ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА**

УДК 373.2/3.091.4(477)"18/19"(043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГЕНЕЗА ІДЕЙ РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА  
ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ**

**(кінець ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)**

011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ Я. В. Матюшинець

Науковий керівник: Іванюк Ганна Іванівна, доктор педагогічних наук,  
професор

Київ 2021

## АНОТАЦІЯ

*Матюшинець Я. В.* Генеза ідей розвивального освітнього середовища дітей у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 20-ті рр. XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2021.

У дисертації вперше здійснено історико-педагогічне дослідження наукової проблеми генези ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці у визначених хронологічних межах (1899–1930); проаналізовано й систематизовано історіографію та джерела, з'ясовано стан дослідженості означеної проблематики в історико-педагогічних джерелах; розроблено періодизацію становлення й розвитку ідей розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1899–1930); висвітлено внесок педагогів, які працювали на теренах тогочасної України, у розвій ідей розвивальних освітніх середовищ дітей (дошкільного і молодшого шкільного віку) та їх упровадження в програмове забезпечення дошкільного виховання і початкового навчання дітей; уточнено та обґрунтовано ключові поняття дослідження: «розвивальне середовище», «ідеї розвивального освітнього середовища».

За результатами аналізу законодавчих і нормативних джерел актуалізовано наукову проблему дослідження в контексті положень Концепції «Нова українська школа» (2017).

Доведено, що в умовах змін суспільних цілей дошкільного виховання та початкового навчання дітей у тогочасній педагогічній думці були напрацьовані ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей, які є цінними в сучасних умовах реформування освіти. Ці ідеї заклали основи розбудови педагогічних практик формування санітарно-гігієнічних навичок, соціального і трудового виховання та навчання дітей з урахуванням принципу

наступності в різнокомпонентних осередках: просторово-предметному, соціальному, дидактичному.

Досліджено феномен розвитку вітчизняної педагогічної думки в уточнених хронологічних межах дослідження (1899-1930) як інтегрованого соціокультурного утворення, що ґрунтується на передових для того часу концепціях і практиках; особливості становлення й поступу ідей про розвивальне освітнє середовище та його значення для розвитку базових соціальних і навчальних навичок дітей, підготовки їх до соціальної взаємодії та навчання. З'ясовано, що становлення й поступ ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку беруть витоки із започаткування виразниками української культурної спільноти, зокрема членами Київського товариства народних дитячих садків, діяльності приватних дитячих садків і народних початкових шкіл. У ці роки також спостерігались унормування вимог щодо функціонування розвивальних освітніх середовищ у цих освітніх закладах, що засвідчують документи Справи управління Київського навчального округу «Про установи товариства народних дитячих садків у м. Києві» (1899), та актуалізація в тогочасній педагогічній думці місця й ролі розвивального освітнього середовища як чинника розвитку дитини та підготовки її до навчання в школі.

З'ясовано та схарактеризовано внесок педагогічних персоналій у розвиток ідей про розвивальне освітнє середовище дітей, зокрема суголосність ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей у працях вітчизняних і зарубіжних педагогів. Досліджено та висвітлено провідні ідеї щодо: створення сприятливого освітнього середовища для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, а також розумового, фізичного, морального розвитку дітей дошкільного віку з метою підготовки їх до навчання в школі; облаштування освітніх осередків (середовищ) для дітей на засадах принципу природовідповідності; провідної ролі вихователя, вчителя у створенні освітнього осередку (середовища) у дошкільних установах і школах; наповнення національним, трудовим, самодіяльним, соціальним змістом

освітніх середовищ (осередків) для дітей; використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей; організації сумісних освітніх середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Встановлено, що протягом 1899–1930 років ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку зазнали змін (від становлення до розвитку). Цей поступ зумовлений суспільними запитам та вимогами часу стосовно педагогічного патронату дітей, розвитком у педагогічній спільноті продуктивних ідей про всебічний розвиток дитини в різноманітних розвивальних освітніх середовищах, усталенням програмових вимог до створення та функціонування розвивальних середовищ різних структур.

З'ясовано, що педагоги (А. Дараган, С. Бобровська, Н. Лубенець, С. Русова), які в 1899–1919 роках працювали задля розбудови дошкільного виховання та початкового навчання дітей на теренах тогочасної України, відповідно до тогочасних потреб суспільного дошкільного виховання дітей та їх навчання розвивали провідні ідеї щодо використання «дарунків» Ф. Фребеля та дидактичного матеріалу М. Монтесорі. За результатами аналізу писемних джерел із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) висвітлено актуалізацію С. Русовою ідей про «осередки соціального життя і соціальних взаємовідносин» у руслі розбудови дошкільних установ і початкових шкіл на національному ґрунті; створення розвивальних середовищ на засадах трудової діяльності дітей, наповненої національним змістом. Встановлено, що в історико-освітньому поступі в різні періоди та етапи практичну цінність становили ідеї Н. Лубенець, Т. Лубенця про розвивальне освітнє середовище в контексті забезпечення сприятливих умов для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку і його предметно-ігрового наповнення. Розширено знання про внесок М. Волобуєва, Т. Ганджулевич, А. Гендрихівської, О. Дорошенко, С. Кириченко, В. Чередниченко, Е. Яновської у становлення ідей щодо наповнення розвивального освітнього

середовища дітей трудовим та самодіяльним змістом на засадах соціального виховання, урахування природи дитини.

Охарактеризовано розвиток ідей про розвивальне освітнє середовище дітей у програмовому забезпеченні діяльності дитячих садків різних років у хронологічних межах дослідження на основі таких архівних документів: План діяльності дитячого садка, що планувалося відкрити у м. Києві під керівництвом О. Домонтович-Щипило (1905); Навчальний план дитячого садка при учбовому закладі 1-го розряду в м. Бердичів, Київської губернії під керівництвом О. Копронович (1905); План дитячого садка А. Винарської в м. Києві (1905); Програма дитячого садка з російською мовою викладання в м. Києві, М. Петерсон (1906); Орієнтовна програма занять в дитячому садку (від 4 до 8 років) на Шулявці у м. Києві при Київському товаристві народних дитячих садків (1910); План дитячого садка у м. Києві під керівництвом А. Равич-Шасткевич (1911); Програма занять у дитячому садку на Печерську у м. Києві під керівництвом Н. Тутковської (1911); План занять в третьому народному дитячому садку на Звіринцю в м. Києві при Київському товаристві народних дитячих садків (1912); План занять в дитячому садку під керівництвом Л. Веретеннікової (1912); Програма занять дитячого садка Л. П. Товстоног (1912); Програма занять в дитячому садку при учбовому закладі 3-го розряду М. Шарій (1913); План занять в дитячому садку у м. Києві на Солом'янці під керівництвом А. Дем'яновської (1914); Навчальний план дитячого садка у дачному селищі Святошино під керівництвом О. Вікторовської (1915).

З'ясовано, що провідні ідеї створення та функціонування розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в означених хронологічних межах висвітлені у програмах з окремих навчальних дисциплін у єдиній трудовій школі: Орієнтовна програма з природознавства для I ступеню єдиної трудової школи (1919); Природознавство у першому концентрі єдиної трудової школи (1919); Програма рукоділля для першого ступеня трудової школи (5 перших класів) (1919).

Досліджено та охарактеризовано зміни ідей про розвивальне освітнє середовище, що були виснувані педагогами попередніх періодів в історико-педагогічному контексті 1919–1930 року з метою утвердження дошкільного виховання та навчання дітей у початкових школах у ранню радянську добу.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вперше: системно й цілісно розкрито генезу ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930) в умовах змін цілей дошкільного виховання і початкового навчання; отримані нові знання про особливості актуалізації педагогами ідей освітнього розвивального середовища в теорії та практиках діяльності осередків для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; проаналізовано внесок предтеч української педагогічної думки в аспекті розвитку ідей розвивального освітнього середовища дітей, що розширило дослідницьке поле наук про освіту.

На засадах проблемного, герменевтичного, системного, комплексного, інтегрованого підходів та відповідно до критеріїв суспільної зумовленості розвитку освітніх явищ і дидактичного розроблено періодизацію поступу ідей розвивального освітнього середовища дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930), що містить три періоди та етапи в них. У першому періоді (1899–1917) – становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу виокремлено два етапи: 1-й етап (1899–1905) – актуалізація у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного та морального розвитку дітей; 2-й етап (1905–1917) – розвиток педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей. Другий період (1917–1919) – упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва також розподілено на два етапи: 1-й етап (1917–1918) – розвиток у вітчизняній педагогічній думці ідей про функціонування розвивальних освітніх середовищ

для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті; 2-й етап (1918–1919) – урізноманітнення ідей трудової діяльності дітей у соціальних розвивальних освітніх середовищах. У межах третього періоду (1919–1930) – зміни ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами в попередніх періодах, у радянській системі освіти виокремлено: 1-й етап (1919–1925) – пристосування ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання в радянській системі освіти; 2-й етап (1925–1930) – переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання.

Уточнено та обґрунтовано зміст ключових понять дослідження: розвивальне освітнє середовище – сукупність предметного, природного, соціального, дидактичного компонентів з метою забезпечення умов набуття культурно-навчальних навичок і збереження здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, їх соціалізації, трудового виховання та підготовки до життя, розвитку здібностей у діяльності; ідеї розвивального освітнього середовища – сукупність педагогічних поглядів і суголосних до них практик щодо розвивального освітнього середовища дитячого садка і початкової школи як чинника впливу на зміни у свідомості дітей і розвитку їхніх санітарно-гігієнічних, соціальних, навчальних, естетичних навичок у перебігу ціннісно зумовленої діяльності.

Подальшого розвитку набула систематизація джерельної бази та історіографії за проблемним і комплексним критеріями згідно з виокремленими принципами: системності, інтердисциплінарності, достовірності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків розвитку історико-педагогічного явища.

До наукового обігу введено маловідомі першоджерела з педагогічних часописів того часу («Нова рада» (1917–1919), «Вільна українська школа» (1917–1920), «Вісті ВУЦВК» (1918–1941), «Більшовик» (1919–1925), «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1923–1930), «Народній учитель» (1925 –

1930), «Всесвіт: ілюстрований журнал» (1925–1934)), що розширило джерельну базу й уможливило висвітлення особливостей розвитку ідей про розвивальне освітнє середовище дітей у відображенні історичної епохи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в оновленні контенту змістових модулів «Історія освіти», «Педагогіка дошкільна» інтегрованої навчальної дисципліни «Педагогіка»; урізноманітненні тематики курсових і дипломних робіт для здобувачів першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальностями: «Дошкільна освіта», «Початкова освіта». Окремі положення, висновки та узагальнення можуть бути корисними для адаптації в освітній простір Нової української школи; сприяти розширенню спектра наукових проблем дослідницьких проєктів у діяльності «Історико-педагогічних студій».

*Ключові слова:* ідея; вітчизняна педагогічна думка; розвивальне освітнє середовище; ідеї розвивального освітнього середовища; дитячі садки; дитячі майдани; ясла; захистки; дитячі осередки; клуби; трудові колонії; дитячі будинки; дитячі містечка; народні школи; трудові школи.

## ABSTRACT

*Matiushynets Yana.* The Genesis of Ideas of the Developing and Educational Environment of Children in Ukrainian Pedagogical Discourse (late 19th century – 1920s). – Qualifying scientific work (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational and Pedagogical Sciences. - Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2021.

In the dissertation, for the first time, a historical and pedagogical study of the genesis of ideas of the developing educational environment for preschool and primary school children in Ukrainian pedagogical discourse in 1899-1930 was carried out; historiography and sources were analyzed and systematized, the state of research of this problem in historical and pedagogical sources was clarified; periodization of the formation and development of ideas of the developing



educational environment for children of preschool and primary school age in 1899-1930 was developed; the contribution of teachers, who worked on the territory of Ukraine occupied by Russia in the development of ideas of developing educational environments for children (preschool and primary school age) and their implementation in the program support of preschool and primary education of children is dwelled on; the key concept of the study "the developing educational environment", "ideas of a developing educational environment" is specified and justified.

Based on the results of the analysis of legislative and regulatory documents, the scientific problem of research is actualized in the context of the concept of a New Ukrainian School (2017).

It is proved that in the conditions of changes of social goals of preschool and primary education for children, in the formerly pedagogical discourse, ideas of the developing educational environment for children were dwelled on. It formed the basis for the development of pedagogical practices for the formation of their sanitary and hygienic skills, social and labour education and teaching children according to the principle of continuity in multi-component spatial, object, social and didactic centers.

The phenomenon of the development of national pedagogical discourse of the late XIX – 20s of the XX century is analysed in the context of integrated socio-cultural formation based on advanced concepts and practices of its time, the formation and development of ideas about the developing educational environment (centers) for the development of basic social and educational skills of children, preparing them for social interaction and learning. It is found out that the origins of the formation and development of ideas of the developing educational environment for children of preschool and primary school age originate from the time when the representatives of the Ukrainian cultural community, in particular members of the Kyiv Society of Public Kindergartens, started the initiative of private kindergartens and national primary schools, standardized the requirements towards developing educational environments and their functioning. It is verified by the documents of

the management of the Kyiv educational district "On the Institutions of the Society of Public Kindergartens in Kyiv" (1899) and actualized the place and role of the developing educational environment in the pedagogical discourse as a factor for development of children and their preparation for school.

The contribution of famous pedagogues to the ideas of the developing educational environment for children is characterized by the mutual agreement of ideas regarding the developing educational environment for children in the works of national and foreign teachers; the following main ideas are characterized: the creation of favorable environments for preserving the life and health, mental, physical, and moral development of children of preschool and primary school age to prepare them for school; the creation of centers for children (environments) taking into account children's nature; the leading role of the educator and teacher in creating a center (environment) in preschool institutions and schools; filling centers (environments) with diverse content for children – national, labour, do-it-yourself, social; use of toys and didactic materials in educational centers (environments) for children; organization of compatible environments for children of preschool and primary school age.

It is identified that in 1899-1930, the ideas of the developing educational environment for children of preschool and primary school age have undergone changes (from formation to development); this progress is due to public demands and requirements of the time regarding the pedagogical patronage of children, the contribution of efficient ideas about the comprehensive growth of the child in various centers, the establishment of program requirements for the creation and functioning of developing environments of various structure.

It is found out that teachers who worked on the development of preschool and primary education for children in the lands of Ukraine, occupied by Russia, developed the following main ideas of F. Froebel and M. Montessori in accordance with the needs of public preschool education of children (1899-1919): the use of "gifts" by F. Froebel, didactic material by M. Montessori (A. Daragan, S. Bobrovska, N. Lubenets, S. Rusova). Based on the results of the analysis of written sources from

the funds of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine) we dwell on the actualization of S. Rusova's ideas about "centers of social life and social relations" in line with the development of preschool institutions and primary schools on a national basis; the creation of developing environments based on the principles of children's work, filled with national content. It is established that in the historical and educational development in different periods, the ideas of N. Lubenets and T. Lubenets on the developing educational environment in the context of providing favourable conditions for preserving the life and health of children of preschool and primary school age and its subject and game content were of practical value. The contribution of M. Volobuev, T. Gandzhulevych, A. Hendrykhivska, O. Doroshenko, S. Kyrychenko, V. Cherednychenko, E. Yanovska on filling the developing educational environment for children with labour and do-it-yourself content based on the principles of social education and based on the nature of the child is dwelled on.

The development of ideas of the developing educational environment for children in the program support of kindergartens in different years within the chronological framework of the study is characterized: The Plan of Activities of a Kindergarten that was Planned to Open in Kyiv under the Supervision of A. Domontovych-Shchypylo (1905); Curriculum of a Kindergarten at an Educational Institution of the 1<sup>st</sup> Category in Berdychiv, Kyiv Province under the Supervision of O. Kopronovych (1905); Plan of A. Vinarska's Kindergarten in Kyiv (1905); Program for Kindergartens with Russian as the Language of Instruction in Kyiv by M. Peterson (1906); Rough Program of Classes in Kindergarten (for 4 - 8 years olds) in Shulyavka in Kyiv under the Kyiv Society of Public Kindergartens (1910); Plan of Kindergarten in Kyiv under the Supervision of A. Ravych-Shastkevych (1911); Lesson Plans for Kindergarten in Pechersk in Kyiv under the Supervision of N. Tutkovska (1911); Lesson Plans in the Third Public Kindergarten in Zvirynets in Kyiv under the Kyiv Society of Public Kindergartens (1912); Lesson Plans for a Kindergarten under the Supervision of L. Vierietiennikova (1912); Program

of Kindergarten Classes by L. P. Tovstonoh (1912); Lesson Plans in M. Shariy's Kindergarten at an Educational Institution of the 3<sup>rd</sup> Category (1913); Lesson Plans in Kindergarten in Kyiv in Solomianka under the Supervision of A. Demyanovskaya (1914); Curriculum of a Kindergarten in the Suburban Village of Svyatoshyno under the Supervision of A. Viktorovska (1915).

It is found out that the main ideas of creating and running the developing educational environments for children of preschool and primary school age within these chronological limits are dwelled on in the programs of individual subjects in a single labour school: Draft Program of Natural Science for the First Degree of a Single Labour School (1919); Natural Science in the First Centre of a Single Labour School (1919); Needlework Program for the First Degree of a Labour School (5 first grades) (1919).

The transformation of ideas on the developing educational environments, expressed by teachers of previous periods in the historical and pedagogical context of 1919-1930, is characterized to establish preschool education and education of children in primary schools in the Soviet era.

The scientific novelty of the research results is that for the first time systematically and holistically the genesis of ideas of the developing educational environment for children of preschool and primary school age in the national pedagogical discourse (1899-1930) in the conditions of changes of the goals of preschool and primary education was analysed; new knowledge was obtained on the features of actualization by teachers of the ideas of the educational developing environment in the theory and practice of activities of centers for children of preschool and primary school age, the contribution of famous pedagogues – forerunners of Ukrainian pedagogy – on the development of ideas of the educational developing environment for children expanded the research field of educational sciences.

On the basis of problem, hermeneutical, system, complex and integrated approaches and in accordance with the social conditionality of the development of educational phenomena and didactic criteria, the author developed a periodization

of the progress of ideas of the developing educational environment of preschool and primary school children in national pedagogical discourse (1899-1930), containing three periods and stages: the first period (1899-1917) covers the formation of ideas on the developing environments for children in the Imperial era (1<sup>st</sup> stage (1899-1905) – actualization in pedagogical discourse of ideas about developing environments for the mental, physical and moral development of children; 2<sup>nd</sup> stage (1905-1917) – development by teachers of educational practices for creating developing environments taking into account the innate characteristics of children); in the second period (1917-1919) – introduction of achievements of pedagogical discourse about developing environments for preschool and primary school children in the development of the Ukrainian National School (1<sup>st</sup> stage (1917-1918) – development in pedagogical discourse of ideas about the functioning of developing educational environments for preschool and primary school children on the national basis; 2<sup>nd</sup> stage (1918-1919) – diversifying of children's labour practices in developing environments by Ukrainian teachers; on the border of the third period (1919-1930) – transformation of ideas about the developing educational environment for children made by teachers of previous periods, to the formation of preschool institutions and primary schools of the Soviet model: 1<sup>st</sup> stage (1919-1925) – adaptation of ideas about developing environments for children of preschool and primary school age to the goals of social education; 2<sup>nd</sup> stage (1925-1930) – transforming ideas of the developing educational environment for children into the class fostering system).

The key concepts of the study are defined and justified: developing educational environment – a set of subject, natural, social, didactic components aiming at providing conditions for acquiring cultural and educational skills, preserving the health of children of preschool and primary school age, their socialization, labour education and preparation for life, development of abilities during activities. Ideas of a developing educational environment are a set of pedagogical views and practices acting as a factor of influence on changes in the consciousness of children and the development of sanitary, hygienic, social,

educational, aesthetic skills in the course of value-based activities.

The systematization of the reference base and historiography according to problematic and complex criteria and the selected principles (consistency, interdisciplinarity, reliability, conditionality of internal socio-pedagogical connections of the development of the historical and pedagogical phenomenon) acquired its further development.

Little-known primary sources from pedagogical journals of that time were brought back to the scientific research ("New Rada" (1917-1919), "Free Ukrainian School" (1917-1920), "Visti VUTSVK" (1918-1941), "Bilshovyk" (1919-1925), "Chervonyi shliakh (Yelysavethrad)" (1923-1930), "Narodnyi uchytel" (1925-1930), "Vsesvit: Iliustrovanyi zhurnal" (1925-1934)), which expanded the source base and made it possible to highlight the peculiarities of the development of ideas of the developing educational environment of children as the reflection of the historical era.

The practical significance of these results is in updating the content of the modules: "History of Education", "Preschool Pedagogy" of the subject "Pedagogy", diversifying a variety of topics of course papers and theses for applicants of the first (Bachelor's) and second (Master's) levels of higher education in specialties: "Preschool Education", "Primary Education". Individual ideas, conclusions and generalizations can be useful for adaptation to the educational environment of the New Ukrainian School; serve to expand the range of scientific problems of research projects of the "Historical and Pedagogical Studies".

*Keywords:* idea; pedagogical discourse; developing educational environment; ideas of developing educational environment; kindergartens; playgrounds for children; nurseries; zakhystky; centers for children; clubs; labour colonies; orphanages; children's towns; folk schools; labour schools.

## СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

### Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

1. Матюшинець, Я. В. (2020). Висвітлення ідей про розвивальне середовище для дітей на шпальтах газети «Народній учитель». *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1(8(36)), 27–34. ISSN: 2353-8406.
2. Іванюк, Г. І. та Матюшинець, Я. В. (2020а). Модифікація розвивальних середовищ майданів, захистків та осередків для дітей на теренах України (1917–1919). *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1(7(35)), 23–29. ISSN: 2353-8406.

### Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

3. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2021). Педагогічні ідеї та практики функціонування розвивальних середовищ у народних дитячих садках і дитячих притулках на теренах України (1899–1910). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. І. Франка*, 1(36), 294–301. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-47>. ISSN: 2308-4855.
4. Матюшинець, Я. В. (2021а). Практичні аспекти розвивального середовища дитячого клубу за матеріалами книги Б. Боровича «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2(75), 8–12. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.1>. ISSN: 1992-5786.
5. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2020). Актуальність педагогічних практик Тимофія Лубенця про розвивальне середовище для дітей у контексті розбудови Нової української школи. *Актуальні питання гуманітарних наук міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. І. Франка*, 2(29), 179–185. DOI:

<https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209458>. ISSN: 2308-4855.

6. Матюшинець, Я. В. (2019). Особливості становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей в УНР (1917–1919). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4(88), 213–224. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2019.04/213-225>. ISSN: 2312-5993.

7. Матюшинець, Я. В. (2018). Ідеї про розвивальне середовище для дітей як предмет теоретичного аналізу. *Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання*, 3–4, 40–55. ISSN: 2312-5829.

**Публікації у виданнях, які входять до наукометричних баз,  
окрім Web of Science Core Collection та Scopus**

8. Матюшинець, Я. В. (2017). Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного віку на шпальтах часопису «Вільна українська школа» (1917–1919). *Молодий вчений*, 11, 357–361. ISSN: 2304-5809.

**Розділ колективної монографії (у співавторстві)**

9. Січкарь, А. Д., Матюшинець, Я. В. (2020). *Ідеї предметно-розвивального середовища для дітей в українському педагогічному дискурсі кінця 19-го – 20-ті роки ХХ століття*: колективна монографія. [Integration of traditional and innovative scientific researches: global trends and regional aspect]. Publishing House “Baltija Publishing”, Riga, Latvia, 161–184. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-001-8>. ISBN: 978-9934-26-001-8.

**Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження**

10. Матюшинець, Я. В. (2021b). Середовищний підхід до реалізації міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу ЗЗСО. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Україна, м. Київ, 8 червня 2021)*, 39–41.



11. Матюшинець, Я. В. (2021). Ідеї М. Володькевича про підготовку дитини до життя в освітньому середовищі початкової школи (1900-і рр.). *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Україна, Полтава, 4–5 березня 2021 р.)*, 25–28.

12. Матюшинець, Я. В. (2021с). Софія Русова про роль соціального середовища для розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: зб. наук. пр. за матер. IV Всеукр. наук.-практ. онлайн- конф. «Софія Русова – предтеча Нової української школи» (Україна, Рівки, 25-26 лютого 2021 р.), 134–136.

13. Матюшинець, Я. В. (2020а). Педагогічні ідеї Софії Русової про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2020: глобалізований простір інновацій: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф.*, 99–102.

14. Матюшинець, Я. В. (2020b). Педагогічні погляди Наталії Лубенець про значення розвивального середовища в підготовці дітей до навчання у школі. *Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference Scientific bases of solving of the modern tasks* (pp. 276–279). (Germany, Frankfurt am Main, 01-01 June 2020).

## ЗМІСТ

ВСТУП .....	19
РОЗДІЛ 1. ІДЕЇ РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА .....	31
1.1. Історіографія та джерела дослідження .....	31
1.2. Сутність ідей розвивального освітнього середовища для дітей в історико-освітній ретроспективі (1899–1930) .....	58
1.3. Періодизація розвитку ідей розвивального освітнього середовища для дітей у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930) .....	73
Висновки до розділу 1 .....	87
РОЗДІЛ 2. ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ У РОЗВИТОК ІДЕЙ ЩОДО РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ (1899–1930) .....	90
2.1. Становлення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у педагогічній думці імперської доби (1899–1917) .....	90
2.2. Розвиток педагогічних ідей про розвивальні освітні середовища для дітей на національному ґрунті (1917–1919) .....	112
2.3. Трансформація ідей педагогів попередніх періодів про розвивальне освітнє середовище для дітей у радянську добу (1919–1930) .....	128
Висновки до розділу 2 .....	163
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНІ ОСВІТНІ СЕРЕДОВИЩА В ПРАКТИКУ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ І ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ (1899–1930) .....	165
3.1. Актуалізація педагогічними товариствами ідей про розвивальні освітні середовища для дітей у практиці дитячих садків та початкових шкіл (1899– 1917) .....	165
3.2. Утвердження ідей про розвивальні освітні середовища для дітей у нормативних документах (1917–1919) .....	181
3.3. Втілення ідей попередніх періодів про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в програмово-методичному забезпеченні періоду радянської доби (1919– 1930) .....	197
Висновки до розділу 3 .....	226
ВИСНОВКИ .....	228
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....	233
ДОДАТКИ .....	262

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Перебудова системи освіти та реалізація Концепції «Нова українська школа» (2016) зумовлюють пошук нових ідей щодо організації ефективних, доцільно організованих розвивальних освітніх середовищ з метою забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку дітей. Вітчизняна педагогічна думка накопичила великий масив ідей, що можуть бути корисними для реалізації реформи дошкільної та початкової освіти в Україні. У цьому контексті значний інтерес становить студіювання генези розвивального освітнього середовища для дітей від 3 до 11 років (дошкільний та молодший шкільний вік). Вітчизняні педагоги кінця ХІХ – 20-х років ХХ ст. зробили вагомий внесок у розвиток ідей про вплив підготовленого освітнього середовища на всебічний розвиток дитини та становлення її особистісної сфери, а також у питання розбудови мережі закладів дошкільного виховання і початкового навчання дітей – дитячих садків, дитячих майданів, ясел, ясел-садків, захистків, дитячих осередків, клубів, трудових колоній, дитячих будинків, дитячих містечок, народних і трудових шкіл. Ідея середовища (осередку) як чинника впливу на зростання дитини, що постала з культурно-історичної концепції Л. Виготського, була обґрунтована вітчизняними педагогами того часу. Згодом вона знайшла втілення в утвердженні завдань щодо зміцнення зв'язку дошкільного виховання з навчанням дітей у школі та приєднання дитячого садка до єдиної трудової школи; соціальному вихованні в умовах розбудови єдиної трудової школи в ранню радянську добу.

Пріоритетні завдання освіти, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розвивальних середовищах окреслені в законах України «Про дошкільну освіту» (2001), «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2020); Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016) (далі – Концепція «Нова українська школа», НУШ), Державному стандарті початкової освіти (2018), Професійному стандарті

вчителя початкових класів, вчителя ЗЗСО і вчителя з початкової освіти (2020), Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), Базовому компоненті дошкільної освіти (2021), Професійному стандарті «Вихователь закладу дошкільної освіти» (2021).

Вітчизняна педагогічна думка кінця XIX – 20-х років XX ст. – це інтегроване соціокультурне утворення, що ґрунтується на тогочасних концепціях, ідеях, практиках. У контексті теми дисертації досліджено здобутки педагогів, які в означений період працювали на теренах тогочасної України і творили наукове підґрунтя української педагогіки та освітніх практик. У цьому руслі в теоретичних викладах і тогочасних практиках педагоги актуалізували ідеї щодо виховання та навчання дітей в спеціально організованих розвивальних освітніх середовищах. До плеяди подвижників вітчизняної педагогічної думки належали: А. Гендрихівська (рекомендації щодо організації розвивальних середовищ дитячих садків); Б. Грінченко, П. Холодний (концептуальні ідеї щодо розбудови української школи на національному ґрунті); О. Дорошенко, А. Животко (практичні рекомендації з організації та функціонування розвивальних середовищ дитячих садків, захоронків); Н. Лубенець, Т. Лубенець (організація розвивальних середовищ народних, а пізніше – трудових (початкових) шкіл); С. Русова (ідея про розвивальне освітнє середовище як засіб соціального, громадянського, морального виховання дитини та розвитку її здібностей); С. Сірополко, І. Стешенко (ідеї соціокультурного середовища української школи та його впливу на розвиток дитини); Я. Чепіга, В. Чередніченко, Е. Яновська (розвиток ідей: від змістово-методичного наповнення виховних середовищ дитячих майданів, дитячих садків, захистків для дітей селян до середовища як засобу соціального виховання дітей у радянській системі освіти).

Наукові пошуки з означеної проблеми ґрунтуються на концептуальних ідеях з методології історико-педагогічних досліджень сучасних українських науковців: Л. Березівської, Г. Білавич, В. Вихруща, С. Гончаренка, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Драч, Г. Іванюк, Я. Калакури, О. Сухомлинської, Є. Хрикова.

Окремі аспекти наукової проблематики висвітлені в дослідженнях сучасних українських науковців і вчених: середовище для трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Є. Антипін); особливості становлення й розвитку початкової освіти в Україні (Н. Белозьорова); діяльність просвітницьких товариств м. Києва (Л. Березівська); створення розвивальних освітніх середовищ у приватних дитячих садках (Г. Білавич); функціонування варіативних середовищ дошкільних закладів першої половини ХХ ст. (О. Венгловська, А. Січкарь); становлення системи освіти в діяльності українських урядів (Г. Іванюк); ідеї про дошкільне виховання дітей у спадщині Н. Лубенець (Т. Куліш); функціонування дитячих установ (С. Попиченко); ідеї про дошкільне виховання дітей у спадщині С. Русової (О. Пшеврацька, В. Сергеева); становлення й розвиток дошкільної освіти в Україні (І. Улюкаєва).

Результати теоретичних пошуків засвідчують відсутність системного і комплексного історико-педагогічного дослідження ідей вітчизняних педагогів кінця ХІХ – 20-х років ХХ ст. про розвивальне освітнє середовище дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в означених хронологічних і територіальних межах.

За результатами історико-педагогічного аналізу з'ясовано суперечності між:

- вимогами суспільства щодо модернізації дошкільної та початкової освіти й недостатнім рівнем вивчення та обґрунтування провідних ідей педагогів минулого про розвивальне освітнє середовище як чинник розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку;

- розбудовою варіативних моделей розвивальних освітніх середовищ у закладах дошкільної та загальної середньої освіти в умовах реформи НУШ і необхідністю вивчення продуктивних ідей педагогів попередніх періодів, що становлять практичний інтерес;

- оновленням стандартів дошкільної і початкової освіти та потребою адаптації провідних ідей зазначеного педагогічного феномена в змістово-технологічному забезпеченні освітнього процесу.

Актуальність проблеми та недостатній рівень її розробленості у сучасній історико-педагогічній науці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Генеza ідей розвивального освітнього середовища дітей у вітчизняній педагогічній думці (кінець ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)»**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка: «Нова стратегія професійної підготовки педагога в умовах євроінтеграції» (реєстраційний номер 0116U002963).

**Об'єкт дослідження** – вітчизняна педагогічна думка (кінець ХІХ – 20 - ті рр. ХХ ст.).

**Предмет дослідження** – генеza ідей розвивального освітнього середовища дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняних педагогів (1899–1930).

**Мета дослідження** – дослідити та схарактеризувати зумовлені внутрішніми цільовими зв'язками особливості становлення й розвитку ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930) для виявлення нових історико-педагогічних знань.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Здійснити історіографічний аналіз джерел, систематизувати та групувати їх за проблемою дослідження.

2. Розробити періодизацію поступу ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці 1899–1930 рр.

3. Дослідити внесок вітчизняних педагогів у розвиток ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці 1899–1930 рр.

4. Охарактеризувати впровадження ідей про розвивальні освітні середовища дітей у практику дошкільних установ і початкових шкіл (1899–1930).

**Хронологічні межі дослідження** охоплюють 1899–1930 роки. Визначення *нижньої межі* пов'язане із започаткуванням виразниками української культурної спільноти та Київським товариством народних дитячих садків діяльності приватних дитячих садків і народних початкових шкіл, унормуванням вимог до розвивальних освітніх середовищ у їх діяльності, що засвідчують документи справи управління Київського навчального округу «Про установи товариства народних дитячих садків у м. Києві» (1899), а також із актуалізацією в тогочасній педагогічній думці місця й ролі розвивального освітнього середовища як чинника розвитку дитини та підготовки її до навчання в школі. Визначення *верхньої межі* окреслено 1930 роком. Це зумовлено остаточним переведенням ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних в роки попередніх періодів, у русло класового виховання, що засвідчено документальними джерелами («Матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки» (1930)).

**Територіальні межі дослідження** охоплюють землі підросійської України до 1917 року, українських урядів (1917–1919), Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР, 1919–1930).

Для вирішення мети й завдань дисертаційного дослідження використано комплекс **методів**: *пошуково-бібліографічний* – для вивчення опублікованих та архівних матеріалів і теоретичного аналізу, синтезу, систематизації, класифікації джерел із проблеми дослідження; *історико-ретроспективний* – задля аналізування пріоритетних ідей вітчизняних педагогів щодо створення та функціонування розвивального освітнього середовища для дітей та упровадження цих ідей у практику; *конструктивно-генетичний* – для аналізу мети, завдань, змістово-методичного забезпечення динаміки поступу ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; *хронологічний* – для нового прочитання й коментування праць вітчизняних педагогів; *герменевтичний* – для нового прочитання та інтерпретації історико-педагогічних текстів; *аксіологічний* – зумовив

інтерпретацію внеску представників вітчизняної педагогічної думки в розвиток ідей розвивального освітнього середовища для дітей у системі дошкільного виховання та початкової освіти.

**Джерельну базу дослідження становлять:**

– історіографічні джерела – праці педагогів 1899–1930 роки (брошури, статті, мемуари), у яких висвітлені ідеї про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку;

– документальні джерела: 1) чинні закони України: «Про дошкільну освіту» (2001), «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2020); нормативні документи: Концепція «Нова українська школа» (2016), Державний стандарт початкової освіти (2018), професійний стандарт за професіями: «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020), «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020) і «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020), Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), Базовий компонент дошкільної освіти (2021), професійний стандарт за професією «Вихователь закладу дошкільної освіти» (2021), що визначають і врегульовують розвиток дошкільної та початкової освіти в умовах їх реформування на сучасному етапі у сув'язі з документами, що визначали поступ ідей про розвивальне середовище для дітей у хронологічних межах студій; 2) документація періоду, який досліджувався: звіти, доповідні записки, листи, протоколи та стенограми засідань державних органів управління освіти, програми діяльності дитячих садків, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України) (ф. 707), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) (ф. 166, 2201, 2581, 2582, 3889);

– педагогічна періодика – статті та матеріали з періодичних видань періоду дослідження: «Вестник воспитания» (1890–1917), «Русская школа» (1890–1917), «Рада» (1907–1913), «Свободное воспитание» (1907–1918), «Світло» (1910–1914), «Дошкольное воспитание» (1911–1917), «Вільна



українська школа» (1917–1920), «Вісті ВУЦВК» (1918–1941), «Більшовик» (1919–1925), «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1923–1930), «Народній учитель» (1925–1930), «Радянська освіта» (1923–1931), «Всесвіт: ілюстрований журнал» (1925–1934);

– наукові інтерпретаційні джерела (монографії, дисертації, науково-довідкові видання, статті, у яких висвітлені окремі аспекти проблеми, що досліджувалася);

– дидактичні джерела (посібники, порадики, навчальні програми). Систематизовані за виокремленими критеріями групи джерел детальніше схарактеризовані в параграфі 1.1 рукопису дисертації.

**Наукова новизна одержаних результатів дослідження** полягає в тому, що *вперше* системно й цілісно розкрито становлення й розвиток ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930) в умовах трансформації цілей дошкільного виховання і початкового навчання, отримані нові знання розширили дослідницьке поле наук про освіту. *Розроблено* періодизацію на засадах проблемного, герменевтичного, системного, комплексного та інтегрованого підходів, що уможливило виокремити три періоди та етапи в них у проміжку історичного часу з 1899 до 1930 рр. та схарактеризувати розгортання в педагогічній думці ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей за критеріями суспільної зумовленості і дидактичним. *Розкрито* внесок вітчизняних (українських) педагогів у розвій ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей: обопільність ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей у вітчизняній і зарубіжній педагогічній думці та практику упровадження цих ідей у програмове забезпечення функціонування дитячих садків і початкових шкіл (А. Дараган, С. Бобровська, Н. Лубенець); створення сприятливих середовищ для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (А. Дараган, М. Бжежинський, Б. Борович, Ю. Карпінська, Н. Лубенець); створення розвивальних середовищ на засадах природовідповідності

(Т. Лубенець, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга, Е. Яновська); облаштування освітніх розвивальних осередків для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки їх до навчання в школі (М. Володькевич, П. Клепатський, М. Крупський, Н. Лубенець, О. Музиченко, В. Родников, А. Серета, П. Холодний, Я. Чепіга); провідну роль вихователя, вчителя у розвивальному освітньому середовищі (М. Биковець, М. Володькевич, Т. Ганжулевич, Н. Калюжний, Н. Лубенець, І. Соколянський, Я. Чепіга); наповнення національним змістом розвивального освітнього середовища для дітей (Б. Грінченко, Н. Калюжний, Б. Клиш, О. Музиченко, С. Русова, Я. Чепіга, В. Чередниченко, П. Холодний); трудовий і самодіяльний зміст розвивальних навчальних середовищ (М. Волобуєв, О. Дорошенко, О. Донченко, С. Дігтяр, А. Гендрихівська, Т. Лубенець, О. Музиченко, С. Панасенко, С. Русова, Я. Чепіга, В. Чередніченко, Е. Яновська); соціальний зміст функціонування розвивальних середовищ (Т. Ганжулевич, О. Дорошенко, О. Жуковський, О. Залужний, С. Кириченко, С. Лівшина, Н. Панченко, Х. Рабінович, С. Русова, Л. Седов, Л. Соколов, Я. Чепіга, Е. Яновська); використання дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей (Б. Борович, П. Клепатський, Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова, Е. Яновська); ідея сумісних середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (С. Сірополко, Я. Чепіга).

*Уточнено* та обґрунтовано ключові поняття дослідження: «розвивальне освітнє середовище» та «ідеї розвивального освітнього середовища». Розвивальне освітнє середовище дітей розглядаємо як сукупність предметного, природного, соціального, дидактичного компонентів з метою забезпечення умов набуття культурно-навчальних навичок і збереження здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, їх соціалізації, трудового виховання та підготовки до життя, розвитку здібностей у діяльності. Ідеї розвивального освітнього середовища – сукупність педагогічних поглядів і суголосних до них практик щодо розвивального освітнього середовища дитячого садка і початкової школи як чинника впливу на зміни у свідомості

дітей і розвитку їхніх санітарно-гігієнічних, соціальних, навчальних, естетичних навичок у перебігу ціннісно зумовленої діяльності.

*Подальшого розвитку* набула систематизація та групування джерельної бази й історіографії дослідження згідно з проблемним, комплексним критеріями відповідно до виокремлених принципів: системності, інтердисциплінарності, достовірності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків розвитку історико-педагогічного явища. *До наукового обігу введено* маловідомі педагогічні факти із статей у педагогічних часописах того часу («Нова рада» (1917–1919), «Вісті ВУЦВК» (1918–1941), «Більшовик» (1919–1925), «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1923–1930), «Народній учитель» (1925–1930), «Всесвіт: ілюстрований журнал» (1925–1934)), що розширило джерельну базу й уможливило висвітлення особливостей розвитку ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у відображенні історичної епохи.

**Практичне значення** одержаних результатів: основні положення, узагальнені висновки, фактологічний матеріал можуть бути використані для оновлення змістових модулів «Історія освіти», «Педагогіка дошкільна» навчальної дисципліни «Педагогіка», урізноманітнення тематики курсових і дипломних робіт для здобувачів першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти спеціальностей: «Дошкільна освіта», «Початкова освіта». Окремі положення дослідження можуть бути корисними для адаптації в освітнє середовище закладів дошкільної освіти (ЗДО) та закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) НУШ у процесі викладання навчального курсу (за вибором); слугувати для розширення спектру наукових проблем дослідницьких проєктів у діяльності «Історико-педагогічних студій».

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Мукачівського державного університету (акт про впровадження від 30 серпня 2021 р. № 1383), Відокремленого структурного підрозділу «Івано-Франківський фаховий коледж Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (акт про впровадження від 08 вересня 2021 р. № 09/03-05/324),

Київського університету імені Бориса Грінченка (акт про впровадження від 02 вересня 2021 р. № 29-н).

**Особистий внесок здобувачки.** У статті «Педагогічні ідеї та практики функціонування розвивальних середовищ у народних дитячих садках і дитячих притулках на теренах України (1899–1910)», опублікованої у співавторстві з Г. Іванюк, здобувачкою висвітлено особливості функціонування розвивальних середовищ для дітей у народних дитячих садках і дитячих притулках у період імперської доби (72 %).

У статті «Модифікація розвивальних середовищ майданів, захистків та осередків для дітей на теренах України (1917–1919)», що опублікована у співавторстві з Г. Іванюк, здобувачкою окреслено педагогічні ідеї, реалізовані у розвивальних середовищах майданів, захистків та осередків для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в роки українських урядів (1917 - 1919) (75 %).

У статті «Актуальність педагогічних практик Тимофія Лубенця про розвивальне середовище для дітей у контексті розбудови Нової української школи», опублікованої у співавторстві з Г. Іванюк, здобувачкою проаналізовано ідеї Т. Лубенця про змістове наповнення розвивального середовища для дітей молодшого шкільного віку в дослідній трудовій школі (75 %).

У розділі колективної монографії «Ідеї предметно-розвивального середовища для дітей в українському педагогічному дискурсі кінця ХІХ – 20 - ті роки ХХ століття», підготовленої у співавторстві з А. Січкара, здобувачка обґрунтовує ідеї українських педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст. щодо предметно-ігрового наповнення розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (68%).

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення й результати дисертаційного дослідження оприлюднені під час науково-практичних конференцій різних рівнів: *міжнародних* (9): «Scientific bases of solving of the modern tasks» (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина, 2020), «Шляхи

удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення» (м. Київ, 2020), «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2020: глобалізований простір інновацій» (м. Київ, 2020), «Забезпечення якості вищої освіти у країнах Європейського Союзу» (м. Київ, 2020), «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та євроінтеграції» (м. Київ, 2019), «Освіта для ХХІ століття: виклики, проблеми, перспективи» (м. Суми, 2019), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (м. Суми, 2019), «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: варіативність моделей неперервної педагогічної освіти» (м. Київ, 2018), «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та концепції Нової української школи» (м. Київ, 2017); *всеукраїнських* (10): «Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання» (м. Київ, 2021), «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (м. Полтава, 2021), «Софія Русова – предтеча Нової української школи» (с. Ріпки, Чернігівська область, Україна, 2021), «Професійна діяльність педагога в умовах парадигмальних змін» (м. Київ, 2020), «Якість професійної підготовки сучасного педагога: український та європейський виміри» (м. Київ, 2020), «Велет українського слова» (м. Київ, 2019), «Інновації у професійній підготовці педагога в умовах євроінтеграції освітнього процесу: погляд науковців і практиків» (м. Київ, 2019), «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації» (м. Київ, 2019), «Якість освіти України: сучасні виклики та пріоритети розвитку» (м. Київ, 2018), «Професійна підготовка педагогів в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2017). Крім того, результати дослідження висвітлювалися на *всеукраїнських науково-методологічних семінарах* (3): «Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи» (м. Київ, 2021), «Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій» (м. Київ, 2020), «Форми репрезентації джерел з історії освіти» (м. Київ, 2019).

**Публікації.** Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 14 наукових публікаціях, із них: одноосібних – 10, у співавторстві – 4; із них: публікацій у періодичних наукових виданнях, що включені до переліку фахових видань України – 5; публікацій у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу – 2, публікацій у виданнях, які входять до наукометричних баз, окрім Web of Science Core Collection та Scopus – 1, інших наукових публікацій – 5, розділ колективної монографії – 1.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (292 найменування, із них 59 – архівних справ), додатків (14). У тексті дисертаційного дослідження подано 1 таблицю. Загальний обсяг рукопису дисертації – 310 сторінок, із них основного тексту – 214 сторінок.

# РОЗДІЛ 1

## ІДЕЇ РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

### 1.1. Історіографія та джерела дослідження

Студіювання історіографії становлення й розвитку ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку посідає чільне місце в історико-педагогічних дослідженнях. Практичну значущість для сучасної педагогічної теорії та практики становить вивчення української педагогічної спадщини, усвідомлення педагогічних закономірностей і критичного трактування історично значущих подій та явищ.

Історико-педагогічні розвідки з означеної проблеми спонукають до аналізу їх історіографії, на основі цього науковець по-своєму інтерпретує певний педагогічний феномен та накопичений про нього впродовж означеного проміжку часу історико-педагогічний досвід. Історіографічний аналіз дає підґрунтя для вивчення періодів та етапів поступу історико-педагогічної думки, педагогічних явищ та виокремлення наукової новизни дослідження.

Студіювання поступу ідей розвивального освітнього середовища для дітей в окреслених географічних і хронологічних межах ґрунтується на методології історико-педагогічних досліджень, що висвітлена в працях українських учених: Л. Березівської, В. Вихруща, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Драч, Г. Іванюк, Я. Калакури, Н. Сейко, О. Сухомлинської, Є. Хрикова.

Згідно з переконаннями сучасних українських учених Н. Гупана та О. Сухомлинської вивчення джерельної бази та обґрунтування особливостей розвитку педагогічної думки є надзвичайно важливим під час проведення історико-педагогічного дослідження. Тому аналіз історіографії та комплексне вивчення джерельної бази дають змогу реалізувати мету і завдання нашого дослідження.

Усвідомити сутність терміна «історіографія» можна через зміст цього поняття. На думку Л. Голубничої, історіографія – це комплекс історичних джерел, які становлять основу історико-педагогічного дослідження (Голубнича, 2013, с. 163).

Доцільно розглянути й інші тлумачення поданого вище поняття. Так, І. Кулик трактує поняття «історіографія» з точки зору наукової дисципліни, що вивчає етапи розвою історичної думки, шляхи добору методів вивчення історичних джерел для здійснення історичного дослідження (Кулик, 2010, с. 169).

Окрім зазначених визначень історіографії, необхідно звернути увагу на погляди сучасних науковців щодо тлумачення поняття «педагогічна історіографія». Наприклад, Н. Коляда в публікації «Педагогічна історіографія як складник історико-педагогічного дослідження» вказує, що педагогічна історіографія є поліфункціональною структурою, яка охоплює історіографію освіти й педагогіки (Коляда, 2018).

Іншу точку зору щодо характеристики поняття «педагогічна історіографія» висловлює І. Кулик. На її переконання, педагогічна історіографія – це результат історичних надбань в галузі педагогіки означеного проміжку часу. У статті «Педагогічна історіографія – новаційний напрямок історико-педагогічних досліджень» І. Кулик також приділяє увагу поняттям «історико-педагогічна література» та «історико-педагогічні знання» та характеризує їх. Зокрема, авторка зазначає, що історико-педагогічна література вміщує в собі велику кількість наукових текстів інтерпретаційного характеру, у яких висвітлюється сутність педагогічних процесів, явищ і фактів (Кулик, 2010, с. 171).

Зважаючи на контекст вивчення історіографії, нам імпонують думки С. Сисоевої щодо дисциплінарності педагогічної історіографії, що містить у своїй структурі функції та методи. Так, провідними функціями педагогічної історіографії є пізнавальна, методологічна, конструктивно-критична, прогностична, світоглядна, парадигмальна, інтеграційна та дидактична.



Основним методом педагогічної історіографії є вивчення інформаційних джерел (документів з особистих та державних архівів, інших матеріалів періоду дослідження) задля збирання, систематизації, аналізування та подальшого узагальнення інформації про них з метою усвідомлення явища, яке досліджується (Сисоєва, 2009, с. 128).

У руслі наукового пошуку значний інтерес становлять праці сучасних українських учених Н. Гупана та І. Дічек щодо класифікації історико-педагогічних джерел. Так, Н. Гупан у монографії «Українська історіографія історії педагогіки» обґрунтував авторський підхід до класифікації та диференціації історико-педагогічної літератури. Автор висловив думку про те, що історико-педагогічна література може поділятися на певні категорії залежно від її тематики та спрямування: праці з методології вивчення освітніх явищ і процесів минулого як педагогічних та загальнокультурних феноменів (історичні праці, у яких висвітлено розвиток цих феноменів, статистичні дані про заклади освіти в різних регіонах України, їх матеріально-технічну базу тощо); історико-педагогічні праці, що вміщують результати узагальненого педагогічного досвіду, змісту, форм і методів навчання та виховання; праці та дослідження наукового змісту (монографії, наукові статті, дисертації); популяризаторські праці (публіцистичні, науково-популярні видання); навчальні (посібники, підручники); довідкові (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо); хрестоматійні видання (збірки документів, творів тощо); за хронологічними межами (історичні праці; сучасні (автентичні) праці, написані сучасними дослідниками про явища та процеси, які розглядаються) (Гупан, 2002, с. 17-18).

Окрім того, Н. Гупан висвітлює дещо інший погляд на підходи стосовно класифікації історико-педагогічних джерел, що є визначальними в історико-педагогічному дослідженні. Зокрема, науковець виокремлює: документальні (архівні справи фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Педагогічного музею України

та ін.); історіографічні (аналітичні праці історико-педагогічного процесу; огляди педагогічної літератури тощо); масові (періодична преса; педагогічні часописи тощо); електронні (електронні видання, зокрема фахові, тощо) (Гупан, 2013).

Варто звернути увагу на узагальнення щодо систематизації історико-педагогічних джерел, які робить Н. Дічек у статті «Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень». На думку вченої, підходи до класифікації джерел мають відповідати сучасним запитам, адже розроблені раніше класифікації мають доповнювати групи джерел, що з'явилися пізніше, наприклад електронні видання. Зважаючи на це, науковиця пропонує власний підхід до диференціації та класифікації історико-педагогічних джерел: словесні джерела (усні (фольклор), лінгвістичні (пам'ятки національної мови)); писемні історичні джерела, що відображають розвиток школи, освіти й педагогічної думки (документальні (актові, діловодні та статистичні) і розповідні (періодика, наукові праці, історичні й художні твори, особисті джерела)) (Дічек, 2014, с.71).

В аспекті дисертаційного дослідження доцільними є принципи добору наукових джерел, виокремлені в статті Г. Іванюк «Підходи до відбору джерельної бази дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.)», а саме: принцип достовірності, системності, інтердисциплінарності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків розвитку історико-педагогічного явища (Іванюк, 2013).

Наукову й практичну значущість для нашого дослідження становлять ідеї Л. Березівської стосовно класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження, висвітлені в дисертації «Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті». Учена розглядає такі групи джерел: інформаційні повідомлення, циркуляри, закони, накази, постанови, резолюції державних структур та реалізаторів урядової освітньої політики; документи, що містяться в архівах; праці

монографічного характеру, брошури, статті ініціаторів та очевидців періоду, який досліджується; періодичні видання, на сторінках яких публікувалися документи, праці педагогів і громадськості тощо (Березівська, 2009).

Суголосними вищезазначеним думкам є погляди науковиці Н. Сейко щодо класифікації джерельної бази. У докторській дисертації «Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття)» авторка виокремлює такі групи джерел: нормативно-правові акти (розпорядження Міністерства народної освіти, статuti та положення про навчальні заклади); архівні документи, розподілені на кілька основних груп: документи попечительських рад і канцелярій попечителів учбових округів, листування керівників навчальних закладів з попечителями учбових округів, матеріали люстраційних справ, архівні фонди тощо; наративні джерела, публікації на сторінках періодичної преси, мемуарні джерела, монографії (Сейко, 2009).

Співзвучними з указаними вище класифікаціями історико-педагогічних джерел є умовиводи, подані в монографії «Методологічні засади педагогічного дослідження» під ред. Є. Хрикова. У цій праці охарактеризовано такі джерела інформації для історико-педагогічного дослідження: документи (наукова література, преса, архіви, іконографічні документи тощо), люди (учні, вчителі, їх думки, установки, стосунки, знання, уміння тощо), продукти діяльності людей (речові, нематеріальні) (Хриков, Адаменко, Курило та ін, 2013, с. 221).

Окрім вищезазначених підходів до класифікації і систематизації наукових джерел, варто розглянути підходи, запропоновані В. Федяєвою у статті «До проблеми систематизації джерельної бази дослідження теорії, історії та практики сімейного виховання». Ця авторка виокремила такі групи історико-педагогічних джерел: 1) державні документи (закони, декрети, постанови, концепції, розпорядження, інструкції, циркуляри, плани, звіти); 2) архівні документи (інформаційні повідомлення, інструкції, накази, резолюції, протоколи засідань і нарад, матеріали учительських з'їздів); 3) наративні джерела, що розкривають різні аспекти проблематики

дослідження у періодичних виданнях періоду, що досліджується); 4) праці монографічного характеру, доповіді, виступи (роботи вчених і громадсько-просвітницьких діячів; роботи політичних і громадських діячів); 5) народознавчі джерела (Федяєва, 2013, с. 708-709).

Також, заслуговують на увагу підходи до систематизації наукових джерел у контексті історіографії дошкільної освіти, висвітлені О. Венгловською у статті «Джерельна база дослідження розвитку дошкільної освіти на Київщині в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття». За класифікацією, запропонованою авторкою, наукові джерела умовно можна розподілити на чотири групи: 1-ша група – джерела, у яких розкриваються аспекти проблеми історико-педагогічного дослідження; 2-га група – матеріали, де окреслено розвиток проблеми дослідження на різних історичних етапах; 3-я група – джерела, у яких висвітлено результат дослідження регіональних особливостей щодо проблематики дослідження; 4-та група – матеріали, у яких проаналізовано теоретико-методологічні підходи до періодизації з проблематики історико-педагогічного дослідження (Венгловська, 2013, с. 111).

Для докладного аналізу методології історико-педагогічних досліджень доцільно звернутися до статті Н. Дічек «Рецепція як новітній інструмент розширення методологічних засад порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних студій», у якій ідеться про особливості введення поняття «рецепція» у методологічний апарат українських досліджень (Дічек, 2015).

На думку науковиці, поняття «рецепція» тісно пов'язане з поняттями «джерела» та «інтерпретація», що свідчить про значущість цього феномену серед сучасних досліджень з історії педагогіки. Погоджуємось із думками Н. Дічек та вважаємо, що суголосними є ідеї щодо форм рецепції, а саме: аналітичний опис, коментування та засвоєння ідей педагогів періоду, який досліджується, та використання цих ідей для створення на їх основі нових навчально-виховних концепцій, моделей, технологій для впровадження в сучасний освітній простір. Також досить актуальною є думка вченої про роль

феномену рецепції в дослідженнях вітчизняної освіти й педагогічної спадщини, завдяки чому «здійснюється функція “сприйняття і створення образу” освіти, але не в “іншій” культурі, а в рідній, чим збагачує відтворення розвитку національної культури» (Дічек, 2015, с. 20).

Серед різних наукових підходів до класифікації джерел цікавими, на наш погляд, є думки Н. Гупана щодо історіографічного підходу. Учений стверджує, що історіографічний підхід передбачає системне дослідження та узагальнення накопичених знань через аналіз історико-педагогічних джерел. Зокрема, методологією зазначеного аналізу є загальнофілософський (аксіологічний, гносеологічний, діалектичний) та загальнонауковий (структурно-системний) підходи. Важливими є також методологія історико-педагогічної науки (структурно-генетичний, історико-компаративістський підходи) та комплекс адекватних конкретних методів дослідження історико-педагогічних джерел.

Заслуговують на увагу підходи до вивчення історико-педагогічних джерел, обґрунтовані Л. Березівською в статті «Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за Радянської доби (1919–1991)». Учена пише про те, що вивчення будь-якого педагогічного феномену в історичний ретроспективі має ґрунтуватися на засадах «історіографічного, системного, хронологічного, цивілізаційного, формаційного, синергетичного підходів». Зокрема, будь-яке історико-педагогічне дослідження має бути засноване на «загальнонаукових та гносеологічних принципах історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного» (Березівська, 2011, с. 44).

З огляду на результати аналізу різних підходів до класифікації історико-педагогічних досліджень у площині вивчення становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей на теренах України (кінець XIX – 20-ті роки XX ст.) обрано комплекс підходів: проблемний, герменевтичний, системний, комплексний, інтегрований, що становлять методологічне підґрунтя дослідження. Так, проблемний підхід в історико-педагогічних дослідженнях характеризується пошуком провідних ідей з тематики дослідження. На думку

О. Сухомлинської, проблемний підхід відображається в короткому хронологічному періоді та пов'язаний із актуальними проблемами освіти (Сухомлинська, 2003). С. Гончаренко вважає, що проблемний підхід спонукає до різнопланового висвітлення обраної проблематики і формулювання висновків (Гончаренко, 1997, с. 272). Для дослідження поступу ідей розвивального освітнього середовища для дітей у вітчизняній педагогічній думці кінця ХІХ – початку ХХ ст. проблемний підхід дає можливість висвітлити провідні ідеї педагогів, що були актуальними для створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Важливим є герменевтичний підхід. Згідно з тлумаченням в Енциклопедії освіти, «герменевтика – це мистецтво розуміння та досягнення смислу і значення знаків, теорія та загальні правила інтерпретації текстів» (Кремень, 2008, с. 132). Окрім того, цікавими є погляди А. Линенко, висвітлені у статті «Герменевтичний підхід у педагогіці і його принципи». Науковець обґрунтовує герменевтичний підхід як здатність дослідника усвідомити внутрішній зв'язок між явищами педагогічної дійсності та їх причинно-наслідковими зв'язками (Линенко, 2018, с. 56). Герменевтичний підхід у контексті нашого дослідження уможливить усвідомити зовнішні та внутрішні чинники виникнення та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на теренах України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У контексті нашого дослідження важливу роль відіграє системний підхід, що ґрунтується на вивченні закономірностей утворення явища, що досліджується, усвідомлення його внутрішніх і зовнішніх зв'язків та механізмів об'єднання результатів дослідження у єдину теоретичну площину (Важинський, Щербак, 2016, с.55).

Крім того, варто розглянути характеристику комплексного підходу. Цей підхід обґрунтований в історико-педагогічних дослідженнях С. Гончаренка як урахування впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на явище, яке досліджується, та встановлення взаємозв'язків між ними (Гончаренко, 2008, с. 74).

Задля узагальнення отриманих даних доцільним є впровадження інтегрованого підходу в історико-педагогічному дослідженні, що поєднує риси комплексного та системного підходів. Цей підхід передбачає пізнання дослідником конкретного цілісного педагогічного явища, котре є результатом пізнання (Зайцева, 2011).

Отже, вищезазначені підходи дадуть змогу узагальнити отримані дані щодо діяльності розвивальних освітніх середовищ та їх ролі у навчанні, вихованні та розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці 1899–1930 року та виокремити провідні ідеї, що можуть бути впроваджені в сучасний освітній простір закладів дошкільної освіти та початкових шкіл України.

Зважаючи на висвітлені вище підходи до класифікації та систематизації історико-педагогічних джерел, було розроблено власний підхід до класифікації джерельної бази за проблемним і комплексним критеріями відповідно до принципів: системності, інтердисциплінарності, достовірності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків розвитку історико-педагогічного явища.

Згідно із зазначеними вище критеріями та принципами, до першої групи відносимо історіографічні джерела (праці педагогів – брошури, статті, мемуари), у яких розкриваються ідеї про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в 1899–1930 року.

Аналіз та узагальнення першоджерел у руслі нашого дослідження дали змогу систематизувати першу групу джерел, у яких за допомогою історико-ретроспективного аналізу висвітлено поступ ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в означених хронологічних межах. Практичну значущість для нашого дослідження становлять праці С. Русової, що містяться в особистих справах фонду 3880 ЦДАВО України. Їх осердям є концепція національного дитячого садка та функціонування народної української школи, яка пронизує ідею розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого

шкільного віку на національних засадах (1910). Окрім того, чільне місце у дисертації відведено матеріалам із особистої справи Т. Лубенця (Педагогічний музей України), які висвітлюють практики педагога щодо реалізації навчання на гуманістичних й дитиноцентричних засадах та засвідчують досвід функціонування розвивального освітнього середовища дослідної школи у Пущі-Водиці.

За результатами аналізу публікацій, котрі висвітлюють окремі аспекти ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, з'ясовано, що актуалізація ідей вітчизняних педагогів щодо впливу розвивального освітнього середовища на навчання і виховання дітей бере свої витoki із теоретико-практичної спадщини зарубіжних педагогів (Ф. Фребеля, М. Монтесорі).

У праці К. Шмідта «Історія педагогіки Карла Шмідта, викладена у всесвітньо-історичному розвитку і в органічному зв'язку з культурним життям народів» окреслено реалізацію провідних ідей Ф. Фребеля у розвивальному середовищі дитячої установи. З огляду на зазначене, ідеї про розвивальне середовище для дітей знаходять своє відображення в працях педагогів, які пропонують власне бачення упровадження ідей Ф. Фребеля та М. Монтесорі в діяльність розвивальних середовищ дитячих садків в окреслених хронологічних межах (А. Дараган «Керівництво дитячими садками по методу Фрідріха Фребеля» (1862), С. Бобровська «Сутність системи Фребеля і застосування її в деяких садках Німеччини» (1872), Н. Лубенець «Фребель і Монтесорі: (їх системи виховання дітей)» (1915), Ф. Клейн «Паризькі дитячі садки (з передмовою С. Русової)» (1916)).

Різні погляди педагогів на розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку були висвітлені у багатьох джерелах, що вийшли друком в означених хронологічних межах. Так, у книжці І. Лазаревича «Увага до дітей і матерів» (1871) окреслено особливості створення розвивального середовища у родинному середовищі для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку. Т. Лубенець висвітлює



погляди на інтегрований підхід до наповнення розвивального освітнього середовища школи навчальними матеріалами у книжці «Загальнокорисний задачник: допомога при повторенні цілих чисел з різних галузей знань» (1876).

Зважаючи на провідну роль ігрової діяльності дітей у розвивальному середовищі, вартими уваги є ідеї А. Вагнера, К. Фрейера, оприлюднені в розвідці «Дитячі ігри та розваги» (1902). Окрім того, цікавими є ідеї Б. Грінченка, що стали відомими завдяки виданню «Народні вчителі і українська школа» (1906), у якому автор підкреслює важливість наповнення розвивального освітнього середовища школи українським змістом (підручники, посібники, дитяча література тощо). У книзі М. Бжезинського «Як виховувати дітей на здорових та сильних людей» (1909) було розглянуто роль середовища для виховання підростаючого покоління та засвоєння соціальних навичок для подальшого існування в дитячому колективі.

Цікавим для нашого дослідження є видання Б. Боровича «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919), де окреслено особливості функціонування розвивального освітнього середовища дитячого клубу для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в м. Одесі в 1912 р. Також заслуговують на увагу підходи, представлені в праці Т. Лубенця «Педагогічні бесіди» (1913) щодо наповнення розвивального освітнього середовища дитячого садка ігровим матеріалом для реалізації творчого потенціалу вихованців.

Практичну значущість у руслі дослідження щодо поступу ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку набувають ідеї Я. Чепіги, оприлюднені в книзі «Проблеми виховання і навчання» (1913). Автор провідну роль надає принципу природовідповідності у створенні розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку відповідно до їхніх природних нахилів і здібностей. Вартими уваги є матеріали, висвітлені в другому розділі праці Л. Соколова «Загальна дидактика» (1914), де окреслено підходи до навчання дітей молодшого шкільного віку в умовах розвивального

освітнього середовища школи з урахуванням індивідуальних особливостей вихованців та висвітлено вплив оточення на їхній розвиток.

У зв'язку із суспільно зумовленими змінами в галузі освіти та актуалізацією ідей національного та соціального виховання в період діяльності українських урядів та радянську добу С. Русова опублікувала низку праць, у змісті яких йшлося про окремі аспекти проблеми створення розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, це видання: «Дошкільне виховання» (1918), «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), «Нова школа соціального виховання» (1924), «Нові методи дошкільного виховання» (1927).

У контексті цих ідей цікавою є праця Б. Клина «Національне виховання» (1923), де окреслено значення національного змісту розвивального освітнього середовища для формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку національної свідомості.

Також у річищі дослідження важливими є ідеї, висвітлені в лекціях А. Животка та С. Сірополка, що в різні роки були виголошені в Українському вищому педагогічному інституті імені М. Драгоманова у Празі. Так, на лекціях «Дошкільне виховання» (1923–1924) А. Животко висвітлював вплив зарубіжних педагогічних течій (Ф. Фребель, М. Монтесорі) на становлення дошкільного виховання на тренах України. У лекціях С. Сірополка «Школознавство» (1925–1926) йшлося про особливості шкільного устрою в роки діяльності українських урядів та УСРР. Зазначені вище джерела дали змогу виокремити провідні ідеї щодо створення розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в означених хронологічних межах дослідження.

До другої групи відносимо документальні джерела: 1) сучасні законодавчі акти, що визначають і врегульовують розвиток дошкільної та початкової освіти в умовах їх реформування на сучасному етапі у сув'язі з тими, що визначали поступ ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей

у хронологічних межах студій; 2) документація періоду, що досліджувався: звіти, доповідні записки, листи протоколи та стенограми засідань державних органів управління освіти, програми діяльності дитячих садків, що зберігаються у фондах архівних установ України: ЦДІАК України (ф. 707), ЦДАВО України (ф. 166, 2201, 2581, 2582, 3889).

Документальні джерела є важливими для обґрунтування актуальності проблеми дослідження. Так, під час вивчення сучасних нормативно-правових документів про освіту в Україні виявлено, що реформування сучасної системи освіти в Україні, зокрема дошкільної, спонукає до вивчення педагогічного досвіду попередніх періодів.

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу підходи до створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, висвітлені в Законі України «Про освіту» (2017). У цьому документі окреслено значення розвивального освітнього середовища (освітнього, інклюзивного та соціального) для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах закладів освіти (Закон України «Про освіту», 2017)

Заслуговують на увагу ідеї щодо підходів до облаштування розвивального освітнього середовища для дітей молодшого шкільного віку, висвітлені у Концепції «Нова українська школа» (2016). У Концепції окреслено ключові компоненти шкільного простору, де провідне місце посідає розвивальне освітнє середовище початкової школи, у якому створено необхідні умови, застосовуються відповідні засоби й технології для навчання учнів, освітян, батьків як у приміщенні навчального закладу, так і поза ним (Концепція Нової української школи, 2016).

У Державному стандарті початкової освіти (2018) набули продовження ідеї, висвітлені в Концепції НУШ щодо значення розвивального освітнього середовища для навчання, виховання й розвитку дітей молодшого шкільного віку. Так, у Держстандарті окреслено значення розвивального освітнього середовища школи у формуванні базових компетентностей та знань, умінь і

навичок, необхідних для життя. Окрім того, у Державному стандарті визначено провідну роль розвивального освітнього середовища початкової школи та сім'ї у формуванні в учнів досвіду з урахуванням їхніх потреб та індивідуальних особливостей, які мотивують до навчання (Державний стандарт початкової освіти, 2018)

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу матеріали щодо ролі розвивального освітнього середовища у формуванні знань, умінь і навичок дітей дошкільного віку, висвітлені у новій редакції Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) (2021). Зокрема, у цьому документі визначено вимоги до розвивального освітнього середовища закладу дошкільної освіти, у якому забезпечуються особистісний розвиток дітей дошкільного віку та наступність між дошкільною та початковою освітою (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021, с. 38).

В окремому розділі Базового компонента висвітлено сучасні підходи до створення універсального дизайну в закладі дошкільної освіти, що складається з доступного, безпечного, розвивального освітнього середовища. Організація освітнього процесу в середовищі закладів дошкільної освіти має відбуватися з урахуванням особливостей розвитку дітей дошкільного віку (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021, с. 34). Окрім того, у Базовому компоненті дошкільної освіти докладно схарактеризовано поняття розвивального середовища. Розвивальне середовище закладу дошкільної освіти може розглядатися як компонент освітнього середовища й характеризуватися сукупністю «об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти». Окрім того, для формування відповідних життєвих компетентностей дитини дошкільного віку в розвивальному середовищі має бути реалізована «система впливів і умов для формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному середовищі» (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021, с. 36).

У руслі вивчення поступу ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку окрему підгрупу документальних джерел становлять нормативно-правові документи періоду, що досліджується: Про установи товариства народних дитячих садків в м. Києві (1899), Про відкриття в місті Києві дитячого народного саду (1902), Статут Київського товариства народних дитячих садків (1902), Проект про запровадження загальної народної початкової освіти (1907), Звіт про діяльність Київського товариства народних дитячих садків за 1908 рік (1910), Звіт Київського товариства народних дитячих садків за 1914 і 1915 роки (1916), Регламент дитячих садків (1918), Інструкція відділу дошкільного виховання Наркомосу УСРР про організацію роботи дитячих садків, майданів, клубів (1919); Декларація Народного комісаріату освіти УСРР «Про соціальне виховання дітей» (1920), Декларація Наркомпросу УСРР «Про соціальне виховання дітей» (1929), «Порадник із соціального виховання» (1921), Тимчасове положення про дитячі заклади соціального виховання в УСРР (1922), «Керівництва з соціального виховання» (1924), що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у фонді 166 Народного комісаріату освіти (НКО) УСРР, фонді 2201 Міністерства народної освіти Української держави, фонді 2581 Міністерства народної освіти Української Народної Республіки та фонді 707 Канцелярії попечителя Київського навчального округу Центрального державного історичного архіву України.

Аналіз згаданих вище документів дав можливість виокремити вплив педагогічних товариств і тогочасних урядів на діяльність розвивальних середовищ дитячих установ. Окрім того, деякі нормативно-правові документи свого часу були опубліковані на сторінках періодичних видань, зокрема в окремих виданнях та у вигляді публікацій у педагогічних журналах: «Вільна українська школа» (1917–1920), «Нова рада» (1917–1919), «Вісті ВУЦВК» (1918–1941), «Більшовик» (1919–1925), «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1923–1930), «Народній учитель» (1925–1930) та ін.

Заслуговують на увагу матеріали з'їздів і нарад діячів у галузі тогочасної освіти, що врегульовували окремі аспекти розроблення підходів до створення та особливостей функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в означених хронологічних межах (Педагогічний з'їзд Харківського навчального округу (1916); II Всеукраїнський вчительський з'їзд (1917); Всеукраїнський з'їзд з дошкільного виховання і позашкільної освіти (1918); З'їзд діячів позашкільної освіти й дошкільного виховання в Києві (1919); I Всеросійський з'їзд із дошкільного виховання (1919), II Всеросійський з'їзд із дошкільного виховання (1921), Всеукраїнська нарада працівників дошкільного виховання (1921), III Всеросійський з'їзд із дошкільного виховання (1924), IV Всеросійський з'їзд із дошкільного виховання (1928), Матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1930)).

До третьої групи джерел відносимо педагогічну періодику – статті та матеріали з періодичних видань означеного в дослідженні періоду («Вестник воспитания» (1890–1917), «Русская школа» (1890–1917), «Рада» (1907–1913), «Свободное воспитание» (1907–1918), «Світло» (1910–1914), «Дошкольное воспитание» (1911–1917), «Вільна українська школа» (1917–1920), «Нова рада» (1917–1919), «Вісті ВУЦВК» (1918–1941), «Більшовик» (1919–1925), «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1923–1930), «Народній учитель» (1925–1930), «Радянська освіта» (1923–1931), «Всесвіт: ілюстрований журнал» (1925–1934)).

У зазначеній групі джерел чільне важливими є статті та матеріали з періодичних видань, що друкувалися в період, який вивчався. У руслі ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей заслуговує на увагу науково-популярний журнал для батьків і вихователів «Вестник воспитания» (1890–1917). У цьому часописі висвітлювалися окремі аспекти ідей педагогів про вплив соціального середовища на розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Седов).

Теоретичну значущість для нашого дослідження становить

загальнопедагогічний журнал «Русская школа», що публікувався з 1890 до 1917 рр. На його сторінках друкувалися статті українських педагогів, у яких ішлося про значення розроблення єдиних вимог до створення розвивальних освітніх середовищ дитячих садків і шкіл (Н. Лубенець).

Цікавими для нашого дослідження є статті, надруковані на сторінках газети «Рада», що виходила друком з 1907 до 1913 рр. у м. Києві. Публікації містили матеріали про стан діяльності установ для дітей і статистичні дані про діяльність шкіл на теренах України в імперську добу, що уможливило усвідомити актуальність та значення розвивальних освітніх середовищ для дітей у суспільстві.

У журналі «Свободное воспитание» (1907–1918) було висвітлено деякі аспекти створення розвивального освітнього середовища нової школи на засадах вільного виховання, що пізніше були покладені в основу ідеї вільного виховання дітей в умовах розвивальних середовищ в імперську добу. У журналі «Дошкольное воспитание» (1911–1917) окреслено провідні виховні засоби, упровадження яких було доцільним у розвивальних середовищах дитячих садків імперської доби (Е. Яновська).

Заслуговують на увагу ідеї українських педагогів, висвітлені на сторінках часопису «Світло» (1910–1914), щодо впливу сімейного середовища для особистісного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Я. Чепіга) та значення оточення у всебічному розвитку дітей (С. Русова). Ідеї педагогічного просвітництва, оприлюднені в часописі «Світло», набули продовження в журналі Всеукраїнської учительської спілки «Вільна українська школа» (1917–1920). В актуальних статтях педагоги (П. Клепатський, М. Крупський, О. Музиченко, В. Родников, С. Русова, С. Сірополко, А. Серeda, Я. Чепіга) висловлювали провідні ідеї щодо створення розвивального освітнього середовища дитячих садків і початкових шкіл на національному ґрунті, що функціонували на теренах тогочасної України.

У газеті політичного, економічного та літературного змісту «Нова рада» (1917–1919), що друкувалась у м. Києві, висвітлювалися питання щодо

суспільного значення створення різних розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку в роки діяльності українських урядів (В. Чередніченко).

Практичну значущість для нашого дослідження становлять статті політичного характеру, що висвітлювали питання народної освіти, зокрема стан діяльності дитячих садків, шкіл та дитячих будинків, у газетах «Вісті ВУЦВК» (1918–1941, м. Харків), «Більшовик» (1919–1925, м. Київ), «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1923–1930, м. Зінов'ївськ (нині Кропивницький)). Також цікавими є статті педагогічного змісту в газеті «Народний учитель» (1925–1930, м. Харків), у яких йшлося про актуальні на той час проблеми створення розвивальних середовищ у міських та сільських школах, обговорювалися законопроекти та постанови Наркомосвіти УСРР у галузі дошкільного виховання та початкової школи.

Також заслуговують на увагу статті у журналі «Радянська освіта» (1923–1931), присвячені організації розвивальних середовищ літніх майданів для дітей дошкільного віку (А. Гендрихівська). Окремі аспекти створення розвивальних середовищ висвітлені в ілюстрованому журналі «Всесвіт» (1925–1934) у статті про особливості функціонування дитячого санаторію (с. Ясна Поляна), де реалізувалися ідеї збереження життя та здоров'я і колективного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

До четвертої групи відносимо наукові інтерпретаційні джерела (монографії, дисертації, науково-довідкові видання, статті, що розкривають окремі аспекти проблеми, що досліджується). Зокрема, вивчення сучасних розвідок, які відображають окремі аспекти ідей педагогів щодо розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, дало можливість визначити стан опрацювання та розробленості обраної теми на сучасному етапі.

Студіювання феномену становлення й поступу ідей вітчизняних педагогів про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1899–1930) засвідчило, що окремі питання тематики дослідження висвітлені в працях сучасних українських учених і



науковців. Так, деякі аспекти діяльності розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку розкрито в дослідженнях: Є. Антипіна (ідеї трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку наприкінці XIX – початку XX ст.) (Антипін, 2017), Л. Артемової, І. Улюкаєвої (становлення дошкільної освіти на теренах України кінця XIX – на початку XX ст.) (Артемова, 2006; Улюкаєва, 2016), Н. Белозьорової (розвиток початкової освіти в Україні) (Белозьорова, 2011), Л. Березівської (реформування шкільної освіти в Україні у XX ст.) (Березівська, 2009), О. Венгловської, А. Січкара (створення та функціонування середовищ дошкільних установ на початку XX ст.) (Венгловська, 2013; Січкара, 2015), Г. Іванюк (становлення системи освіти в діяльності) (Іванюк, 2017), Т. Куліш (ідеї про дошкільне виховання дітей у спадщині Н. Лубенець), С. Попиченко (функціонування дитячих осередків) (Попиченко, 2009), О. Пшеврацької, В. Сергеевої (ідеї про виховання дітей дошкільного віку у спадщині С. Русової) (Пшеврацька, 2002; Сергеева, 1997).

Так, ідеї щодо становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку на теренах України 1899–1930 рр. висвітлено у монографії З. Нагачевської «Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.)». Завдяки результатам вивчення досвіду просвітницької діяльності українських та зарубіжних педагогів авторка аналізує роль першочерговості середовища для дитини дошкільного віку, що забезпечує її усебічний розвиток. Також доводить важливість створення в дитячих садках Галичини спеціально організованих умов та матеріалів для дитячої праці, що мають відповідати віковій дитини. Ці матеріали дають змогу розширити знання про особливості організації розвивальних освітніх середовищ для дітей 1899–1930 рр. (Нагачевська, 2015).

У дослідженні «Історія становлення закладів суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)» С. Попиченко надає характеристику всіх типів закладів для навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного віку. Зокрема, ясла забезпечували збереження життя і здоров'я

дітей раннього віку; розвивальні середовища дитячих осередків забезпечували навчання, виховання й розвиток дітей дошкільного віку на засадах народного дитячого садка; дитячі осередки створювалися з метою реалізації наступності школи й дитячого садка, виконання домашніх завдань та організації дозвілля. «У осередках діти читали художню літературу зібраної для них бібліотеки, готували уроки, гралися, займалися малюванням, кресленням, шиттям, вишиванням, плетінням, слюсарними та столярними роботами, грою на музичних інструментах», – пише С. Попиченко. Окрім того, цікавим типом закладів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на той час були дитячі майдани, середовище яких забезпечувало організацію дозвілля дітей у літній період (Попиченко, 2009, с. 280). Зважаючи на збільшення кількості безпритульних дітей та сиріт, в Україні було прийнято рішення створити такі заклади, як-от: дитячі притулки, сирітські будинки та будинки опіки, розвивальні середовища яких поєднували би в собі здоров'язберігальну, навчальну, розвивальну та виховну функції (Попиченко, 2009, с. 281).

Задля вивчення поступу розвивальних середовищ для дітей у період становлення суспільного дошкільного виховання варто звернутися до наукової статті І. Улюкаєвої «Розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні у першій половині ХХ ст». У дослідженні авторка характеризує особливості розвитку суспільного дошкільного виховання на теренах України та аналізує систему закладів дошкільної освіти. У руслі тематики нашого дослідження зауважимо, що система дошкільних закладів передбачає виокремлення підходів до створення їх розвивальних середовищ. Авторка аналізує концепцію створення єдиного дитячого закладу, так званого «єдиного соціального організму», що поєднує розвивальне середовище дитячого садка, школи та позашкільного закладу освіти, також висвітлює підходи до їх організації (Улюкаєва, 2016).

Під час дослідження наукової теми з'ясовано, що принцип дитиноцентризму був осердям педагогічних ідей, які визначали мету створення розвивальних середовищ у закладах дошкільної освіти та

початкової школи. Вивчення наукових джерел, що висвітлюють ідеї цінності дитини та дитинства, з метою вироблення адекватних засобів і способів навчання й розвитку дитини становить як науковий, так і практичний інтерес. У дисертації Т. Кравцової ґрунтовно висвітлено проблему вивчення дитини у реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст. Авторка цієї наукової праці доводить: на формування особистості дитини впливає соціальне середовище, а вихованець є «продуктом середовища», що було характерне для вітчизняної педагогічної думки в 1920-х роках. Окрім того, науковиця вказує на те, що на початку 1920-х років у працях представників педології тих років – С. Холла, В. Штерна, Д. Болдуїна, Е. Кіркпатріка широко висвітлено вплив середовища на особистісне становлення дитини та результативність навчання.

Також Т. Кравцова висвітлює результати студіювання педагогічної концепції М. Монтесорі та констатує, що на розвиток дитини активно впливає соціальне мікросередовище, тому до його створення необхідно ставитися серйозно. Соціальне мікросередовище має спеціально організовуватись задля реалізації всебічного розвитку кожного вихованця. З огляду на це можемо зробити висновок, що проблема середовища як засобу всебічного розвитку дитини була актуальною на етапі становлення в зарубіжній та українській педагогічній думці (Кравцова, 2008, с. 11–12).

У контексті дослідження генези ідей розвивального освітнього середовища для дітей молодшого шкільного віку кінця XIX – початку XX ст. змістовною є докторська дисертація Л. Березівської «Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті». У цій науковій праці висвітлено шляхи реформування шкільної освіти 1904–1914 рр., проаналізовано принцип розроблення змісту освіти з урахуванням навколишнього середовища, в якому перебуває учень (Березівська. 2009).

За результатами теоретичного аналізу встановлено: низка статей українських науковців присвячена студіюванню розвитку суспільного дошкільного виховання. Період становлення закладів суспільного дошкільного виховання в Україні характеризувався розширенням системи

закладів для дітей дошкільного віку та вдосконаленням підходів до облаштування розвивальних середовищ.

З метою вивчення підходів щодо створення розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного віку й того, яке практичне значення мало оновлення змісту дошкільної освіти в першій половині ХХ ст., варто проаналізувати думки В. Розгон, викладені в статті «Тенденції та перспективи розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні в першій половині ХХ століття», де розглядається зміст дошкільної освіти та особливості становлення суспільного дошкільного виховання на теренах України в зазначений період. Авторка переконана, що досвід діяльності педагогів-практиків першої половини ХХ ст. був визначальним у поступі української педагогічної думки стосовно розроблення різних підходів до виховання, навчання й розвитку дітей дошкільного віку та створення дитячих закладів для забезпечення всебічного розвитку вихованців (Розгон, 2012).

Період становлення суспільного дошкільного виховання ознаменований в українській педагогічній думці значними зрушеннями в підходах до навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного віку. Так, у дисертації І. Апрелевої «Реалізація принципу доступності до суспільного дошкільного виховання в Україні (20–30-ті роки ХХ століття)» цікавими є думки щодо ролі середовища у вихованні дітей дошкільного віку. У дослідженні висвітлені проблеми безпритульності серед дітей дошкільного віку, необхідності створювати для таких вихованців належні умови задля фізичного й розумового розвитку у системі суспільного дошкільного виховання (Апрелева, 2016).

У статті Л. Пісоцької «Початкові етапи зародження і становлення суспільного дошкільного виховання в Україні» простежуємо підходи до облаштування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку. Так, за твердженнями авторки, створення розвивального освітнього середовища для дітей має відбуватися на засадах індивідуального підходу, з урахуванням інтересів задля реалізації творчих задатків і нахилів вихованців. Окрім того, будь-яке середовище дитячого садка не повинно обмежувати

активну діяльність дитини, це сприятиме всебічному розвитку дитини дошкільного віку (Пісоцька, 2013, с. 551).

Окрім висвітлених вище загальних положень суспільного дошкільного виховання, предметом наших пошуків є прогресивні педагогічні ідеї кінця ХІХ – початку ХХ ст. представників української педагогічної думки, а отже, і джерела, присвячені цій тематиці.

Суголосними нашому дослідженню є погляди І. Улюкаєвої, оприлюднені в статті «Діяльність Софії Русової щодо створення системи дошкільного виховання в Україні у 1917–1919 рр.». Авторка висвітлює концепцію дошкільного виховання, запропоновану С. Русовою в період діяльності Української Народної Республіки (1917–1919). Так, у дослідженні вчена простежує реформаторські погляди С. Русової щодо реалізації суспільного дошкільного виховання як невід’ємної складової частини освіти. Попри це важливими для нашого дослідження є умовиводи щодо створення в дитячому садку сприятливих умов для всебічного розвитку дітей дошкільного віку (Улюкаєва, 2016).

Про становлення та поступ розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку йдеться в публікації Т. Куліш «Теоретичні засади українського дошкілля в творчій спадщині Наталії Лубенець». У цій статті акцентується на педагогічному досвіді Н. Лубенець щодо створення сприятливих умов дитячого садка й народної школи для реалізації виховних завдань, які постають перед педагогом. Підкреслюється, що педагогу в розвивальному середовищі необхідно забезпечити сімейну атмосферу з урахуванням індивідуального підходу до кожного вихованця. Як вважала Н. Лубенець, середовище дитячого садка і школи має готувати дитину до життя, формувати інтерес до фізичної праці (Куліш, 2012).

В аспекті вивчення різних поглядів щодо створення та функціонування розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на теренах України 1899–1930 рр. цікавим є дослідження С. Швидкої, про яке вона пише в статті «Середовище як умова формування

пізнавальної діяльності дитини раннього віку». Науковиця охарактеризувала погляди українських і зарубіжних педагогів кінця XIX – початку XX ст. (М. Монтесорі, Р. Штайнер, С. Френе, С. Русової) про значення середовища у навчанні, вихованні й розвитку дітей дошкільного віку, а також дослідила трансформації цих поглядів у сучасній освіті. Авторка проаналізувала відмінності між розвивальним та ігровим середовищами, при цьому зазначила, що специфікою ігрового середовища є діяльність, а розвивальне освітнє середовище характеризується впливом на особистість дитини. З огляду на це авторка акцентує увагу на інтегрованому понятті «предметне розвивальне середовище» й узагальнює погляди М. Монтесорі щодо підходів до облаштування такого типу середовища (Швидка, 2017).

Продовжуючи ідеї корифеїв педагогіки, В. Кушнір у статті «Питання програмного забезпечення дошкільних закладів XIX – поч. XX ст.» розглядає основний метод М. Монтесорі – організація спеціально створеного структурованого розвивального освітнього середовища, що відповідає вікові, інтересам і нахилам вихованців. На думку авторки статті, таке розвивальне освітнє середовище дає змогу реалізувати розвиток індивідуальності дитини, її мотивації до самостійної діяльності та творчої реалізації власних задумів. Окрім того, таке середовище забезпечить природний розвиток особистості дитини та її внутрішнього потенціалу (Кушнір, 2016).

З огляду на становлення національної системи освіти варто розглянути підходи до створення розвивальних середовищ шкіл, що функціонували на теренах України в 1917–1919 рр. Так, значний інтерес для нашого дослідження становлять пошуки О. Невмержицької, яким присвячена стаття «Аксіологічні ідеї у педагогічній думці доби Визвольних змагань (1917–1919)», де висвітлено концепцію рідномовного середовища, що має оточувати дитину як у школі, так і поза нею. Авторка публікації вважає, що розвивальне освітнє середовище для дітей необхідно облаштовувати з урахуванням ідей розвитку національної освіти (Невмержицька, 2016).

У руслі наукових пошуків, що стосуються функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, важливою є стаття А. Січкара «Трансформація ідей діяльнісного підходу в педагогічній спадщині Е. Яновської (перша третина ХХ століття)». У публікації вчена аналізує ідеї Е. Яновської щодо реалізації діяльнісного підходу в дошкільному вихованні. Так, за результатами студіювань науковиці, Е. Яновська була прибічницею теорії створення розвивального освітнього середовища задля забезпечення навчальної, виховної та розвивальної мети виховання дітей дошкільного віку. Також авторка статті зазначає, що Е. Яновська вважала актуальним використання «дарунків» Ф. Фребеля у розвивальному середовищі для реалізації активності дитини та її творчих нахилів (Січкара, 2014).

Практичної ваги під час дослідження розвитку освітніх середовищ для дітей на початку ХХ ст. набуває інформація про особливості створення умов для проведення занять з ручної праці, підготовлена завдяки вивченню матеріалів діяльності дошкільних закладів у 1917–1941 рр. та висвітлена Т. Єськовою у статті «Виховання працелюбності дітей дошкільного віку засобами ручної праці (історичний екскурс)». Ця науковиця обґрунтовує вимоги до облаштування середовища для проведення навчальних занять з ручної праці. Для реалізації продуктивної атмосфери авторка статті радить обладнувати спеціальні кімнати для трудової діяльності, створювати робітні куточки та класи-лабораторії, наповнювати їх спеціальним приладдям. Окрім того, Т. Єськова вважає, що необхідним складником для керівництва дитячою діяльністю має бути наявність спеціальної підготовки в педагога, який повністю обізнаний з новими методиками проведення занять із праці для дітей дошкільного віку (Єськова, 2013).

Дослідження умов функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. спонукає до вивчення різних аспектів життєдіяльності дітей у той період. Так, у роки соціалістичної перебудови на теренах радянської України гостро поставало

питання дитячої безпритульності й пошуку шляхів його подолання. Тому теоретично значущими є результати пошуків О. Штань, висвітлені у статті «Генезис дитячих містечок у 1920–1930 рр». Авторка статті висвітлює особливості поділу дітей на групи та підходи до створення середовища дитячих містечок для вихованців дошкільного та молодшого шкільного віку задля реалізації ідеї соціального виховання (Штань, 2017).

Зважаючи на проблематику дослідження, роль розвивального освітнього середовища у навчанні, вихованні й розвитку дітей розглядається в багатьох аспектах. Педагогічна спадщина Ф. Фребеля не залишає байдужими і українських, і закордонних дослідників. Зокрема, у дисертації Дж. Клемент висвітлюються особливості проектування предметно-розвивальних середовищ у Фребелівських дитячих садках на демократичних засадах за участю вихованців (Clement, 2017).

У руслі дослідження становлення розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку вагомими є погляди В. Сергеевої, які вона оприлюднює в статті «Зведення перших народних дитячих садків у Києві». Так, на переконання авторки, для вільного розвитку й організації праці дітей саме вихователь має створювати розвивальне середовище народного дитячого садка. Зокрема, створені умови спонукатимуть вихованців до самообслуговування, ручної праці, роботи по господарству й догляду за кімнатними рослинами, що підготує їх до подальшого життя (Сергеева, 2013).

До п'ятої групи відносимо дидактичні джерела (посібники, порадики, навчальні програми періоду, що вивчався), що дали змогу виокремити основні практики діяльності середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Задля кращого усвідомлення ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного віку було опрацьовано плани та програми, що висвітлювали окремі аспекти проблеми, що досліджувалася, з фондів ЦДІАК України та ЦДАВО України.

Виокремити провідні ідеї щодо створення та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку



в означених хронологічних межах допомогли такі архівні документи: План діяльності дитячого садка, що планувалося відкрити у м. Києві під керівництвом О. Домонтович-Щипило (1905); Навчальний план дитячого садка при учбовому закладі 1-го розряду в м. Бердичів, Київської губернії під керівництвом О. Копронович (1905); План дитячого садка А. Винарської в м. Києві (1905); Програма дитячого садка з російською мовою викладання в м. Києві, М. Петерсон (1906); Орієнтовна програма занять в дитячому садку (від 4-х до 8-ми років) на Шулявці у м. Києві при Київському товаристві народних дитячих садків (1910); План дитячого садка у м. Києві під керівництвом А. Равич-Шасткевич (1911); Програма занять у дитячому садку на Печерську у м. Києві під керівництвом Н. Тутковської (1911); План занять в третьому народному дитячому садку на Звіринцю в м. Києві при Київському товариству народних дитячих садків (1912); План занять в дитячому садку під керівництвом Л. Веретеннікової (1912); Програма занять дитячого садка Л. П. Товстоног (1912); Програма занять в дитячому садку при учбовому закладі 3-го розряду М. Шарій (1913); План занять в дитячому садку у м. Києві на Солом'янці під керівництвом А. Дем'яновської (1914); Навчальний план дитячого садка у дачному селищі Святошино під керівництвом О. Вікторовської (1915), а також програми з окремих навчальних дисциплін у Єдиній школі на Україні: Програма по малюванню (1918) та єдиній трудовій школі: Орієнтовна програма з природознавства для I ступеню єдиної трудової школи (1919); «Природознавство у першому концентрі єдиної трудової школи» (1919); Програма рукоділля для першого ступеня трудової школи (5 перших класів) (1919).

Актуалізація ідей суспільного дошкільного виховання в радянську добу спонукала до розбудови системи дошкільних установ. Задля методичного забезпечення дошкільних установ В. Чередниченко розроблює методичний порадник для педагогів «Дитяча хата: порадник організації і керування установ дитячого виховання» (1921), у якому було окреслено окремі аспекти створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку. Аналіз

вищезазначених джерел уможливив визначити особливості створення та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку відповідно до виховних потреб суспільства в хронологічних межах дослідження.

Дослідження історіографії проблематики дисертаційної роботи дало змогу здійснити систематизацію джерел за такими групами: 1) історіографічні джерела (праці педагогів, у яких висвітлено ідеї про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у хронологічних межах дослідження); 2) документальні джерела (сучасні законодавчі акти та документи досліджуваного періоду); 3) педагогічна періодика (статті та матеріали з періодичних видань періоду, який досліджувався); 4) наукові інтерпретаційні джерела (монографії, дисертації, науково-довідкові видання, статті, що розкривають окремі аспекти проблеми, що вивчалася); 5) дидактичні джерела (посібники, порадики, навчальні програми). Завдяки цьому з'явилася можливість чітко виокремити та схарактеризувати провідні ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930), що подано у параграфі 1.2.

## **1.2. Сутність ідей розвивального освітнього середовища для дітей в історико-освітній ретроспективі (1899–1930)**

Сучасні зміни в освітньому просторі України спонукають до глибокого вивчення й авторського тлумачення продуктивних здобутків української педагогічної думки минулого з метою створення оптимального розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Зокрема, обґрунтуємо, що зумовило вибір вікового періоду, який характеризуємо як дошкільний та молодший шкільний вік. Зважаючи на часові межі дисертаційного дослідження, виникла потреба звернутися до розробленої періодизації психічного розвитку дитини за Л. Виготським (1926), що в контексті нашого дослідження охоплює дошкільний (від 3 до 7 років) та

молодший шкільний (від 7 (8) до 11 (12) років) вік.

Зазначимо, що протягом 1899–1930 рр. вікова періодизація розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку могла дещо розширювати свої межі. У зв'язку із суспільно-політичними та соціально-економічними умовами на теренах України наприкінці ХІХ ст. значна частка дітей із бідних сімей не мала можливості відвідувати дитячі садки, в розвивальному середовищі яких забезпечувалась би функція збереження життя і здоров'я дітей та здійснювалася їх підготовка до навчання у школі, що спричинювало відтермінування початку періоду шкільного навчання.

Отже, в хронологічних межах дослідження розвитку ідей розвивального освітнього середовища дошкільний та молодший шкільний вік не визначалися чіткими віковими межами: період дошкільного віку – від 3 до 8 років, молодший шкільний вік – від 8 до 11 років. Зважаючи на це, у руслі поступу вітчизняної педагогічної думки (1899–1930) про розвивальне освітнє середовище період дошкільного та молодшого шкільного віку визначаємо у межах від 3 до 11 років. Таке визначення означеного вікового періоду підтверджують архівні документи із фондів ЦДІАК України, а саме: «Народні дитячі садки в Києві» (1899), Справа управління Київського Навчального Округу «Про відкриття в Києві на Подолі дитячого садка» (1902), Програма дитячого садка з російською мовою викладання у м. Києві (1906), Справа управління Київського навчального округу «Про дозвіл Київському Товариству народних дитячих садків відкрити в м. Києві на Шулявці безкоштовний народний дитячий садок» (1910), а також ЦДАВО України: План виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917), План виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917), Статут єдиної школи (1919), Пояснювальна записка щодо викладання уроків з витинання та програми по витинанню (1919), Програма рукоділля для першого ступеня трудової школи (5 перших класів) (1919), Тимчасове положення про дитячі заклади соціального виховання в УСРР (1922), Протоколи нарад центрального методологічного комітету

Наркомпросу УСРР та матеріали до них (1923).

У межах історико-педагогічних студій здійснюємо аналіз та авторське трактування ідей вітчизняних педагогів і нормативно-правового забезпечення (1899–1930) щодо створення та функціонування розвивальних середовищ дитячих садків, дитячих майданів, ясел, ясел-садків, захоронків, захистків, дитячих осередків, дитячих клубів, трудових колоній, дитячих будинків, дитячих містечок, народних училищ, трудових шкіл, діяльність яких спрямована на навчання, виховання й розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Розвивальне освітнє середовище у руслі нашого дослідження є своєрідним спеціально створеним чинником навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку та набуття ними соціального досвіду.

Зважаючи на відсутність підходів до характеристики сутності ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України (1899–1930) як історико-педагогічного феномену, з метою виявлення ступеня розробленості проблематики дослідження є необхідність уточнити визначення сутності базових понять, таких як: «ідея», «середовище», «розвивальне освітнє середовище», «педагогічна думка». Крім того, висвітлити в історико-педагогічній ретроспективі трансформацію та авторську інтерпертацію понять «розвивальне освітнє середовище» та «ідеї розвивального освітнього середовища».

Поняття «ідея» у філософському сенсі визначається як форма досягнення дійсності в думці, яка включає усвідомлення мети і способи подальшого пізнання й перетворення світу (Філософський енциклопедичний словник, 2002). Окрім того, у «Педагогічному словнику» С. Гончаренка поняття «ідея» характеризується як форма «духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу», що спрямована на його перетворення. На думку вченого, категорія «ідея» є

різновидом поняття, що поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету, спрямовану на її перетворення (Гончаренко, 1997, с. 140). Тому можемо стверджувати, що в сенсі педагогічного підходу ідея – це провідна думка представників періоду, який досліджується, щодо педагогічних явищ, що відбувалися в означених хронологічних межах дослідження.

Ураховуючи тлумачення поняття «ідея», у руслі дослідження становлення та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на теренах України кінця ХІХ – на початку ХХ ст. варто розтлумачити поняття «педагогічна думка». За результатами вивчення педагогічних, енциклопедичних і тлумачних словників, не було виявлено педагогічно доцільного трактування поняття «педагогічна думка». Через це є потреба звернутися до матеріалів навчального посібника О. Сухомлинської «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем». На думку вченої, педагогічна думка характеризується поглядами, віруваннями й переконаннями на ґрунті національних цінностей та різних форм історичної ментальності (Сухомлинська, 2003, с. 48). Тому можемо запропонувати розглядати поняття «педагогічна думка» як сукупність поглядів педагогів-теоретиків та педагогів-практиків обраного для досліджень періоду, які сформувалися під впливом політичних, економічних та соціальних чинників.

Також для цілей нашого дослідження вартим уваги є тлумачення поняття «розвиток», що визначається як процес формування особистості, соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації та виховання (Гончаренко, 1997, с. 289). Окрім того, треба розглянути філософську основу дефініції «розвиток», що характеризується позитивними, незворотними якісними змінами будь-якого явища (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 555). Отже, розвиток – це процес позитивних змін у формуванні особистості дитини, що супроводжується якісними та кількісними характеристиками.

Вивчення окремих аспектів поняття «розвивальне освітнє середовище» в умовах сучасної освітньої парадигми є предметом наукових пошуків багатьох учених. Для осмислення особливостей створення та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку треба розглянути різні точки зору та здійснити науковий аналіз поняття «середовище».

У «Тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «середовище» характеризується як сукупність природних, соціально-побутових умов і людей, які пов'язані цими умовами між собою (Тлумачний словник сучасної української мови, 2009).

У контексті нашого дослідження теоретичну значущість становлять погляди О. Писарчук, яка зазначає, що «середовище – це єдність соціальних і предметних засобів забезпечення різноманітної діяльності дитини». Окрім того, науковиця характеризує поняття «предметно-розвивальне середовище», у контексті створення сприятливих умов для навчання, виховання й розвитку дитини в процесі її самостійної діяльності (Писарчук, 2014).

На думку А. Богуш та Н. Гавриш, середовище характеризується сукупністю умов, які оточують дитину. Науковиці умовно виокремлюють найближче середовище (сім'я, родичі, друзі), а також далеке (суспільний устрій), зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне (Богуш, Гавриш, 2010, с. 12).

З огляду на предмет дослідження поняття «розвивальне освітнє середовище» є провідним для наших студіювань. Так, ідеї про розвивальне освітнє середовище ґрунтуються на поглядах радянського психолога Л. Виготського, який розглядав роль педагога в організації розвивальних освітніх середовищ для дітей. Зокрема, розвивальне освітнє середовище у психолого-педагогічному аспекті Л. Виготський розглядав у контексті єдності людини з природним середовищем, яке відіграє важливу роль в особистісному розвитку індивіда. Окрім того, психолог розглядав середовище як культурно-історичну реальність, що інтегрує в собі досвід розвитку людства і складається

з предметів, які мають для людини певне розвивальне значення (Виготський, 1926).

Уперше поняття «розвивальне середовище» було обґрунтовано лише наприкінці ХХ ст. зарубіжними науковцями. Так, Дж. Равен (Англія) у 1980 р. ввів у науковий обіг поняття «розвивальне середовище», визначаючи його як засіб розвитку компетентності індивіда. На думку науковця, у розвивальному середовищі діти мають можливість реалізувати власний потенціал, творчі здібності та нахили (Равен, 2002, с. 201).

Заслуговують на увагу наукові розвідки, у яких висвітлено сучасні погляди на характеристику поняття «розвивальне середовище». У «Енциклопедії освіти» зазначені параметри розвивального освітнього середовища для дитини. Так, задля успішного створення розвивального освітнього середовища педагогу необхідно усвідомлювати мету, з якою створюється таке середовище, та вміти проектувати простір, в якому забезпечується всебічний розвиток дітей. Окрім того, педагогу необхідно розуміти, що розвивальне середовище відіграє провідну роль у становленні особистості вихованця, тому варто добирати результативні засоби й методи формування знань, умінь і навичок дітей (Кремень, 2008).

Для чіткішого усвідомлення поняття «розвивальне освітнє середовище» доцільно розглянути інші, наближені до нього. Так, цікавими є погляди Н. Ковалевської, А. Пасічниченко щодо сучасного освітнього середовища, висвітлені у статті «Сучасні уявлення про освітнє середовище як психолого-педагогічний феномен». Дослідниці переконані, що освітнє середовище має розглядатись у контексті близьких понять – «оточення» і «простір». Але, разом із тим, автори вважають недоцільним ототожнювати поняття «освітній простір» і «освітнє середовище», адже в одному освітньому просторі може перебувати представник кількох освітніх середовищ (Ковалевська, Пасічниченко, 2016, с. 53). Отже, освітнє середовище, з точки зору вчених, розглядається як «система впливів, умов формування особистості; простір, де

соціалізується й розвивається особистість; як змодельоване середовище для реалізації можливостей індивіда» (Ковалевська, Пасічниченко, 2016, с. 57–58).

Інші підходи до характеристики поняття «освітнє середовище» висвітлює К. Крутій. На її думку, середовище для дитини дошкільного віку має створюватися з урахуванням змісту, забезпечувати діяльність дитини і забезпечувати якісний результат (Крутій, 2009).

У дослідженні А. Каташова «Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею» проаналізовано різноманітні підходи до тлумачення поняття «освітнє середовище навчального закладу». Так, автор зазначає, що освітнє середовище характеризується сукупністю умов, котрі забезпечують функціонування закладу освіти для реалізації творчого потенціалу, саморозвитку особистості дитини (Каташов, 2001).

Цікавими є думки Н. Ківчук, висловлені в дослідженні «Створення освітнього середовища молодших школярів – особистісно-професійне призначення педагога сучасної школи» стосовно ролі педагога в створенні освітнього середовища для вихованців. Зважаючи на запити сучасного суспільства, педагогу необхідно володіти низкою професійних компетентностей, що забезпечать успішне створення освітнього середовища для групи дітей, з якою педагог працює (Ківчук, 2016). Тому варто враховувати зовнішні та внутрішні чинники, що безпосередньо та опосередковано впливають на облаштування необхідного для дитини розвивального освітнього середовища.

В. Ясвін упевнений в тому, що освітнє середовище – це система умов для розвитку дитини й набуття нею соціального досвіду (Ясвін, 2001, с. 14). Освітнє середовище забезпечує вільний розвиток активності дитини дошкільного та молодшого шкільного віку. Окрім того, дослідник стверджує, що освітнє середовище не має чітких меж, тому що його межі визначають педагоги, батьки й діти (Ясвін, 2001, с. 193).

Задля більш глибокого розуміння понять у контексті тематики нашого дослідження варто висвітлити типологію освітнього середовища,



запропоновану Ю. Шапран та О. Шапран у статті «Типологія освітнього середовища в умовах компетентнісно-зорієнтованої педагогічної освіти».

Так, за результатами студіювань, було визначено такі «типи освітнього середовища: за впровадженням нововведень (традиційне і творчо-інноваційне); за видами діяльності дитини (ігрове, навчальне, професійне, комунікативне); за особливостями оточення (природне, соціальне, інформаційно-освітнє, віртуальне); за специфікою впливу на особистість дитини (здоров'язберезувальне, розвивальне, виховне і рефлексивне)». Автори цієї типології зазначають, що освітнє середовище за специфікою впливу на особистість дитини сприяє «усвідомленню цінності здоров'я, дотриманню принципів і правил здорового способу життя, володінню арсеналом збереження, відновлення та розвитку здоров'я; розвитку уваги, уяви, пам'яті, мислення, волі, емоцій, інтересів дітей, формуванню духовних, естетичних, етичних уявлень, поглядів, переконань, системи ідеалів і цінностей, формуванню моральних якостей особистості; усвідомленню власних здібностей, адекватній оцінці і критичному ставленню до себе та інших у навчальній діяльності» (Шапран, 2015, с.7).

Значущі узагальнення щодо термінологічної основи поняття «розвивальне освітнє середовище» наводить І. Карабаєва у статті «Сучасні підходи до понятійно-термінологічного забезпечення процесу створення розвивального освітнього середовища ДНЗ». Авторка стверджує, що освітнє середовище – це «простір, що оточує дитину і з яким вона постійно взаємодіє». Окрім того, розвивальне освітнє середовище позначається на розвитку особистості в умовах соціокультурного простору. Зокрема, у розвивальному освітньому середовищі необхідною умовою є реалізація спрямованості форм, методів і принципів організації навчання, виховання й розвитку дітей (Карабаєва, 2014, с. 131).

Погоджуючись із такими поглядами, зауважимо, проте, що середовище може вважатися розвивальним тоді, коли індивід у ньому вдосконалює наявні та здобуває нові знання, уміння й навички, необхідні для подальшого життя й

реалізації повного або часткового творчого потенціалу особистості.

Цікавими в аспекті нашого дослідження є ідеї, висвітлені в статті О. Писарчук «Моделювання освітньо-розвивального середовища в діяльності вчителя початкової школи: теоретичний і практичний аспект», у якій охарактеризовано особливості моделювання освітньо-розвивального середовища початкової школи.

Так, авторка з'ясовує структурні компоненти освітньо-розвивального середовища (просторово-предметний, психолого-дидактичний, соціально-комунікаційний, пізнавально-мотиваційний). Крім того, наголошує: сучасне освітньо-розвивальне середовище для дітей створюється з урахуванням інтересів і нахилів учнів та навколишнього середовища, у якому вихованець перебуває (Писарчук, 2017, с. 38). Отже, освітньо-розвивальне середовище відіграє ключову роль у соціалізації дитини, реалізації її творчого потенціалу й усебічного розвитку.

У руслі наших наукових пошуків доцільно розглянути поняття «навчальне середовище», що є складником розвивального освітнього середовища. Так, на переконання В. Бикова, навчальне середовище – це спеціально створена система, структура, складові частини якої реалізують мету навчально-виховного процесу в закладі освіти (Биков, 2002). Тому можемо стверджувати, що під поняттям «середовище» розуміється сукупність умов та оточення, у якому індивід перебуває.

У статті С. Смолюк «Сутність поняття “розвивальне середовище” закладу дошкільної освіти» зазначено, що розвивальне середовище розглядається в контексті поєднання різних засобів для реалізації всебічного розвитку дитини. Авторка пише, що розвивальне середовище «поєднує в собі природне довкілля, світ культури, сенсорно-пізнавальний простір, соціум, ігрове, мовленнєве середовище», воно відіграє важливу роль у навчанні й вихованні та розвитку особистості дитини (Смолюк, 2020, с. 162).

Також присутніми є погляди С. Смолюк, висвітлені у статті «Формування особистості молодшого школяра в умовах розвивального освітнього

середовища». Як стверджує авторка, розвивальне середовище має забезпечувати, окрім освітньої функції, простір для реалізації виховання й розвитку знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого життя дитини (Смолюк, 2015, с. 140–141). Звісно, розвивальне середовище має бути безпечним, комфортним для всіх вихованців, спонукати їх до реалізації власних задатків, нахилів і творчого потенціалу.

У руслі нашого дослідження змістовними є погляди Г. Іванюк щодо розвивального освітнього середовища, яке розглядається в контексті спеціально організованої системи умов, що забезпечують становлення особистості вихованця та його особливостей життєдіяльності. На думку вченої, розвивальне середовище містить у собі комплекс середовищ – соціокультурне, матеріальне, природне, фізичне, що взаємодіють між собою.

Також розрізняють ближнє (вплив сім'ї, родичів, друзів на особистісний розвиток) та дальнє (матеріальні умови життєдіяльності групи, у якій виховується дитина) середовища, які безпосередньо впливають на виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Іванюк, 2007, с. 217). Отже, розвивальне освітнє середовище характеризується сукупністю умов, які забезпечують усебічний розвиток та реалізацію єдиної мети навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку

Комплексний підхід до поняття «розвивальне середовище» висвітлено у статті О. Ковшар «Забезпечення розвивального середовища в навчально-виховному процесі п'ятирічок». На думку автора, розвивальне середовище необхідно створювати з урахуванням матеріально-технічних, психолого-педагогічних та естетичних умов задля успішної реалізації триєдиної мети виховання дітей дошкільного віку (Ковшар, 2014, с. 97).

Контексне дослідження наукової теми потребує студіювання модерного педагогічного дискурсу. Тому праці сучасних українських науковців становлять дослідницький інтерес. Так, у статті О. Писарчук «Особливості формування освітньо-розвивального середовища дошкільних освітніх закладів» охарактеризовано умови, за яких доцільно організовувати

середовище закладу дошкільної освіти, та його роль у розвитку дітей дошкільного віку. О. Писарчук зазначає, що середовище для дітей містить освітню й розвивальну складові частини, що є в певному сенсі сферами життєдіяльності дитини, її розвитку та освоєння соціокультурного досвіду (Писарчук 2012, с. 47–48).

Можемо стверджувати, що ідеї сучасних українських науковців щодо розвивального освітнього середовища як засобу навчання, виховання, розвитку та підготовки дитини до подальшої життєдіяльності у соціумі є суголосними з ідеями, виснованими українськими педагогами кінця ХІХ – початку ХХ ст. А отже, ідеї про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку були актуальними як на той час, так і нині.

Значущим є те, що деякі дослідники почали вивчати витоки середовищного підходу, який набув розвитку в 20–30-ті роки минулого століття, та обґрунтовувати погляди основоположників цієї течії. Так, важливими є погляди О. Ярошинської, висловлені в статі «Витоки дослідження середовища як педагогічного феномену». Середовище, пише авторка, тісно пов'язане з педологією та соціальним вихованням (Ярошинська, 2014, с. 37–38). Зокрема, середовище впливає на розвиток особистості дитини, сприяє набуттю соціального досвіду під час спілкування з дорослими та однолітками.

Також у той період було введено поняття «педагогіка середовища», запропоноване С. Шацьким. На його переконання, школа – це осередок дитячої життєдіяльності, що взаємодіє з оточуючим середовищем. Тому становлення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. доцільно розглядати крізь призму педагогіки середовища.

Також у той період відбулися зміни в типологізації середовища, зокрема науковці виокремлювали: середовище навчального закладу, соціально організоване середовище, виховуюче середовище тощо. Важливу роль в

організації середовища відігравав педагог. Його функцією було створити середовище, що сприятиме фізичному, психічному й розумовому розвитку вихованців (Ярошинська, 2014, с. 39).

Продовжуючи вивчення феномену дитячого середовища та середовищного підходу, звертаємо увагу на положення А. Солодовник, проаналізовані в статті «Генезис поняття освітнього середовища у педагогічній думці України (20-і рр. ХХ – початок ХХІ століття)». У статті йдеться про те, що в 1920 р. було виокремлено поняття «педагогіка середовища». Цей термін вживався в низці тогочасних законодавчих актів, серед яких: Схема народної освіти в УСРР, Кодекс законів про народну освіту УСРР, Декларація Народного комісаріату УСРР «Про соціальне виховання дітей». Так, у 20-х роках минулого століття дослідники зазначали, що поняття «виховання» та «середовище» щільно взаємопов'язані (Солодовник, 2016).

Важливим є той факт, що на I Всесоюзному педологічному з'їзді (1927) дискутувалася низка питань, що стосувалися підходів до розвитку підростаючого покоління та ролі середовища у становленні особистості дитини. Проте, на думку автора статті, у 30-х роках ХХ ст. було змінено концепцію освітньої діяльності, тим самим заборонено педагогіку середовища через уніфікацію системи освіти (Солодовник, 2016, с. 43–44).

Отже, за результатами вивчення інтерпретаційних джерел було з'ясовано, що в науковому просторі України відсутнє комплексне системне дослідження, у якому схарактеризовано поступ ідей розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930). Також досліджено, що науковці свою увагу зосереджували переважно на часткових історико-педагогічних розвідках, котрі відображають стан діяльності дошкільних установ і початкових шкіл в означених хронологічних і територіальних межах.

Дослідження сутності ідей розвивального освітнього середовища для дітей у першоджерелах 1899–1930 рр. дали можливість простежити різні підходи до створення розвивальних середовищ тогочасних дитячих установ та

охарактеризувати їх розвивальний потенціал для дітей дошкільного та молодшого дошкільного віку.

Зміст першоджерел засвідчив, що протягом 1899–1930 рр. в українській педагогічній теорії та практиці не існувало чіткого визначення поняття «розвивальне освітнє середовище». Зауважимо: для сучасного наукового прочитання обґрунтованих вітчизняними педагогами кінця ХІХ – 20-х років ХХ ст. загальноживаних понять («умови», «оточення», «атмосфера», «середовище»), що розкривають різні аспекти означеної проблематики, вважаємо за доречне розглядати їх крізь призму розвивального освітнього середовища. Така інтерпретація в контексті наукових пошуків не порушує загальну ідею та сутність означених педагогічних явищ.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу погляди С. Русової про розвивальне освітнє середовище для дітей. Так, у своїх працях С. Русова висвітлювала ідеї про потребу створення розвивального освітнього середовища з урахуванням базових принципів педагогіки та психології на засадах демократичності, національності та ментальності народу. На її думку, таке середовище забезпечить усебічний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Русова, 1996). Окрім того, вчена широко розглядала підходи до предметного наповнення розвивального освітнього середовища дитячого садка згідно з інтересами та нахилами дітей дошкільного віку (Регламент дитячих садків, 1918, арк. 30–30 зв).

Проджовжуючи пошуки С. Русової, Я. Чепіга актуалізував принцип природовідповідності у створенні розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Педагог наголошував, що розвивальне освітнє середовище має відображати єдність життя дитини з культурою і традиціями нації та реалізувати ідеї національного виховання з урахуванням фізичного розвитку й ціннісних орієнтацій дитини відповідно до її нахилів (Чепіга, 1913).

Заслуговують на вивчення ідеї Н. Лубенець щодо впровадження підходів М. Монтесорі та Ф. Фребеля до облаштування розвивального

освітнього середовища дошкільного віку. Важливим є те, що Н. Лубенець представила власне бачення наповнення предметно-розвивального освітнього середовища ігровим матеріалом, «дарунками» Ф. Фребеля та дидактичним матеріалом М. Монтесорі (Лубенець, 1915, с. 138).

Важливими є погляди Т. Лубенця про створення в розвивальному середовищі сприятливих умов для реалізації інтересів, нахилів і здібностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Лубенець, 1913).

Деякі інші погляди висвітлював у своїх працях О. Музиченко. На його думку, у розвивальному освітньому середовищі необхідно створювати умови, які готують дитину до реального життя та виконання громадянського обов'язку (Музиченко, 1918–1919, с. 201).

Цікавими є думки Е. Яновської про розвивальне освітнє середовище, що має враховувати всі сфери життєдіяльності дітей, завдяки використанню іграшкових знарядь праці формувати у вихованців усвідомлене розуміння важливості трудової діяльності для власних і суспільних потреб (Яновська, 1922, арк. 182).

У контексті власних ідей В. Чередніченко у poradнику «Дитяча хата: poradnik організації і керування установ дитячого виховання» (1921) розглядала розвивальне освітнє середовище як місце для реалізації природних нахилів і здібностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, де забезпечено умови для самостійності та свободи в діяльності без втручання педагога (Чередніченко, 1921, с. 37).

За результатами вивчення джерельної бази та з огляду на предмет дослідження було уточнено сутність понять «розвивальне освітнє середовище» та «ідеї розвивального освітнього середовища», якими розширено наукове поле історико-педагогічних розвідок.

Розвивальне освітнє середовище – це сукупність предметного, природного, соціального, дидактичного компонентів з метою забезпечення умов набуття культурно-навчальних навичок і збереження здоров'я дітей

дошкільного і молодшого шкільного віку, їх соціалізації, трудового виховання та підготовки до життя, розвитку здібностей у діяльності.

Відповідно до зазначеного визначення під предметним компонентом розуміємо предметне наповнення розвивального освітнього середовища іграшками, підручниками, обладнанням для занять (уроків), оснащення приміщення зручними для дітей меблями та санітарно-гігієнічними засобами, приладдям та атрибутами для фізичної активності дітей.

Природний компонент розуміємо як засіб розвитку трудових навичок, початкових знань про природні об'єкти і явища.

Соціальний компонент розглядаємо в сув'язі з осередками соціального життя дітей та формування соціальних взаємовідносин.

Дидактичний компонент ураховує всі розвивальні впливи, спрямовані на навчання, виховання й розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: ігри, заняття (уроки), індивідуальну роботу з дітьми, партнерську взаємодію з батьками вихованців; урахування індивідуальних особливостей дітей, сприяння розвитку творчих нахилів і здібностей дітей; забезпечення наступності між дитячим садком і школою на основі єдиних вимог до створення розвивальних середовищ для дітей.

За результатами аналізу історіографічних і наукових джерел уточнено поняття «ідеї розвивального освітнього середовища». Їх розглядаємо як сукупність педагогічних поглядів і суголосних до них практик щодо розвивального освітнього середовища дитячого садка і початкової школи як чинника впливу на зміни в свідомості дітей і розвитку їхніх санітарно-гігієнічних, соціальних, навчальних, естетичних навичок у перебігу ціннісно зумовленої діяльності.

З'ясовано: поняття «розвивальне освітнє середовище» та «ідеї розвивального освітнього середовища» у різні роки зазначених хронологічних меж дослідження видозмінювалися та набували різних форм реалізації в умовах становлення й розвитку дитячих установ кінця XIX –20- х років XX ст.



### **1.3. Періодизація розвитку ідей розвивального освітнього середовища для дітей у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930)**

Підходи до періодизації історико-педагогічного дослідження ґрунтуються на виявленні та аналітичній характеристиці педагогічних явищ в означених хронологічних межах. Під час розроблення періодизації варто виокремлювати суспільно-політичні та освітні процеси, що відбувались у той час. Задля цього необхідно проаналізувати та дібрати методи, що уможливають здійснити періодизацію розвитку ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці кінця XIX – 20-ті роки XX ст.

Для розроблення періодизації у руслі поступу ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 20-ті роки XX ст.) практичну значущість становлять праці вчених (Л. Березівської, Н. Гупана, Н. Дічек, Г. Іванюк, Я. Калакури, О. Сухомлинської), присвячені питанням методології історико-педагогічного дослідження (Сухомлинська, 2003, с. 65–66).

У руслі цих пошуків заслуговують на увагу ідеї Н. Гупана щодо підходів до періодизації історико-педагогічного процесу. Учений стверджує: періодизація характеризується науковим методом, що вміщує способи і прийоми задля виокремлення в історико-педагогічному процесі за спільними критеріями та ознаками найважливіших часових проміжків (Гупан, 2013, с. 54).

У монографії Н. Гупана «Українська історіографія історії педагогіки» (2002) обґрунтовано підхід до періодизації розвитку історико-педагогічної науки, що базується на суспільно-політичних змінах, проблематиці, змісті, методології, підходах до вивчення педагогічних явищ.

Заслуговує на увагу запропонована вченим періодизація розвитку досліджень з історії освіти, педагогічних персоналій та педагогічної думки в Україні, у якій виокремлені: перший період (друга половина XIX ст. – 1916 р.) – становлення загальних основ вітчизняної історико-педагогічної науки; другий період (1917 – 20-ті роки XX ст.) – формування нових тенденцій

у вітчизняній історії педагогіки; третій період (30-ті роки – перша половина 80-х років ХХ ст.) – розвиток вітчизняної науки на засадах марксистської методології; четвертий період (друга половина 80-х – 90-ті роки ХХ ст.) – переосмислення історико-педагогічного процесу з точки зору нових методологічних позицій і створення національної науки (Гупан, 2002, с. 22–23).

Цікавими в контексті періодизації історико-педагогічних досліджень у сенсі практичного значення є ідеї Я. Калакури. На думку науковця, будь-який історіографічний процес має просторово-часові виміри, які можна визначити за допомогою застосування методів періодизації. Так, за твердженням науковця, історіографічний період характеризується спільними та відмінними особливостями, які його відрізняють від інших періодів. Окрім того, зазначає автор, кожен історико-педагогічний період має свої характерні (соціально зумовлені) явища на початку і наприкінці означеного часового проміжку (Калакура, 2004).

На думку Н. Дічек, періодизація виступає важливою складовою частиною методології історико-педагогічного дослідження, що передбачає якісний поділ історико-педагогічного процесу на окремі проміжки часу, що різняться (Дічек, 2005). Окрім того, цікавими в контексті нашого дослідження є ідеї Л. Березівської щодо підходів до розроблення періодизації з урахуванням суспільно-політичних, економічних та нормативно-правових чинників розвитку освіти України в означених територіальних і хронологічних межах (Березівська, 2011)

З огляду на значення поділу періодизації на доцільно зумовлені окремі часові проміжки у історико-педагогічному дослідженні важливими є погляди Г. Іванюк щодо диференційованого підходу до періодизації історико-педагогічних явищ і процесів; уточнення сутності етапів, що є складниками періоду та характеризуються означеними проміжками часу й сутнісними особливостями розвитку педагогічного явища в умовах освітніх змін (Іванюк, 2014).

Зважаючи на аналіз методологічних підходів до періодизації історико-педагогічних процесів, що відбувалися в означених хронологічних межах

дослідження, необхідно здійснити розмежування часових проміжків, які характеризували зміни в системі дошкільної та шкільної освіти на теренах тогочасної України. Тому варто визначити початковий рубіж нашого дослідження – кінець XIX ст., який характеризуємо в руслі соціально-економічних та політичних змін, що спричинили вплив на становлення і поступ розвивальних середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Так, в імперську добу педагоги здійснювали перші спроби створення розвивальних середовищ в умовах дитячих установ (народні дитячі садки, дитячі будинки, народні училища), що реалізували здоров'язберезувальну та навчальну функції. Розвиток ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку актуалізувався у зв'язку із збільшенням кількості фабрик і заводів у промислових районах міст. Виникла необхідність забезпечення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку наглядом із формуванням елементарних знань, умінь і навичок, необхідних вихованцям у житті.

Наприкінці XIX ст. здійснювалася активна робота зі створення розвивальних середовищ дитячих садків для дітей дошкільного віку. На той час багато дітей дошкільного та молодшого шкільного віку перебували без належного батьківського піклування.

Для того щоб попередити негативні впливи навколишнього середовища, Київське товариство народних дитячих садків започаткувало діяльність народних дитячих садків, розвивальне середовище яких було чинником розвитку дитини та підготовки її до навчання в школі. Це засвідчують матеріали Справи управління Київського навчального округу «Про установи товариства народних дитячих садків у м. Києві» (1899). Згідно із зазначеним документом можемо констатувати, що 1899 р. має бути початковою межею, саме від цієї дати варто відштовхуватися, здійснюючи історико-педагогічні пошуки в руслі ідей про розвивальні середовища для дітей в означених хронологічних межах дослідження.

Педагогічні вимоги до створення розвивальних освітніх середовищ для дітей зумовлювалися суспільно-політичними та економічними чинниками, що відбувалися в тогочасній освіті. З огляду на це в контексті наших пошуків актуалізується проблема конкретної та логічної періодизації, що висвітлює поступ ідей про розвивальні середовища у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 20-ті роки XX ст.). Задля реалізації вищезазначеної мети вважаємо за необхідне окреслити методологію дослідження генези ідей розвивального освітнього середовища дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в означених межах студій. Вивчення поглядів сучасних науковців стосовно розроблення періодизації в історико-педагогічному дослідженні дало змогу виокремити провідні підходи щодо добору відповідних методів, які висвітлені у працях: Н. Гупана (методологічна основа історико-педагогічних досліджень), О. Сухомлинської (періодизація розвитку педагогічної думки на теренах України), Я. Калакури (характеристика історико-педагогічної періодизації), Н. Дічек (загальні підходи до періодизації історико-педагогічних явищ), Л. Березівської (теоретико-методологічні засади розроблення історико-педагогічної періодизації), Г. Іванюк (особливості диференційованого підходу до періодизації історико-педагогічного дослідження).

Також задля розроблення періодизації поступу ідей розвивального освітнього середовища дітей у вітчизняній педагогічній думці визначено критерії – дидактичний та суспільної зумовленості розвитку освітніх явищ та обрано: проблемний, герменевтичний, системний, комплексний та інтегрований підходи, що охарактеризовані у параграфі 1.1.

Ураховуючи проаналізовані підходи до історіографії історико-педагогічного дослідження та зважаючи на обрані методи, ми розробили періодизацію поступу ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній думці кінця XIX – 20-х років XX ст. (табл. 1.1). У розробленій періодизації знаходять своє відображення ідеї щодо мети, завдань, змісту та нормативно-правового забезпечення

функціонування розвивальних середовищ в умовах діяльності дитячих установ кінця XIX – 20-х років XX ст.

Таблиця 1.1

**Періодизація поступу ідей розвивальних освітніх середовищ дітей  
у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930)**

Період		Етап	
Часові межі, роки	Назва	Часові межі, роки	Назва
1899–1917	Становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу	1899–1905	Актуалізація у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного та морального розвитку дітей
		1905–1917	Розвиток педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей
1917–1919	Упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва	1917–1918	Розвиток у вітчизняній педагогічній думці ідей про функціонування розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті
		1918–1919	Урізноманітнення ідей трудової діяльності дітей у соціальних розвивальних освітніх середовищах
1919–1930	Трансформація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами в попередніх періодах, у радянській системі освіти	1919–1925	Пристосування ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання в радянській системі освіти
		1925–1930	Переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання

Джерело: розроблено автором.

За результатами студіювання матеріалів із фондів ЦДІАК України (ф. 707) та ЦДАВО України (ф. 166), першоджерел та програмово-методичного забезпечення нами було виокремлено провідні ідеї поступу розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку наприкінці XIX – 20-ті роки XX ст. (додаток А).

До першого періоду (1899–1917) відносимо становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу. Цей період характеризується актуалізацією ідей українських педагогів щодо створення розвивальних середовищ як засобу збереження життя та здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах становлення суспільного дошкільного виховання на підросійській Україні. Задля чіткішого усвідомлення освітніх процесів, які в означеному періоді впливали на становлення ідей педагогів щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, було виокремлено два етапи: 1-й етап (1899–1905) – актуалізація у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного та морального розвитку дітей; 2-й етап (1905–1917) – розвиток педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей.

Під час першого періоду (1899–1917) – становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу, який був зумовлений суспільно-політичними умовами, актуалізувалася потреба у створенні розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що мали забезпечити збереження життя і здоров'я дітей, позбавлених належного батьківського піклування унаслідок щоденної роботи дорослих на фабриках і заводах. Характерною рисою цього періоду є те, що наприкінці XIX ст. на теренах підросійської України приватні особи – представники педагогічної спільноти працювали над розширенням мережі приватних дитячих садків.

Перші згадки про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку знаходимо у спогадах

І. Павловського. Зокрема, на сторінках часопису «Київська старина» він пише про дитячий притулок, відкритий у м. Полтаві 1839 р. губернатором О. Аверкієвим та його дружиною Г. Аверкієвою. Організація розвивального середовища цього дитячого притулку була подібною до дитячих «ясел» (Павловський, 1902). У дитячий притулок приймали дітей віком від трьох років. Діти, які досягли повноліття (на той час 19 років), вибували з установи з умовою подальшого патронажу батьків. Такі установи працювали на змішаній формі фінансування (частина дітей утримувалася в установі на безкоштовній основі, частина вихованців перебувала на частковому забезпеченні; окрім того, в установі були діти, перебування яких повністю фінансувалося за кошти благодійників та приватних осіб). Функціонування розвивального середовища дитячого притулку врегульовувалось Статутом від 27 грудня 1839 р., у якому було окреслено мету та завдання діяльності, що передбачала моральне виховання та збереження життя і здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у зв'язку з негативним впливом навколишнього середовища (негігієнічний стан приміщень та вулиці, небезпека у вигляді травмування, аморальна поведінка тощо). Окрім того, в Статуті було окреслено загальні вимоги до облаштування розвивального середовища притулку для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що мало нагадувати «домашнє» середовище. Також вихованці цієї установи отримували харчування та одяг (Павловський, 1902, с. 146).

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу узагальнення І. Павловського щодо тих занять, які проводилися в умовах розвивального середовища дитячого притулку. Для вихованців організовувалися пів годинні заняття з релігієзнавства (Закон Божий), рівного ходіння, яке, на думку засновників притулку, мало забезпечити успішне засвоєння арифметики, заняття з морального виховання. Окрім того, як зазначав І. Павловський, у розвивальному середовищі дитячого притулку тілесних покарань не було. Крім зазначених, у розвивальному середовищі притулку проводили заняття зі співів, читання казок та оповідань, бесіди (Павловський, 1902, с. 146–147).

На 1-му етапі (1899–1906) – актуалізації у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного та морального розвитку дітей, який виокремлюємо в першому періоді (1899–1917), завдяки проаналізованим джерелам було виявлено, що дитячі установи в означених хронологічних межах функціонували без запровадження єдиних програмових вимог щодо облаштування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Тому організація розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засновувалася на ідеях зарубіжних педагогів, зокрема Ф. Фребеля та М. Монтесорі, що знайшли своє відображення в роботі приватних дитячих садків.

Протягом 1-го етапу (1899–1906) – актуалізації у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного та морального розвитку дітей у переважній більшості розвивальних середовищ дитячих установ (дитячих будинків, приватних дитячих садків, народних дитячих садків та ін.) мали забезпечуватися санітарно-гігієнічні умови для збереження життя і здоров'я дітей та реалізації їхніх фізичного, морального та розумового розвитку.

У брошурі «Народні дитячі садки в Києві» (1899) окреслено основні умови створення розвивальних середовищ перших народних дитячих садків, відкритих за сприяння Київського товариства народних дитячих садків, що мали забезпечити реалізацію фізичного, морального та розумового розвитку дітей дошкільного віку та підготовку їх до навчання в початковій школі. Зважаючи на останнє, такий взаємозв'язок розвивальних середовищ народних дитячих садків і початкових шкіл простежуємо у справах управління Київського навчального округу «Про установи товариства народних дитячих садків в м. Києві» (1899). Протягом 1901–1906 рр. приватними особами розроблювалися програми та плани діяльності народних дитячих садків (ЦДІАК України, Ф. 707). У них зазначені особливості предметного наповнення розвивальних середовищ цих установ та перелік занять, які проводилися з дітьми дошкільного віку.



Змістовним був 2-й етап (1905–1917) першого періоду (1899–1917) – розвиток педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей. Цей етап характеризується зміною пріоритетів розвивального освітнього середовища з реалізації розумового, фізичного та морального розвитку на врахування особистісної природи дитини (її творчих нахилів, здібностей, інтересів). Кінець цього етапу збігається із завершенням імперської доби.

Зважаючи на часткову розбудову системи дитячих установ, ідеї щодо створення розвивальних середовищ для дітей, що переважали на 2-му етапі (1899–1905) першого періоду (1899–1917) широко окреслені у першоджерелах з теми функціонування розвивальних середовищ дитячих клубів (Борович, 1919). Дитячі клуби були однією з малорозповсюджених форм розвивальних середовищ у той період. Такі матеріали дають чітке уявлення про те, що в імперську добу лише розпочиналася розбудова системи розвивальних середовищ освітніх закладів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, діяльність яких визначалася як виховною, так і навчальною метою.

У руслі 2-го етапу (1905–1917) – розвиток педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей значний вплив на поступ ідей створення розвивального освітнього середовища з урахуванням індивідуальних особливостей дитини мали ідеї представників зарубіжної педагогіки (Ф. Фребеля, М. Монтесорі, С. Холла). Ідеї зарубіжних педагогів стали підґрунтям індивідуального підходу та предметного наповнення розвивального освітнього середовища дитячих установ на теренах підросійської України.

Другий період (1917–1919) – упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва стосується розвитку ідей про створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в роки діяльності українських урядів. У 1917–1919 рр. змінюються мета і завдання функціонування

розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах національної освіти. З огляду на це у другому періоді варто виокремити два етапи, які висвітлюють розвиток ідей про створення розвивального освітнього середовища для дітей: 1-й етап (1917–1918) – розвиток у вітчизняній педагогічній думці ідей про функціонування розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті; 2-й етап (1918–1919) – урізноманітнення ідей трудової діяльності дітей у соціальних розвивальних освітніх середовищах.

У зв'язку із оприлюдненням Українською Центральною Радою (УЦР) законодавчих актів, що врегульовували питання суспільного дошкільного виховання та національної школи на 1-му етапі (1917–1918), що стосувався розвитку в педагогічній думці ідей про функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті, другого періоду (1917–1919), що характеризувався упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва, актуалізувались ідеї створення розвивального освітнього середовища для дітей, яке буде наповнено українським змістом (україномовне середовище, українська література, предмети українського народного побуту тощо). В роки, віднесені до першого етапу, урядом УЦР було розроблено єдиний державний план для керівництва організацією національної школи в Україні (I Всеукраїнський вчительський з'їзд (5–6 квітня 1917 р.), організований за ініціативи Товариства шкільної освіти) та українізації розвивальних середовищ усіх дитячих установ. Окрім того, резолюціями I і II Вчительських з'їздів було оприлюднено рішення про створення Всеукраїнської шкільної ради на чолі із С. Русовою, яка пізніше стала фундаторкою концепції українського національного дитячого садка та висвітлила власне бачення розвивального освітнього середовища нової школи

на національному ґрунті у публікаціях: «Націоналізація школи» (1917), «Нова школа» (1917), «Дошкільне виховання» (1918).

У Циркулярі Генерального секретаря народної освіти УЦР І. Стешенка директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти (1917) було окреслено проєкт національного виховання, де розвивальне освітнє середовище школи мало сприяти здійсненню розумового й творчого розвитку дітей (Циркуляр Генерального секретаря народної освіти УЦР І. М. Стешенка директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти, 1917, арк. 57–57 зв.)

У межах 2-го етапу (1918–1919) – урізноманітнення ідей трудової діяльності дітей у соціальних розвивальних освітніх середовищах, який виокремлюємо в другому періоді (1917–1919), значущим було те, що на II Всеукраїнському учительському з'їзді було обговорено Проєкт єдиної школи на Україні та висвітлено вимоги до створення спільного українізованого розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Задля створення спільних розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку Відділ позашкільної освіти (а саме підвідділ дошкільного виховання) у складі Генерального секретаріату освіти (його було створено 28 червня 1917 р. за рішенням УЦР, пізніше (від 9 січня 1918 р.) – це Міністерство народної освіти) здійснював роботу над розширенням системи позашкільних установ – майданів та клубів для дітей, розвивальні середовища яких мали на меті продовжити мету діяльності дитячих садків і шкіл. Ідея наповнення розвивальних середовищ дитячих установ національним змістом знаходить своє відображення в низці документів, затверджених у період діяльності українських урядів (зокрема, Регламенті дитячих садків та ін.).

Отже, у другому періоді (1917–1919) – упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні середовища для дітей дошкільного та

молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва актуалізувалася проблема впливу розвивального освітнього середовища на особистісний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Також у цей період Генеральним секретаріатом освіти (Міністерством народної освіти) здійснювалася робота над розробленням навчально-методичного та програмового забезпечення, де висвітлювалися нові вимоги щодо створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному та трудовому ґрунті.

Межі третього періоду (1919–1930) – трансформація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами в попередніх періодах, у роки становлення радянської системи освіти визначаємо адаптацією ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянську добу. З огляду на це в третьому періоді виокремлюємо такі етапи: 1-й етап (1919–1925) – пристосування ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання в радянській системі освіти; 2-й етап (1925–1930) – переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання.

У межах третього періоду (1919–1930) – трансформація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами попередніх періодів, у радянській системі освіти відбувалася адаптація ідей щодо створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що знайшли своє відображення в попередньому періоді (зміст і мета соціального виховання). Виокремлений у третьому періоді (1919–1930) 1-й етап (1919–1925) – пристосування ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання у радянській системі освіти характеризується тим, що на урядовому рівні було затверджено кілька важливих документів, серед них: Декларація «Про соціальне виховання дітей» (1920), «Порадник із соціального виховання» (1921), Кодекс законів про народну освіту (1922), Тимчасове положення про

дитячі заклади соціального виховання (1922), «Керівництва з соціального виховання» (1924).

Так, у зазначеній Декларації (1920) окреслено мету і завдання соціального виховання, вимоги до оновленого розвивального освітнього середовища для дітей та підходи щодо створення єдиної системи соціального виховання у вигляді спільних розвивальних середовищ будинків дитини. Заслуговує на увагу Кодекс законів про народну освіту (1922), де, з урахуванням змісту Декларації Наркомпросу «Про соціальне виховання дітей» (1920), було визначено типи установ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, розвивальні середовища яких реалізували єдину мету соціального виховання. Зокрема, у цей період заклалися ідеї розвивального освітнього середовища на засадах класового виховання задля фізичного, розумового та естетичного розвитку дітей (Довідки про історію дошкільного виховання в Українській РСР за 40 років радянської влади, 1920, арк. 1–33)

В аспекті дослідження важливим є Тимчасове положення про дитячі заклади соціального виховання (1922). У цьому документі також окреслені мета і завдання соціального виховання, що передбачали всебічний розвиток дітей на громадянських засадах, забезпечення у розвивальному середовищі дитячих установ умов для самостійної дитячої праці під керівництвом педагога (Тимчасове положення про дитячі заклади соціального виховання, 1922).

Як засвідчують архівні документи, у 1923 р. в системі соціального виховання функціонували такі типи закладів для дітей: дитячі будинки, притулки, дитячі садки (для дітей від 4 до 8 років); дитячі будинки, семирічні трудові школи (для дітей від 8 до 15 років) (Протоколи нарад центрального методологічного комітету Наркомпросу та матеріали до них, 1923, арк. 69-74).

У запропонованій періодизації третього періоду (1919–1930) 2-й етап – переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання окреслюємо 1924–1930 рр. Межі цього етапу зумовлені розбудовою системи освіти УСРР. На цьому етапі активізується робота уряду щодо розширення системи дитячих установ. Зауважимо, що вся діяльність зі

створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в той час здійснювалась на педологічних засадах та ідеях експериментальної педагогіки.

Визначальним на цьому етапі є те, що на III Всеросійському з'їзді із дошкільного виховання (Виленька, Моложавий, 1925) обговорювалися питання стосовно реалізації ідей комуністичного виховання у розвивальних середовищах дитячих установ. Окрім того, на з'їзді було визначено, що провідну роль у розвивальному середовищі дитячих установ відіграє дитячий колектив, порушувалися проблеми організації діяльності розвивального освітнього середовища радянського дитячого садка. Зважаючи на це, у всіх розвивальних середовищах дитячих установ необхідно було створювати сприятливі умови для реалізації ігрової, трудової та самостійної діяльності, дослідів у природі та читання дитячої літератури (Матеріали про стан та роботу науково-педагогічних і методичних комітетів при відділах народної освіти України, 1925, арк. 487–492). Отже, проаналізовані та узагальнені джерела дали змогу виокремити ідеї, які відображали етап розвитку ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що функціонували в умовах системи освіти в радянській Україні.

Студіювання матеріалів із ЦДІАК України (ф. 707) та ЦДАВО України (ф. 166, 2201, 2581, 2582), першоджерел та інших наукових джерел, дотичних до проблематики дослідження, уможливило виокремити й узагальнити провідні ідеї поступу розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці наприкінці XIX – 20-ті роки XX ст. На основі ретроспективного аналізу нормативно-правових документів, планів, програм та методичних рекомендацій, що врегульовували питання функціонування розвивальних середовищ дитячих установ в означеному періоді, та аналізу методології історико-педагогічних досліджень було розроблено періодизацію розвитку ідей розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній

педагогічній думці наприкінці XIX – 20-ті роки XX ст. Зокрема, виокремлено перший період (1899–1917) – становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу; другий період (1917–1921) – розвиток ідей про створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у роки діяльності українських урядів; третій період (1919–1930) – адаптація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянську добу.

### **Висновки до розділу 1**

Згідно з результатами студювання поступу ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930) джерельну базу дослідження класифіковано за проблемним та комплексним критеріями, що містить історіографічні, документальні, періодичні, інтерпретаційні та дидактичні джерела.

З метою розв'язання завдань дослідження розвитку ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження й надано узагальнену характеристику понять «розвивальне освітнє середовище» та «ідеї розвивального освітнього середовища».

Так, розвивальне освітнє середовище в межах нашого дослідження розглядаємо як сукупність предметного, природного, соціального, дидактичного компонентів з метою забезпечення умов набуття культурно-навчальних навичок і збереження здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, їх соціалізації, трудового виховання та підготовки до життя, розвитку здібностей у діяльності.

Водночас ідеї розвивального освітнього середовища характеризуємо як сукупність педагогічних поглядів і суголосних до них практик щодо розвивального освітнього середовища дитячого садка та початкової школи, чинник впливу на зміни у свідомості дітей, розвитку їхніх санітарно-

гігієнічних, соціальних, навчальних, естетичних навичок у перебігу ціннісно зумовленої діяльності.

Вивчення й систематизація джерел дослідження забезпечили можливість розробити періодизацію поступу ідей розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці у часових межах наукового пошуку за визначеними критеріями – суспільної зумовленості розвитку освітніх явищ та дидактичним.

Перший період розробленої періодизації (1899–1917) характеризувався становленням ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу. Зокрема, на 1-му етапі (1899–1905) першого періоду (1899–1917) у вітчизняній педагогічній думці актуалізувались ідеї про розвивальні середовища для розумового, фізичного та морального розвитку дітей. Пізніше, на 2-му етапі (1905–1917), відбувався розвиток українськими педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей.

Другий період (1917–1919) запропонованої періодизації, на відміну від першого, характеризується упровадженням здобутків провідних педагогів, громадських і державних діячів у царині побудови розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва. Відповідно до Проекту єдиної школи на Україні (1917) на 1-му етапі (1917–1918) другого періоду (1917–1919) у педагогічній думці зароджувалися й набували розвитку ідеї про функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті. На 2-му етапі (1918–1919) другого періоду набуло поширення урізноманітнення українськими педагогами практик трудової діяльності дітей у розвивальних середовищах.

Під час третього періоду (1919–1930) розробленої в руслі дослідження періодизації спостерігаємо трансформацію ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами попередніх періодів, у радянській системі освіти.



У межах третього періоду (1919–1930) періодизації виокремлено: 1-й етап (1919–1925) – пристосування ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання в радянській системі освіти; 2-й етап (1925–1930) – переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання.

Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях: Іванюк, Матюшинець, 2021; Іванюк, Матюшинець, 2020; Січкарь, Матюшинець, 2020; Матюшинець, 2019; Матюшинець, 2018.

## РОЗДІЛ 2

### ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ У РОЗВИТОК ІДЕЙ ЩОДО РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ (1899–1930 рр.)

#### 2.1. Становлення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у педагогічній думці імперської доби (1899–1917)

За результатами аналізу джерел дослідження встановлено, що в педагогічній думці України 1899–1917 рр. відбувалася актуалізація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей. Це, власне, й зумовило у розробленій періодизації часові межі та зміст першого періоду (1899–1917) – становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу. Досліджено, що в умовах становлення суспільного дошкільного виховання та початкових народних училищ (початкових шкіл) на теренах підросійської України в тогочасній педагогічній думці набула поширення ідея стосовно збереження життя та здоров'я дітей і їхньої підготовки до навчання в розвивальному середовищі початкових народних училищ (*додаток Б*).

Продуктивні ідеї Ф. Фребеля широко впроваджувались у предметно-розвивальні середовища дитячих садків. Як вважав Ф. Фребель, предметно-розвивальне середовище має забезпечувати всебічний розвиток дитини, спонукати її до пізнання навколишнього світу, стимулювати творчо реалізувати власні задуми й розвивати власні здібності. Педагогічні ідеї на 1-му етапі (1899–1905) першого періоду (1899–1917), виокремлені в розробленій періодизації, збагачені науковими висновками С. Бобровської щодо корисності дидактичних матеріалів Ф. Фребеля у навчанні дітей дошкільного віку в умовах розвивального середовища. Основні ідеї з цієї проблематики (дидактичний матеріал є провідним засобом створення предметно-розвивального середовища для дітей дошкільного віку) висвітлені у праці С. Бобровської «Сутність системи Фребеля і використання її в деяких садках Німеччини» (Бобровська, 1872, с. 8).

У контексті цих ідей досліджувалися матеріали із фондів ЦДІАК України. У руслі дослідження ідей про вплив розвивальних середовищ на виховання дітей дошкільного віку заслуговують на увагу архівні матеріали про діяльності перших дитячих садків у м. Києві в 1899 р. У контексті досліджень щодо поступу ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку цікавими є думки, висвітлені в листах Ю. Карпінської до щоденної політично-літературної газети «Життя і мистецтво». Так, на думку Ю. Карпінської, розвивальні середовища дитячих садків мали організовуватися задля збереження життя та здоров'я, усебічного розвитку дітей дошкільного віку (Карпінська, 1899, арк. 11).

Оригінальні знахідки щодо впливу розвивального освітнього середовища дитячого садка на розвиток дітей дошкільного віку містить брошура «Народні дитячі садки у Києві», укладена Н. Лубенець (Народные детские сады в Киеве, 1899). Провідною ідеєю функціонування розвивальних середовищ народних дитячих садків було збереження життя і здоров'я дітей. Окрім того, розвивальні середовища народних дитячих садків мали забезпечити фізичний і моральний розвиток та підготовку дітей до навчання у школі. Задля реалізації таких ідей розвивальне освітнє середовище народних дитячих садків мало створюватись на засадах ціннісних орієнтацій, щоб забезпечувати атмосферу любові, турботи, привчати вихованців до посильної праці (Народные детские сады в Киеве, 1899, с. 1). Зважаючи на роль ігрової діяльності в розвитку дітей дошкільного віку, особливе місце у розвивальних середовищах народних дитячих садків відводилося дитячим іграм. У розвивальному середовищі для дітей дошкільного віку ігри мають відображати навколишнє середовище, в якому вони перебувають (Народные детские сады в Киеве, 1899, с. 9). Ці ідеї у своїй практичній діяльності, зокрема, впроваджувала Ю. Карпінська. За її ініціативою 4 квітня 1899 р. в м. Києві започатковано роботу нового для тих років дитячого закладу – народного дитячого садка. Цей заклад офіційно відкрився 11 квітня 1899 р., до нього було прийнято біля 100 вихованців різного віку і статі (додаток В). Розвивальне освітнє середовище народного

дитячого садка складалося з двох кімнат та ігрового майданчика на прибудинковій території. Для всебічного розвитку дітей дошкільного віку організовувалися фізичні (гімнастичні) вправи, ігри, розваги та посильна для дитячого організму праця. Окрім того, предметне наповнення розвивального освітнього середовища складалося з різного гімнастичного приладдя, знарядь праці у зменшеному вигляді та спеціальних меблів для ігор з піском (столи) (Народные детские сады в Киеве, 1899, с. 19–20).

У руслі вивчення питання, як функціонували розвивальні середовища перших народних дитячих садків, важливими вважаємо узагальнення щодо діяльності Юрківського приватного народного дитячого садка. У розвивальному середовищі цього освітнього закладу втілювалися дещо інші ідеї, що ґрунтувалися на власному підході до організації розвивальних середовищ. Так, у розвивальному середовищі Юрківського дитячого садка перебували 60 вихованців, їх розподіляли на три вікові групи: 1-ша група – хлопці 6-7 років; 2-га група – дівчата 6-7 років; 3-я група – змішана: діти від 3 до 6 років. Зі старшими дітьми вихователі проводили заняття з грамоти, арифметики, письма, рукоділля та малювання. Для молодших дітей організовувалися заняття з участю дорослих (наприклад, помічника вихователя) – споглядання картин, різні ігри тощо (Народные детские сады в Киеве, 1899, с. 40-41).

За результатами історико-педагогічних студій з'ясовано: в українській педагогічній думці імперської доби провідними були ідеї інтелектуального, фізичного розвитку дітей дошкільного віку та їхньої підготовки до шкільного навчання. Розвивальні середовища дитячих садків здебільшого виконували здоров'язберезувальну функцію.

З огляду на предмет дослідження цікавими є матеріали, висвітлені в архівних документах, що зберігаються у фондах ЦДІАК України. Це, наприклад, Справа правління Київського навчального округу «Про установи Товариства народних дитячих садків в м. Києві» (1899). У цьому документі окреслено взаємозв'язок виховних впливів розвивальних середовищ дитячих

садків та початкових шкіл і висвітлено мету й завдання діяльності народних дитячих садків, що забезпечували виховання дисциплінованості, формування ціннісних орієнтацій та підготовку дітей до шкільного навчання (Про утворення Общества народных детских садов, 1899, л. 5–7).

Через багатофункціональність розвивального освітнього середовища у вихованні, навчанні й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку його варто розглядати в інтегрованому вимірі. Розвивальне освітнє середовище – це доцільно організований комплекс матеріальних, дидактичних і соціальних умов, які забезпечують усебічний розвиток дитини дошкільного та молодшого шкільного віку, її адаптацію в соціальних осередках.

У руслі ідеї соціалізації дітей у розвивальних середовищах заслуговують на увагу погляди Л. Седова (справжнє ім'я – Синицький Леонтій Данилович), висвітлені в статті «Соціальні погляди дітей як відображення соціального середовища» (1900). На думку цього автора, перший вияв соціального почуття спостерігається в дитини немовлячого віку, коли дитина починає впізнавати та виявляти інтерес до людей, які її оточують (Седов, 1900, с. 129). Тому для дитини необхідно створювати таке соціальне середовище, у якому вона матиме змогу набувати позитивний соціальний досвід, усвідомлювати моральні та правові погляди (Седов, 1900, с. 130-133). Отже, Л. Седов переконаний, що єдність виховних впливів буде досягнута лише тоді, коли середовище створюватиметься відповідно до вимог виховання, навчання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Седов, 1900, с. 152).

Ідеї стосовно розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, виснувані у вітчизняній педагогічній думці наприкінці XIX ст., отримали своє втілення в практиці на початку XX ст. у зв'язку із відкриттям низки дитячих (народних) садків. Наприклад, 23 листопада 1901 р. у м. Києві на вулиці Велика-Васильківська було відкрито перший державний народний дитячий садок. Створене в ньому розвивальне середовище ґрунтувалося на потребах вихованців (Об открытии в городе Киеве детского народного сада, 1902, л. 25 об.).

Також заслуговують на увагу матеріали, що містяться у Справі управління Київського навчального округу «Про відкриття в місті Києві дитячого народного саду» (1902). За результатами студіювань з'ясовано, що на той час ідеї про розвивальне середовище для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку втілювалися в життя управлінням Київського навчального округу, яке опікувалося питаннями відкриття державних закладів для дітей, зокрема дитячих садків відповідно до нормативного фінансування, з ініціативи Ю. Карпінської (Об открытии в городе Киеве детского народного сада, 1902, арк. 1–1 зв).

Визначальні ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей, де створювались умови для формування знань, умінь і навичок, необхідних у подальшому житті дітей дошкільного віку, розглядались як у наукових, так і в практичних педагогічних спільнотах. Тоді на часі була ідея про значення природного середовища для розвитку вихованців (Об открытии в городе Киеве детского народного сада», 1902, арк. 12).

Слушними для нашого дослідження є ідеї Н. Лубенець, висвітлені у статті «До відкриття Товариства народних дитячих садків в м. Києві» (1902) щодо особливостей створення розвивальних середовищ дитячих садків за кордоном і на теренах підросійської України (К открытию сообщества Общества народных детских садов в г. Киеве, 1902, л. 13).

Студіювання праць українських педагогів імперської доби дало змогу встановити інтеграцію ідей про вплив розвивальних середовищ на збереження життя та здоров'я дітей, підготовку дітей дошкільного віку до навчання та розвиток їхніх інтелектуальних задатків у початкових (народних) школах. Основною метою діяльності дитячих установ (дитячих будинків, притулків, дитячих садків і ясел), що працювали на теренах тогочасної підросійської України, була реалізація ідей щодо збереження життя і здоров'я дітей. Тому діяльність цих освітніх установ зводилася лише до забезпечення повноцінного харчування, навчання елементарної грамоти, що було зумовлено соціальною потребою у відкритті дитячих садків для дітей із сімей робітників, зокрема в

промислових районах м. Києва (К открытию сообщества Общества народных детских садов в г. Киеве, 1902, л. 13).

В ідеях Н. Лубенець актуалізувалася роль педагога у доборі виховних впливів задля реалізації фізичного і морального розвитку дітей дошкільного віку в розвивальних середовищах. Задля цього науковиця підкреслювала необхідність організації школи садівниць (нині – помічників вихователя) і курсів для педагогічної підготовки садівниць і нянь (К открытию сообщества Общества народных детских садов в г. Киеве, 1902, л. 13).

Зазначені вище ідеї становили підґрунтя Статуту Київського товариства народних дитячих садків (1902), затвердженого міністром внутрішніх справ. Згідно зі Статутом розвивальне середовище для дітей у народних дитячих садках створювалося з метою фізичного, розумового та морального розвитку вихованців (Статут Киевского общества народных детских садов, 1902, л. 40 об.– 44 об.).

У короткому Звіті про стан діяльності народного дитячого садка Товариства народних дитячих садків за 1906 рік висвітлено особливості організації розвивального освітнього середовища для дітей різних вікових груп. Так, у народному дитячому садку, що знаходився по вулиці Поліцейській, у будинку Журавльова № 6, вихованцями в основному були діти з бідних сімей та діти-сироти з притулку. Завідувала дитячим садком Л. Алейнікова, яка закінчила 8 класів гімназії, допомагала їй помічниця А. Черепіна, яка закінчила Фундукліївську жіночу гімназію. Також заняття з дітьми на добровільній основі проводили М. Зінченко, яка закінчила Московський Катериненський інститут шляхетних дівчат, та Е. Лось, яка закінчила 8 класів гімназії. Розвивальне середовище дитячого садка забезпечувало навчальний, виховний та розвивальний складники. Наприклад, під час занять дітей поділяли на три групи: молодшу – вихованці 4-5 років, середню – діти 6 років, старшу – діти 7-8 років. Відповідно до розподілу для кожної групи відводилася окрема кімната, прикріплювалася вчителька, яка працювала з вихованцями за навчальною програмою. З тими дітьми, які мали

проблеми у навчанні та вади розвитку, вчителі народного дитячого садка працювали окремо. Розвивальне середовище в дитячих садках цих років забезпечувало діяльність дітей до 8 років. Діти, що досягали цього віку, направлялись у міські народні училища (Отчет о состоянии деятельности народного детского сада Общества народных детских садов, 1906, л. 47–47 об.).

Педагогічна думка на теренах України у хронологічних межах першого періоду (1899–1917) характеризувалася своєрідним переходом від 1-го етапу актуалізації ідей про розвивальні середовища для розумового, фізичного та морального розвитку дітей (1899–1905) до 2-го етапу розвитку українськими педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей, що тривав протягом 1905–1971 рр. Так, у руслі цього етапу першого періоду (1899–1917) встановлено поступ ідей про розвивальні середовища народних дитячих садків і народних училищ.

У доробку М. Володькевича, присвяченому створенню розвивальних середовищ шкіл для навчання, виховання й розвитку дітей молодшого шкільного віку та оприлюдненого на шпальтах видання «Педагогічна думка», а саме в праці «Про принципи, що мають бути покладені в основу викладання природознавства у середній школі» (1905), обґрунтовано провідні підходи до створення розвивального освітнього середовища для формування знань дітей молодшого шкільного віку про довкілля та їхнього особистого зростання (Володькевич, 1905, с. 4–5). Дослідник просував ідеї про врахування інтересів і нахилів дітей дошкільного віку для забезпечення їхнього розвитку (Володькевич, 1905, с. 26-27, 31).

У плеяді педагогів, які творили українську педагогічну думку в історичному відрізку історії, що віднесено до 2-го етапу (1905–1917) першого періоду (1899–1917) поданої в дослідженні періодизації, знаковою є постать Б. Грінченка. Педагогічні ідеї про рідномовне середовище школи Б. Грінченко обґрунтував у конкретному полі тогочасної доби в праці «Народні вчителі і українська школа» (1906). На теренах тогочасної України не вистачало



україномовних шкіл, зважаючи на те, що імперська влада заборонила (і ця заборона діяла до кінця квітня 1906 р.) друкувати програмове та методичне забезпечення шкіл, педагогічні й дитячі книжки та науково-популярну літературу українською мовою (Грінченко, 1906. с. 35–36).

У педагогічній спадщині Б. Грінченка ідеї про середовище для дітей трансформовано в практичну площину підготовки вчителя до творення рідномовного середовища школи з метою навчання й виховання національно свідомих громадян. (Грінченко, 1906, с. 47–49). Розвивальні середовища українських шкіл, на думку Б. Грінченка, мають реалізувати ідею культурного розвитку українськості та формування у дітей молодшого шкільного віку національної свідомості.

Практичну значущість для вивчення підходів до створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку, котрі були започатковані в діяльності народних дитячих садків у м. Києві, становлять матеріали видання «Народний дитячий садок. З додатком звіту про діяльність дитячого садка, притулку і школи нянь за 1906 рік: Київське товариство народних дитячих садків» (1907). У педагогічній практиці того часу важливу роль відіграло поєднання ідей виховного впливу розвивальних середовищ для дітей у сув'язі із соціальними чинниками. Ці ідеї підтримувала Е. Яновська. На її думку, в середовищі дитячого садка вихованець має задовольняти свої потреби в руховій та ігровій діяльності. Тому педагогу в умовах розвивального освітнього середовища дитячого садка варто здійснювати педагогічний вплив для досягнення так званого «виховного ідеалу», намагатися сприяти гармонійному розвитку, активізації індивідуальних, фізичних і моральних здібностей особистості вихованця (Народный детский сад, 1907, с. 12).

Зважаючи на тогочасну популярність європейських практик, Е. Яновська підтримувала виховну систему Ф. Фребеля та робила спроби для її адаптації в середовищі народних дитячих садків. Згідно з педагогічними працями Е. Яновської розвивальне середовище дитячого садка має відповідати індивідуальним особливостям, моральним і фізичним силам дітей

дошкільного віку. З огляду на це педагогу варто добирати матеріал різного рівня складності. Задля реалізації мети морального виховання і становлення повноцінної особистості дитини педагог повинен активізувати творчі задатки та здібності вихованців (Народный детский сад, 1907, с. 19-20)

Окрім того, серед ідей вітчизняних педагогів про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які вивчалися, цікавими є думки Е. Яновської про співпрацю дитячого садка і школи, оскільки підготовка дитини до навчання у шкільному середовищі є психолого-педагогічною проблемою. Адже дитина, що інтелектуально і психологічно не готова до школи, натраплятиме на низку труднощів, через що виявлятиме розгубленість, загальмованість, неухважність тощо. Такі негативні психологічні явища перешкоджатимуть нормальному процесу навчання дітей (Народный детский сад, 1907, с. 21)

Ідеї педагогів щодо створення розвивальних середовищ для дітей знаходили своє відображення в досвіді діяльності дитячих садків і початкових шкіл. Актуальними в руслі цієї проблематики є матеріали статті «Народна освіта на Полтавщині 1907–1908 шкільного року», у якій ідеться про роль розвивальних середовищ земських початкових шкіл для забезпечення народного і культурного розвитку дітей. Аналіз статистичних даних про навчання 124 268 дітей молодшого шкільного віку та матеріального середовища шкіл свідчить про те, що на той час функціонувала велика кількість розвивальних середовищ, які забезпечували різну мету і завдання навчання, виховання й розвитку дітей молодшого шкільного віку на Полтавщині (Лубенець, 1909, с. 1–2). У доповіді Лубенської земської управи про заклади загальної освіти було оприлюднено «Проект загальної освіти в Лубенщині» (від 28 травня 1907 р.). На той час на Лубенщині було організовано більше ніж 50 початкових шкіл, частина яких із часом була переформатована у двокласові міністерські школи. Розроблений «Проект загальної освіти...» передбачав створення початкових шкіл для дітей віком 8–11 років. Основна мета проекту загальної освіти – забезпечення здобуття

початкової освіти усім дітям від 8 до 11 років (Проект загальної освіти в Лубенщині, 1908, с.2).

Заслуговують на увагу статистичні дані, оприлюднені у статті «Початкова народна освіта на Київщині в 1907 р.», що була надрукована на шпальтах газети «Рада» (1909). Станом на 1 січня 1908 р. на Київщині функціонували 1587 шкіл: міністерських – 263 (двокласних – 127, однокласних – 136); земських – 33 (двокласних – 23, однокласних – 10); духовного відомства – 1253 (двокласних учительських – 11, двокласних – 44 та однокласних – 1198); єврейських – 38 (громадських – 12, приватних – 26). Загальна кількість шкіл в 1907 р. збільшилася на 22 од. (1,4 %), а саме: міністерських – на 4 од., земських – на 14 од., духовного відомства – на 2 од., єврейських – на 2 од. Також у згаданій статті зазначено, що протягом 1904–1907 рр. кількість шкіл на Київщині збільшилася на 7 од. (на 0,5 %), причому одночасно кількість шкіл відомства дирекції народних шкіл збільшилася на 59 од., а шкіл духовного відомства, навпаки, зменшилася на 52 од. Виявляється також, що кількість двокласних шкіл обох відомств збільшилася на 56 од. (міністерських шкіл – на 27 од., земських – на 23 од., церковних – на бод.). Це промовисто свідчить про усвідомлення спільнотою того, що удосконалена школа з відповідним розвивальним середовищем може дати дітям елементарну освіту, вказати стежку до кращого життя (Початкова народна освіта на Київщині в 1907 р., 1909, с. 1–2).

Відповідно до розробленої періодизації явища, яке досліджувалося, на 2-му етапі (1905–1917) першого періоду (1899–1917) простежуємо практичний інтерес членів Київського товариства народних дитячих садків до впровадження ідей про виховний вплив предметно-розвивальних середовищ із урахуванням індивідуальних особливостей дітей. Практичну значущість становлять матеріали стосовно результатів діяльності дитячих садків м. Києва в 1907 р., оприлюднені Н. Лубенець у Звіті про діяльність Київського товариства народних дитячих садків за 1907 р. (1908). На її думку, дитячий садок мав сприяти реалізації індивідуальності, власних творчих задумів та

самостійної діяльності дитини в спеціально організованому предметно-розвивальному середовищі. Педагогиня поєднувала ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей (виснувані педагогічною думкою в роки попереднього етапу) з «дарунками» Ф. Фребеля. На думку Н. Лубенець, «дарунки» задовольняють прагнення дитини до творчої реалізації власного задуму в ігровій (діти 3–5 років) і навчальній діяльності (діти 6–7 років) (Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1907 г., 1908, л. 35-36 об.)

З огляду на ідею збереження життя і здоров'я дітей заслуговують на увагу матеріали, підготовлені А. Дараган у Звіті про роботу тимчасового притулку для дітей, які постраждали від повені (1908). У розвивальному середовищі дитячого будинку було створено умови для збереження життя і здоров'я вихованців, усебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку та прищеплення їм елементарних гігієнічних навичок. З метою підготовки дітей до навчання в школі їх долучали до занять у народному дитячому садку, що знаходився на Куренівці. Окрім того, з дітьми проводили різноманітні прогулянки, екскурсії на природу (Отчет о работе временного приюта для детей которые пострадали от наводнения, 1908, л. 41 об. – 42 об.).

У руслі педагогічної думки імперської доби про роль розвивального освітнього середовища у збереженні життя і здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку змістовним є Звіт про діяльність народного дитячого садка (1909). У ньому було окреслено досвід діяльності в 1909 р. розвивального освітнього середовища народного дитячого садка для дітей з бідних сімей. За даними, наведеними в документі, у 1909 р. зазначений дитячий садок відвідувало 85 вихованців. У розвивальному середовищі народного дитячого садка функціонували три групи, що формувалися за віком дітей (молодша, середня, старша). Для дітей молодшої і середньої груп організовували бесіди та розповіді про пори року, проводили фребелівські заняття (з «дарунками» Ф. Фребеля), заняття з ручної праці (ліплення, витинання), тематичного та самостійного малювання. Дітям старшого віку

пропонували заняття для підготовки до навчання в школі (з лічби та грамоти), малювання, ліплення, бесіди і розповіді про явища природи, зміни в рослинному і тваринному світі. Діти всіх вікових груп відвідували заняття з музики та гімнастики, брали участь у рухливих іграх та заходах, спрямованих на прищеплення гігієнічних навичок. Також з дітьми проводили екскурсії у природу та прогулянки залежно від погодних умов (Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1908 г., 1909, арк. 44–44 зв).

У руслі дослідження поступу ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку вивчалася стаття Я. Чепіги «Моральне внушіння в справі виховання» (1910), що побачила світ на сторінках часопису «Світло». У статті автор висвітлює вплив середовища на розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Чепіга, 1910). Як зазначає Я. Чепіга, середовище, у якому перебуває дитина, впливає на формування знань, умінь і навичок (негативних і позитивних). Тому, дорослому варто створювати розвивальне освітнє середовище, умови якого мають формувати в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку лише позитивні моральні почуття. Окрім того, для дітей молодшого шкільного віку необхідно облаштовувати сприятливе соціальне оточення, що дозволить сформувати соціальні навички для спілкування з дорослими та однолітками. (Чепіга, 1910, с.21).

Цікавими у контексті розвитку української педагогічної думки щодо розвивальних середовищ для дітей є ідеї Е. Яновської стосовно природного розвитку дитини, висловлені в праці «Виховні засоби дитячого середовища для самостійної діяльності та реалізації творчих задумів дитини дошкільного віку» (1911). Авторка проаналізувала значення розвивального освітнього середовища для самостійної діяльності та реалізації творчих задумів дитини дошкільного віку. На її переконання, у дитячому садку варто спеціально створювати розвивальне освітнє середовище, яке спонукатиме до розвитку природних нахилів та індивідуальності дитини. Окрім того, таке розвивальне середовище забезпечить сприятливі умови для розвитку позитивних якостей

особистості дитини: активність, швидкість, самодіяльність, уважність, посидючість тощо (Яновська, 1911, с.290).

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу ідеї С. Русової щодо створення розвивальних середовищ дитячих садків і шкіл з урахуванням принципу народності. Так, у праці «Дитячий сад на національному ґрунті» (1910) педагог наголошувала на значенні функціонування розвивальних середовищ дитячих садків для реалізації всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Окрім того, у статтях, опублікованих у журналі «Світло», С. Русова особливої ваги надавала вихованню дітей дошкільного віку, що мало провадитися в умовах розвивальних середовищ дитячих садків, організованих при школах. Таке розвивальне середовище дитячих садків має створюватися на національному ґрунті та виховувати україномовного і національно свідомого громадянина (Русова, 1910).

Також цікавими є ідеї С. Русової про наповнення розвивального освітнього середовища дитячими іграшками, про що йдеться у статті «Про дитячі цяцьки» (1911). Педагог розглядає дитячі іграшки з точки зору їх значення для психічного розвитку дітей дошкільного віку. На думку С. Русової, іграшки для дітей можуть бути різноманітними та мати різне призначення: музичні (наприклад, торохтілки, свистуни, соловейчики тощо), фігурки тварин, людей, ляльки (Русова, 1911).

Зважаючи на те, що в імперську добу актуалізувалася потреба у створенні різних дитячих установ, змістовними є ідеї Б. Боровича, висвітлені на сторінках видання «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919). У книжці було охарактеризовано досвід функціонування розвивального середовища дитячого клубу, що був заснований 1912 р. в м. Одесі. У цьому клубі для дітей віком від 7 до 14 років були забезпечені належні умови задля всебічного розвитку, вихованців оберігали від негативних впливів соціально несприятливого оточення вулиці (Боровичь, 1919, с. 2-3).

Дитячий клуб розміщувався у просторій кімнаті, облаштованій меблями – шафами з різним роздатковим матеріалом, столами та лавками для

сидіння. У розвивальному середовищі клубу мали створюватися сприятливі умови для дитячої праці, ініціативності та самодіяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Для занять з ручної праці було дібрано велику кількість матеріалів (набори паперу й картону, ножиці, канцелярські ножі, прості й кольорові олівці, фарби, нитки, голки для шиття, полотно тощо). Педагоги дитячого клубу проводили заняття з малювання, ліплення, аплікації, різьблення по дереву, шиття, вишивання і в'язання, також пропонували дітям різні ігри (лото, шашки, дитячий більярд, крокет) та атрибути для рухливих ігор (м'ячі, скакалки) (Боровичь, 1919, с. 14).

Для ознайомлення дітей з природою в розвивальному середовищі дитячого клубу проводилися прогулянки та екскурсії з навчальною та рекреаційною метою. Під час екскурсій та прогулянок педагог розповідав дітям про явища рослинного і тваринного світу. Цікавим є підхід у дитячому клубі до створення «клубного музею». Так, під час прогулянок і екскурсій діти збирали колекції з різних природних матеріалів для їх розміщення у музеї. Такі пошуки зацікавлювали дітей, давали позитивний результат (Боровичь, 1919, с. 43).

Цікавими для студіювань вітчизняної педагогічної думки щодо розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є ідеї Т. Лубенця. Вивчення документів, що зберігаються в архіві Педагогічного музею України, уможливило з'ясувати погляди Т. Лубенця на підготовчу роботу з дітьми дошкільного віку в умовах розвивального середовища дитячого садка (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, с. 32). Інтерес становлять ідеї Т. Лубенця, висловлені в праці «Педагогічні бесіди» (1913). У руслі наукової проблеми вартісними є узагальнення Т. Лубенця про вплив соціального середовища на розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Так, на думку педагога, першим соціальним середовищем, з яким стикається дитина після сім'ї, є вулиця. На вулиці дитина навчається взаємодіяти з однолітками та старшими дітьми. Окрім того, вказує педагог, вулиця – це середовище, яке може розглядатися

своєрідним дитячим клубом для задоволення комунікативних потреб та ігрових інтересів. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку від час групових ігор активно використовували предмети-замінники із природного матеріалу: палиці, камінці, шматочки скла, мотузки; бавилися готовими іграшками: м'ячами, іграшковими вітрячками й млинками, глиняними коніками. Також у природному середовищі під керівництвом дорослого діти долучалися до системних спостережень за рослинами, тваринами та явищами природи (Лубенець, 1913, с. 71–74).

Цікавими для дослідження української педагогічної думки щодо облаштування розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є підходи Я. Чепіги, висвітлені в праці «Проблеми виховання і навчання» (1913). Автор, серед іншого, аналізує значення принципу природовідповідності та врахування індивідуальних особливостей вихованця у навчанні, вихованні й розвитку дітей дошкільного віку. Особливу увагу в розділі «Природній ґрунт національного виховання» педагог приділяє чуттєвій сфері дитини, наголошуючи, що предмети (різних форми, кольору, ваги, текстури), якими доцільно наповнювати розвивальне середовище, мають стимулювати сенсорну сферу дитини (Чепіга, 1913, с. 9–10).

У руслі ідей про розвивальне середовище Я. Чепіга окреслював власні погляди на значення створення сприятливого рідномовного середовища для розвитку уваги, уяви, пам'яті, чуттєвої сфери та формування образних та асоціативних уявлень у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням спадковості, їхніх нахилів та здібностей (Чепіга, 1913, с. 11-12, 18-20). Окрім того, у розділі «Національне виховання» Я. Чепіга висвітлює сутність принципів національного виховання, що в умовах розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку розглядаються в аспекті зв'язку життя вихованців з культурними надбаннями українського народу, традиціями та моральними ідеалами (Чепіга, 1913, с. 28-29). Педагог зазначав: у розвивальному середовищі варто створювати умови для реалізації ручної праці, що виявляється у єдності розумової і фізичної



праці та забезпечує всебічний розвиток дитини дошкільного та молодшого шкільного віку (Чепіга, 1913, с. 55–56). Завдяки ручній праці, як зауважував Я. Чепіга, відбувається розвиток задатків і здібностей вихованців, тому розвивальне освітнє середовище повинне містити різні елементи та забезпечувати розвиток соціальних навичок, моральних правил і норм поведінки, життєвого досвіду, знань та вмінь, необхідних для подальшого життя (Чепіга, 1913, с. 63–65).

Під час дослідження розвитку ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей увагу привенули погляди Л. Соколова. Так, у другому розділі підручника «Загальна дидактика» (1914) автор аргументує підходи до навчання учнів, які мають урахувувати індивідуальні особливості дитини молодшого шкільного віку, вплив оточення на формування особистості вихованця (Соколов, 1914, с. 22). Відповідно, і створення розвивального освітнього середовища для дітей молодшого шкільного віку здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей кожного вихованця. Також на особистісний розвиток дитини впливає характер соціального життя в період її виховання і навчання (Соколов, 1914, с. 24–26).

Зважаючи на провідну роль оточуючого середовища у становленні індивідуальності дитини, педагогу варто приділяти увагу облаштуванню предметного середовища школи, що, в сукупності з першим, здійснюватиме розвивальну мету (Соколов, 1914, с. 137).

Інформативною для нашого дослідження є праця Н. Лубенець «Фребель і Монтессорі» (1915). На думку Н. Лубенець, педагогічний доробок Ф. Фребеля та М. Монтресорі має неабияке практичне значення у сенсі створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку та його предметного наповнення. Зокрема, педагогічна система Ф. Фребеля передбачає створення природних умов для всебічного розвитку дитини та формування її чуттєвої сфери (Лубенець, 1915, с. 26–27). Важливою складовою частиною наповнення розвивального середовища дитячого садка є «дарунки» Ф. Фребеля, за допомогою яких діти виявляють інтерес до

самостійної діяльності та ініціативності (Лубенець, 1915, с. 30–31). Окремий розділ Н. Лубенець відводить іграм за педагогічною системою Ф. Фребеля, які є засобом для всебічного розвитку дітей, ознайомлення з навколишнім світом та наслідування дорослих. Тому розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного віку має містити іграшки, які задовольняють інтереси дітей, відображають внутрішній світ дитини та навколишнє середовище, що її оточує (Лубенець, 1915, с. 30-33).

У педагогічній думці означеного в дослідженні періоду значна увага приділена висвітленню тогочасного прогресивного європейського досвіду. За ініціативи М. Монтесорі було створено «будинок дитини» для вільного розвитку дітей віком від 3 до 12 років. Розвивальне освітнє середовище «будинку дитини» за М. Монтесорі має створюватися з урахуванням свободи і самостійності дитини (Лубенець, 1915, с. 78). Перебуваючи в таких умовах, дитина отримує свободу для розвитку індивідуальних і мимовільних проявів дитячої природи. В ідею вільного виховання М. Монтесорі вкладає глибокі та складні поняття, що реалізують мету всебічного розвитку дитини дошкільного віку (Лубенець, 1915, с. 80).

Розвиток чуттєвої сфери, на думку М. Монтесорі, має відбуватися з трьох років. Задля реалізації ідеї розвитку чуттєвої сфери дитини педагогу варто наповнювати розвивальне освітнє середовище чуттєвими стимулами й реалізувати «пасивний інтерес» дитини (Лубенець, 1915, с. 87). Окрім того, розвивальне освітнє середовище має враховувати цілі естетичного і морального виховання дітей (Лубенець, 1915, с. 90–91). У розвивальному середовищі М. Монтесорі значну увагу приділяє дидактичному матеріалу, що містить контроль помилки.

Так, «робота» дітей із сенсорним матеріалом (тактильним, смаковим, нюховим, зоровим та ін.) стимулює дітей до саморозвитку, самодіяльності, самовиховання та ініціативності (Лубенець, 1915, с. 92–93). Заняття з використанням дидактичного матеріалу забезпечують розвиток інтелекту дітей дошкільного віку, їхніх творчого мислення та уяви (Лубенець, 1915, с.

102–103). Так само як у теорії Ф. Фребеля, у концепції М. Монтесорі особливу роль у дитячому середовищі відведено вихователеві. Вихователю, як зазначається, під час здійснення виховних впливів варто враховувати індивідуальні відмінності кожного вихованця. Окрім того, втручання педагога в діяльність дітей має бути лише за потреби вихованців (Лубенець, 1915, с. 30–31).

Отже, на переконання Н. Лубенець, згідно з педагогічними теоріями Ф. Фребеля та М. Монтесорі всі заняття та ігри в розвивальному середовищі мають відповідати індивідуальним особливостям і творчим нахилам дітей. Заняття з малювання, ліплення, робота з папером, ігри з піском та наслідувальні ігри мають задовольняти інтереси вихованців. Зважаючи на роль природи у вихованні дітей дошкільного віку, педагогу варто організовувати прогулянки для вихованців, проводити бесіди про явища природи та особливості життєдіяльності представників рослинного і тваринного світу. Задля розвитку чуттєвої сфери дітей вихователю необхідно використовувати дидактичний матеріал. Тому вихователям в умовах розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку, як зазначає Н. Лубенець, потрібно інтегрувати найкращі педагогічні здобутки Ф. Фребеля та М. Монтесорі.

Окрім вищезазначених поглядів, у руслі ідей про розвивальне освітнє середовище Н. Лубенець висвітлювала результати дослідження Стенлі Холла, опубліковані в «Збірнику статей по педології та педагогіці» (1912). За даними, які подає Н. Лубенець, С. Холл проводив діагностику рівня підготовленості дітей 6-7 років, які проживають у містах, до навчання в школі (Лубенець, 1913, с. 2).

На думку Н. Лубенець, для успішної підготовки дитини до навчання у школі варто забезпечити реалізацію наступності у діяльності дитячого садка і школи. Також, зважаючи на потреби дітей дошкільного віку, середовище дитячого садка має складатися з осередків для різних видів діяльності. Зокрема, світле приміщення, зручне розміщення столів та стільців, що

відповідають вікові вихованців, куточки природи для проведення спостережень забезпечують комфорт і затишок для кожного вихованця (Лубенець, 1913, с. 12–14). Наповнення середовища групової кімнати різними цікавими для дітей об'єктами і предметами (іграшки, дитячі роботи, картини, кімнатні квіти, акваріум тощо) спонукають до активізації позитивного настрою (Лубенець, 1913, с. 5-6).

Оновоположними є педагогічні ідеї С. Русової щодо виховання дітей дошкільного віку в розвивальному середовищі дитячого садка, викладені в статті «Дошкільне виховання» (1913) на сторінках часопису «Світло». Так, на думку педагога, коли дитина у 8 років приходить до школи, у неї сформований в умовах сімейного середовища неоднозначний рівень знань, умінь і навичок. Тому, коли дитина потрапляє в розвивальне освітнє середовище школи, у неї виникають певні труднощі, які необхідно подолати (Русова, 1913, с. 20). Як зазначала, С. Русова, для того щоб дитина легко адаптувалась у шкільне середовище, розвивальні середовища дитячого садка і школи варто створювати з урахуванням єдиних педагогічних вимог. Задля реалізації цих вимог необхідно створювати сприятливе розвивальне освітнє середовище, що забезпечить успішний розвиток нахилів дитини залежно від її віку. С. Русовою було окреслено, що найголовніший період, коли варто здійснювати виховання дитини, припадає на вік 1–8 років. Саме тоді дитина навчається взаємодіяти з оточуючим світом, накопичує комунікативні вміння й навички, розвиває емоційно-вольову сферу та здобуває життєвий (негативний і позитивний) досвід (Русова, 1913, с. 21–22). Тому, вважала С. Русова, розвивальне освітнє середовище має забезпечувати природний розвиток, формувати моральні цінності дитини та помірно оберігати її від негативного впливу оточення, в якому вона перебуває.

Цікавими є думки С. Русової щодо ролі педагога у створенні розвивального освітнього середовища для реалізації виховання дітей дошкільного віку. Педагог під час власної педагогічної діяльності має враховувати середовище, у якому раніше перебувала дитина: родинні умови,

умови державного і громадського рівнів, вплив соціального середовища на особистісний розвиток вихованців (Русова, 1913, с. 25–26).

Практичну значущість для нашого дослідження серед різноманітних поглядів тогочасних педагогів-практиків щодо створення розвивальних середовищ становить Звіт Київського товариства народних дитячих садків за 1914 і 1915 роки (1916). Так, у зазначені в звіті роки під керівництвом Товариства народних дитячих садків функціонувало 4 розвивальні середовища дитячих садків, розвивальне освітнє середовище притулку для дітей-біженців, дитячий осередок критого ринку, денний і вечірній осередки для дітей військових (Отчет Киевского общества народных детских садов за 1914 и 1915 г., 1916, с.6). Як засвідчують дані, висвітлені в цьому звіті, у народному дитячому садку перебували 55 дітей віком від 3 до 8 років, із них 34 дівчинки та 21 хлопчик. Вихованцями дитячого садка були діти прибиральниць, торговок, візників, теслярів, кухарів та шевців. У дитячому садку функціонували молодша і старша групи. Для дітей старшої групи організовувалися поїздки в села для ознайомлення із сільським життям, долученням до природи (Отчет Киевского общества народных детских садов за 1914 и 1915 г., 1916, с. 5–6). У січні 1915 р. в приміщенні денного дитячого осередку Критого ринку було відкрито вечірній дитячий осередок під керівництвом В. Кистяковської. Цей осередок могли відвідувати діти, що проживали без догляду батьків. Розвивальне освітнє середовище дитячого осередку створювалося відповідно до інтересів і нахилів дітей. Оскільки в той час значне місце відводилося книжці, то для дітей було створено бібліотеки-читальні з різними книжками. Також у розвивальному середовищі дитячого осередку передбачалися заняття з ремесел, малювання, креслення. З дітьми проводили бесіди з історії, фізики, географії, природознавства, літературного читання, співів. У вихідні дні з дітям пропонували бесіди, читання, екскурсії у міські музеї та на околиці Києва (Отчет Киевского общества народных детских садов за 1914 и 1915 г., 1916, с. 6).

У листопаді 1915 р. вечірній осередок відновив свою роботу в новому складі під керівництвом Б. Портної. Відвідувачами осередку були переважно діти робітників. Складниками розвивального середовища дитячого осередку були бібліотеки-читальні з можливістю брати книжки для читання вдома. Педагоги проводили заняття з малювання, креслення, співів, історії, географії, природознавства тощо (Отчет Киевского общества народных детских садов за 1914 и 1915 г., 1916, с. 7).

Під час вивчення діяльності розвивальних середовищ дитячих садків та осередків у фокус нашого дослідження потрапив документ із фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського під назвою: «Резолюції загальних зборів, предметних комісій і зборів начальників навчальних закладів педагогічного з'їзду Харківського навчального округу з питань середньої освіти» (1916). У «Резолюціях...» окреслено значення розвивального середовища школи в реалізації завдань підготовки до життя, формування ціннісних орієнтацій та моральних якостей дітей молодшого шкільного віку. До того ж, на педагогічному з'їзді Харківського навчального округу (1–11 червня 1916 р) було висвітлено стратегію створення розвивального освітнього середовища для дітей молодшого шкільного віку на засадах активності, індивідуальності, дисциплінованості та моральності. Завдяки цьому розвивальне освітнє середовище реалізуватиме ідеї соціального та трудового виховання задля фізичного, психічного, морального й розумового розвитку вихованців (Педагогический съезд Харьковского учебного округа по вопросам среднего образования (с 1 по 11 июня 1916 г.): резолюции общих собраний, предметных комиссий и собрания начальников учебных заведений, 1916, с. 21–24).

Зважаючи на те, наскільки значущим було розвивальне освітнє середовище у вихованні дітей дошкільного віку, середовище школи варто розглядати як засіб виховання дітей молодшого шкільного віку. Так, на Київському педагогічному з'їзді (від 12–19 квітня 1916 р.) у доповіді М. Володькевича «Організація шкільного середовища як засобу виховання»

(1916) було охарактеризовано особливості виховного впливу на учнів через навчальне середовище. Зазначалося, що безпосередній вплив на особистість вихованця здійснюється засобами розвивального освітнього середовища. Тому для реалізації творчого потенціалу учнів розвивальне освітнє середовище для дітей молодшого шкільного віку необхідно організувати з урахуванням їхніх інтересів та нахилів (Труды Киевского педагогического съезда: 12–19 апр. 1916 г., 1916, с. 230).

Заслуговують на увагу думки М. Володькевича щодо ролі вчителя у розбудові розвивального середовища школи. На його думку, вчитель має давати вільний простір для ініціативи дітей та не повинен нав'язувати власну думку. Зокрема, задля формування естетичних почуттів у дітей учителі мають долучати своїх вихованців до прикрашання приміщень, у яких вони навчаються та проводять вільний час. Також у класних кімнатах варто розміщувати картини знаменитих художників, плакати з гаслами, на підвіконнях – квіти у вазонах, облаштовувати живі куточки з акваріумами тощо. Для формування дружніх стосунків у дитячій групі та реалізації принципу всебічного розвитку дітей необхідно організувати цільові екскурсії в музеї та на природу (Труды Киевского педагогического съезда: 12–19 апр. 1916 г., 1916, с. 233–234).

Отже, з огляду на проаналізовані джерела, що відображали становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу (1899–1917), можемо зробити висновок про те, що в цей період А. Дараган, С. Бобровська та Н. Лубенець зробили перші спроби створення розвивальних середовищ для дітей на засадах зарубіжних педагогічних практик (Ф. Фребель та М. Монтесорі). Водночас у цей період відбувалася актуалізація ідей педагогів (Н. Лубенець, А. Дараган, Б. Борович) щодо збереження життя і здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, позбавлених належного батьківського піклування, що спонукало до створення різних розвивальних середовищ для дітей (дитячі садки, дитячі будинки, дитячі клуби). У розвивальних середовищах актуалізувались ідеї про розумовий, фізичний і

моральний розвиток дітей та необхідність підготовки їх до навчання в школі (Н. Лубенець, Я. Чепіга).

Окремі аспекти створення розвивальних середовищ на національному ґрунті та впливу впливу рідномовного середовища на всебічний розвиток дитини були висвітлені в працях С. Русової та Я. Чепіги. Також характерною особливістю імперської доби (1899–1917) було розроблення різних підходів до предметного наповнення розвивального освітнього середовища іграшками та дидактичним матеріалом («дарунки» Ф. Фребеля, дидактичний матеріал М. Монтесорі) (додаток Г).

За результатами аналізу першоджерел під час дослідження виявлено, що на теренах підросійської України було здійснено перші спроби розглянути роль педагога та вплив соціального оточення на розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Седов, Я. Чепіга, Т. Лубенець, М. Володькевич). Ці спроби продовжили своє існування в другому (1917–1919) і третьому (1919–1930) періодах представленої у параграфі 1.3 періодизації.

## **2.2. Розвиток педагогічних ідей про розвивальні освітні середовища для дітей на національному ґрунті (1917–1919)**

Поступ ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку окреслюємо другим періодом (1917–1919), що характеризується впровадженням здобутків педагогічної думки про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва в роки діяльності українських урядів.

У хронологічних межах другого періоду (1917–1919) на землях України, які до 1917 року перебували в складі Російської імперії, відбувалися глибинні зміни в розбудові системи дошкільної та шкільної освіти на національному ґрунті, пов'язані із соціально-економічними зрушеннями, що сталися внаслідок національно-визвольних змагань та міжнародних подій. Окрім того,



у період діяльності українських урядів актуалізовано провідні ідеї педагогів того часу щодо наповнення розвивальних середовищ дитячих установ і початкових шкіл зразками культурних і ціннісних надбань українського народу.

Українських уряд активізував роботу із розширення мережі установ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відповідно здійснювалося розроблення програмового забезпечення їх функціонування. З огляду на реформу шкільної освіти, що відбувалася в діяльності українських урядів на початку 1-го етапу (1917–1918) другого періоду (1917–1919), які визначаємо згідно із пропонованою періодизацією, поглиблювались ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що були напрацьовані педагогічною спільнотою попередніх років, та втілювались в розбудову українського шкільництва на національному ґрунті (*додаток Д*).

Підтвердженням можемо вважати матеріали I і II Всеукраїнських учительських з'їздів, що відбулись у 1917 р. в м. Києві. Так, на I Всеукраїнському учительському з'їзді (5-6 квітня 1917 р.) було висвітлено нагальні питання щодо розбудови української національної школи, проведення українізації у всіх освітніх установах та здійснення заходів задля реалізації доступності освіти для дітей, які досягли шкільного віку.

На II Всеукраїнському учительському з'їзді (10–12 серпня 1917 р.), з огляду на висвітлені раніше ідеї, обговорювався Проєкт єдиної школи на Вкраїні (II Всеукраїнський учительський з'їзд. Тези докладів, дебати, постанови, 1917, с. 39). Зокрема, у єдиній школі передбачалося створення розвивального освітнього середовища на засадах трудового і національного виховання задля навчання, виховання і вільного розвитку дітей. У розвивальному середовищі єдиної школи передбачалася реалізація розумового розвитку, мистецтвознавства, релігієзнавства, фізичного та громадянського виховання.

У контексті вищезазначеного заслуговують на увагу ухвалені в м. Києві Резолюції II Всеукраїнського учительського з'їзду (10–12 серпня 1917 р.),

оприлюднені у часописі «Вільна українська школа» (1917–1920). У цьому документі було визначено особливості організації національної школи та висвітлено підходи до створення спільних розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (розділ «Організація освіти»). Зважаючи на ідею спільних середовищ для дітей, слухними є матеріали розділу «Організація освіти», де окреслено стан українського дошкільного виховання та потребу створення розвивальних середовищ у літніх або річних українських дитячих садках, що забезпечать базову підготовку дітей до навчання в школі (Резолюції II-го Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві, 1917, с. 32–35).

Вивчення матеріалів з ф. 166 ЦДАВО України дало змогу встановити: відповідно до результатів II Всеукраїнського учительського з'їзду, що проходив 10–12 серпня 1917 р. в м. Києві, було ухвалено план діяльності українських урядів щодо українізації розвивальних середовищ початкових шкіл та відкриття літніх курсів для україномовної підготовки вчителів від 1 вересня 1917 р. Це засвідчують матеріали про функціонування розвивальних середовищ дитячих садків на теренах тогочасної України, зібрані у спр. 201 ф. 166 ЦДАВО України. Заняття для дітей в умовах розвивальних середовищ проводилися рідною мовою (українською). Тому задля створення україномовного розвивального освітнього середовища підвідділом дошкільного виховання було організовано короткострокові курси для підготовки керівниць дитячих садків (Резолюції II-го Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві, 1917, с. 32–35; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 201, 1919, арк 42 зв.)

З метою вивчення педагогічних ідей про розвивальні середовища для дітей під час дисертаційного дослідження студіювалися думки В. Чередниченко, висловлені в статті «Фребелівське питання нашого часу» (1917) на сторінках часопису «Нова Рада», де авторка подає власні погляди щодо необхідності організації різних розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку (Чередниченко, 1917, с. 1). Відповідно до нових цілей

дошкільної та початкової освіти дітей 1917 р. різними товариствами і клубами було вирішено організувати на території, що перебувала під керівництвом українських урядів, розвивальні середовища дитячих захистків, садків, майданів для руханок.

Актуалізація дошкільного виховання набувала поширення на теренах тогочасної України. Як зазначала В. Чередниченко, на початку 1917 р. на Катеринославському українському з'їзді вчителів було прийнято резолюцію, щоб на літніх учительських курсах читалися лекції з дошкільного виховання. З 24 квітня 1917 р. в м. Києві відкрилися перші українські вечірні курси з дошкільного виховання. На думку педагога, відсутність рідномовного середовища згубно впливатиме на розвиток дитини 8-9 років, яка вступить до школи. Таке розвивальне освітнє середовище школи формуватиме людей, які можуть «загубити своє національне обличчя» через те, що знищить дитячі спогади, прищеплену ще в дитинстві любов до культурних надбань рідного народу (Чередниченко, 1917, с.1) Зазначені курси з дошкільного виховання проводилися українською мовою, що надалі забезпечувало засади для створення україномовних розвивальних середовищ у дитячих садках, які би пропонували дітям дошкільного віку комфортні умови, подібні до батьківського середовища (Чередниченко, 1917, с.1).

Досліджено, що в руслі ідей «українізації» відбулося становлення україномовних періодичних видань (часопис «Вільна українська школа» (1917–1920), газета «Нова рада» (1917–1919)), на сторінках яких висвітлювалися зловоденні на той час питання навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в україномовному середовищі дитячих установ. Наприклад, на сторінках часопису «Вільна українська школа» (1917–1920) С. Сірополко розглядає різні аспекти розвивального освітнього середовища. На думку педагога, спільні розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку можуть реалізувати єдині вимоги до навчання, виховання й розвитку. Тому при

початковій школі варто створювати дитячі садки, що будуть готувати дитину до навчання у школі (Сірополко, 1917).

Актуальними були погляди С. Русової щодо створення розвивального освітнього середовища школи на національному ґрунті («Націоналізація школи» (1917)). Так, її на думку, розвивальне середовище школи, наповнене національним змістом (народні пісні, вироби народного мистецтва, українська мова), має забезпечувати сприятливі умови для всебічного розвитку дітей (Русова, 1917).

Також цікавими для наших пошуків є погляди Я. Чепіги (стаття «Соціалізація народної освіти» (1918)). Автор велику увагу приділяв створенню сумісного середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Провідною ідеєю народної освіти, на його думку, мала бути підготовка семирічних дітей до навчання в школі (уміння працювати з підручником, арифметика, ручна праця, знання культури рідного народу). З огляду на це педагог вважав за доцільне здійснювати цілісну реформу дитячих садків і шкіл (Чепіга, 1917). Окрім того, Я. Чепігою висвітлювалися погляди на трудове виховання в розвивальному середовищі трудової школи. Він стверджував, що розвивальне середовище, побудоване на трудовому принципі, забезпечує навчання через трудову діяльність (Чепіга, 1918/19).

Дещо інші погляди висвітлював М. Крупський у статті «Природознавство і математика в новій українській школі» (1918/19). За його переконаннями, створення сприятливих умов розвивального середовища задля успішного навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку та підготовки їх до життя можливе лише з урахуванням принципів науковості та раціональної педагогіки (Крупський, 1918/19).

Поряд із зазначеними вище ідеями на увагу заслуговує внесок П. Клепатського у питання наповнення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку ігровим змістом. Так, у статті «Дитячі іграшки, їх психологічне значення» (1918/19) він зазначав, що ігрове оточення дитини забезпечує всебічний її розвиток, формує у дитини

ціннісні орієнтації, норми та правила поведінки, готує дитину до життя. Тому у доборі предметного наповнення розвивального освітнього середовища педагогу варто було би враховувати інтереси й вік дітей. Ігрові інтереси дітей можуть замінюватися інтересами до трудової діяльності, тому дітям треба пропонувати іграшки, що наближено нагадують реальні знаряддя праці (Клепатський, 1918/19, с. 83).

Особливе місце в розвивальному середовищі П. Клепатський відводив сенсорним, інтелектуальним, гімнастичним та рухливим іграм. На його думку, сенсорні ігри сприяють розвиткові чуттєвої сфери; рухливі ігри забезпечують фізичний розвиток дітей; гімнастичні – розвивають гнучкість і граціозність у вихованців; інтелектуальні ігри забезпечують розумовий розвиток дітей (Клепатський, 1918/19, с. 84). До окремої групи ігор автор відносить ігри-заняття. Такий вид ігор у розвивальному середовищі забезпечує накопичення знань, умінь і навичок дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Отже, ігрове наповнення розвивального освітнього середовища відіграє важливу роль для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, готує їх до дорослого життя.

Окрім ігрового наповнення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в діяльності українських урядів (1917–1919) впроваджували ідеї педагогів, які стосувалися розроблення дитячої літератури українською мовою. Так, В. Родников уклав короткий перелік оповідань і казок українською мовою для дітей («Бідний вовк», «Пан козацький» «Півник та курочка», «Ріпка», «Смоляний бичок», «Цап і баран» та ін.), аргументуючи добір фольклорних творів тим, що казки повчального характеру формуватимуть моральні якості та ціннісні орієнтації у дітей дошкільного віку (Родников, 1918).

Цікавими для дослідження є ідеї А. Середи щодо ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом, оскільки малювання сприяє творчому розвиткові дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. З огляду на це необхідно створювати розвивальне освітнє середовище, яке викликає у дитини

позитивні враження та формує позитивне уявлення про навколишній світ (Середа, 1917, с. 134).

У руслі ідей про українську школу 1917-1919 рр. науковий інтерес становлять підходи С. Русової, на той час очільниці департаменту дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти УНР (1917–1919), щодо створення розвивального середовища школи, схарактеризовані у праці «Нова школа» (1917). На думку авторки, нова школа має реалізувати всебічний розвиток, ініціативність, самостійність та творчі нахили дитини. Окрім того, вчитель у розвивальному середовищі школи має спонукати дитину до такої діяльності, урахувувати індивідуальні психологічні особливості та інтереси дітей. Можемо стверджувати, що в ті часи переважала думка про те, що розвивальне освітнє середовище нової школи забезпечує всебічний розвиток та сприяє особистісному зростанню вихованців (Русова, 1917, с. 4–5).

Заслуговують на увагу погляди С. Русової щодо ознайомлення дітей з природним середовищем засобами спостережень. Спостереження забезпечують естетичний і моральний розвиток, сприяють розширенню власних уявлень дитини про навколишній світ та надають їй можливість накопичити ціннісні основи світогляду. Розвивальне освітнє середовище школи має готувати дитину до реального життя (Русова, 1917, с. 6–7).

Цікавими для нашого дослідження є ідеї С. Русової щодо змістового наповнення розвивального освітнього середовища заняттями з грамоти і математики із використанням наочності (карти, лото). Посутніми є думки авторки зазначеної праці про реалізацію ігор під час занять. Наприклад, ігри-драматизації допомагають дітям краще засвоїти навчальний матеріал, поданий на уроках географії, історії та літератури (Русова, 1917, с. 15–16).

Для формування усвідомлення дитиною національної приналежності та плекання знань про культурні надбання українського народу у розвивальному середовищі школи доцільно створювати шкільний музей із історичними, географічними та природознавчими експонатами (гербарій, автентичне

національне вбрання, посуд тощо) (Русова, 1917, с. 17). Окрім того, розвивальне середовище школи варто розширювати за рахунок майданчика для ігор на прибудинковій території (Русова, 1917, с. 18–20).

Продовжуючи ідеї рідномовного розвивального середовища шкіл, С. Русова висловлювалася про створення розвивальних середовищ дитячих садків на засадах національного виховання. Так, у книжці «Дошкільне виховання» (1918) автор розглядає особливості створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку задля їх усебічного розвитку та підготовки до навчання у школі (Русова, 1918, с. 12). Заслужують на увагу погляди С. Русової щодо змістового наповнення розвивального середовища дитячого садка заняттями з гімнастики, фізичними вправами, ручною працею, рухливими іграми, прогулянками та екскурсіями на природу й відповідного предметного наповнення.

Важливим є те, що предметне наповнення розвивального середовища дитячого садка С. Русова розподіляла на кілька рівнів відповідно до інтересів і нахилів дітей дошкільного віку. На думку педагога, перший рівень знайомства з предметами відбувається у дворічному віці. У період від 2 до 6 років у дитини формуються стійкі уявлення про оточуючі предмети. У дітей віком 6–10 років формується об'єктивний інтерес до окремих предметів, що забезпечують ту чи ту діяльність. У десятирічних дітей переважає інтерес до предметів, які спонукають до виявлення творчих нахилів і здібностей. У період після 10 років формуються причинно-наслідкові зв'язки явищ, що відбуваються в оточенні (Русова, 1918, с. 20).

Також С. Русова у праці «Дошкільне виховання» (1918) окреслює вимоги до облаштування розвивального середовища дитячого садка. Так, розвивальне середовище дитячого садка має розміщуватись у просторій кімнаті світлих кольорів. Ігрове наповнення розвивального середовища дітей дошкільного віку (ляльки, музичні інструменти зменшеного вигляду, картинки із зображенням диких і свійських тварин) має враховувати інтереси, нахили та вік вихованців дитячого садка. С. Русова виявляла прихильність до виховних

систем Ф. Фребеля і М. Монтесорі, зазначаючи, що в розвивальному середовищі чільне місце мають посідати іграшки для формування чуттєвої сфери дітей дошкільного віку. Задля цього педагог рекомендувала вводити в розвивальне середовище «дарунки» Ф. Фребеля, куби, циліндри, кулі, різнокольорові м'ячі (м'які, тверді), іграшки різного розміру і ваги (Русова, 1918, с. 35–36); формувати знання дітей про кольори за методикою М. Монтесорі. Педагог звертала увагу на те, що на заняттях під час ознайомлення дітей з кольорами доцільно використовувати різнокольорові картки різного розміру, які дитина має зіставляти між собою (Русова, 1918, с. 38–39). Чільне місце у розвивальному освітньому середовищі дитячого садка С. Русова відводять дитячим іграм, адже на її думку вони реалізують творчі нахили, уяву, волю, самодисципліну (Русова, 1918, с. 42–49).

Окремий розділ у своїй праці «Дошкільне виховання» (1918) педагог відводить ручній праці, що виступає засобом виховання дітей в умовах розвивального освітнього середовища. На думку С. Русової праця дитини в розвивальному освітньому середовищі дитячого садка поступово має набувати ускладнень. Так, тематика дитячих виробів тісно пов'язана із оточенням та життєвим досвідом дитини (Русова, 1918, с. 51–55). Зокрема, праця в умовах розвивального освітнього середовища дитячого садка часто використовується з метою реалізації психологічних та методичних завдань виховання й набуває суто соціального значення. Ручна праця у дітей 3-5 років активізує індивідуальні і соціальні інстинкти, у них з'являються оціночні судження щодо результатів своєї і чужої праці (Русова, 1918, с. 60-69). Також, дитяча праця допомагає створити у розвивальному освітньому середовищі дитячого садка дружній колектив та сприятливі умови для вільного вияву індивідуальної творчості дітей (Русова, 1918, с. 70-71).

Під час дослідження з теми дисертації щодо створення рідномовного розвивального освітнього середовища школи студіювалися ідеї, окреслені С. Панасенком в праці «В сучасній школі» (1917), що є суголосними з ідеями Б. Грінченка (що детальніше висвітлено у п. 2.1). На думку автора цієї статті,



рідномовне середовище школи забезпечує сприятливі умови для формування знань, умінь і навичок дітей молодшого шкільного віку (Панасенко, 1917, с. 4–6). За таких умов учителю буде набагато легше реалізувати індивідуальний підхід до дітей молодшого шкільного віку та враховувати їхні творчі нахили та здібності. Ураховуючи зростання тогочасного інтересу до дитячої літератури, педагог звертав увагу на необхідність наповнення розвивального освітнього середовища дитячими книжками та сюжетними ілюстраціями до дитячих творів (Панасенко, 1917, с. 9–11).

Зважаючи на суспільно-політичні вимоги, які висувалися до формування дошкільного виховання та початкового навчання дітей, заслуговує на увагу ідея І. Стешенка, генерального секретаря народної освіти, щодо українізації всіх розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Протоколи засідання комісій і нарад по окремих формах роботи департаменту, курсів, шкіл, лекцій, дитсадків, бібліотек, програми цих установ; листування про організацію центрального книжкового складу, 1918, арк. 22–23 зв.).

У нормативних документах тих років, виданих під орудою департаменту позашкільної освіти і дошкільного виховання Міністерства освіти УНР, зазначено першорядне значення розгортання предметно-розвивальних середовищ у дитячих установах із метою забезпечення виховання, навчання й розвитку дитини відповідно її інтересів і нахилів. Так, у Регламенті дитячих садків (1918) окреслено виховне значення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку. Зазначалося, що розвивальне освітнє середовище українського національного дитячого садка має створюватися з урахуванням санітарно-гігієнічних, моральних та національних умов, які спонукають вихованців до самостійної діяльності та всебічно їх розвивають (Регламент дитячих садків, 1918, арк. 30). Окрім того, обладнання розвивального середовища дитячого садка має бути зручним, затишним й нагадувати вихованцю домашню атмосферу.

У руслі нашого дослідження, заслуговують на увагу ідеї С. Русової щодо облаштування прибудинкової території. Розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного віку педагогиня рекомендувала розширювати фруктовим садом та городом, на яких доцільно організовувати спостереження за особливостями життєдіяльності рослин та явищ природи (Регламент дитячих садків, 1918, арк 30-30 зв.). Підтвердження впровадження в практику дитячих установ ідей про розвивальне природне середовище для дітей знаходимо у «Листі до пана професора Фоміна» (25 квітня 1918 р.). У ньому С. Русова висловлювала клопотання до очільника Університету святого Володимира – професора Фоміна про розширення прибудинкової території для майданчика українського дитячого садка за рахунок ділянки в Ботанічному саду м. Києва. На жаль, це прохання було відхилено (Лист до пана професора Фоміна, 1918).

Важливо також, що 1918 р. С. Русова узагальнила значення принципу індивідуалізації під час організації педагогами розвивального середовища дитячих садків та початкових шкіл. У вимогах до облаштування розвивального освітнього середовища для індивідуального розвитку дітей дошкільного віку вказувалося, що розвивальне середовище дитячого садка має бути цікавим для дітей та стимулювати дитину до розширення знань про навколишнє середовище, до дослідницької діяльності, розвитку творчих нахилів і здібностей (Русова, 1996, с. 185–202, с.219–222).

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу ідеї С. Русової щодо наповнення розвивального середовища дидактичним матеріалом. Так, погляди Софії Русової щодо облаштування розвивального середовища сформувалися на основі педагогічних ідей Ф. Фребеля та М. Монтесорі. На її думку дидактичний матеріал М. Монтесорі (для розвитку сенсорної сфери дітей) та дарунки Ф. Фребеля (для розвитку дослідницьких умінь та спостережливості) у розвивальному середовищі дитячого садка має поєднуватися з матеріалами етнокультурного характеру, які відображають історично сформовані надбання українського народу, які у сукупності створюють умови для формування

національної свідомості, розвитку індивідуальних особливостей та всебічного розвитку вихованців (Русова, 1996, с. 185–202, с. 293–297).

Вище висвітлені положення знаходять своє відображення у рукописах лекцій професора А. Володимирського, що містяться у ф. 2201 ЦДАВО України. Так, за переконаннями А. Володимирського розвивальне освітнє середовище необхідно створювати відповідно природі дитини. Крім того, спеціально створене вихователем освітнє середовище дитячого садка має активізувати у дітей активність і допитливість, активізувати чуттєву сферу дитини та готувати її до подальшого життя. Також, розвивальне освітнє середовище необхідно розширювати трудовою діяльністю та творчою активністю, що у своїй єдності забезпечать реалізацію самостійної діяльності вихованців.

На думку А. Володимирського педагог у розвивальному освітньому середовищі займає неабияку роль, адже його діяльність забезпечує створення оптимальних умов для реалізації внутрішніх сил дитини та забезпечити непряме керівництво процесом пізнання навколишнього світу (Лекція професора Володимирського, арк. 57–65).

За результатами студіювання нормативних документів з фондів ЦДАВО України, матеріалів відділу дитячих притулків (ф. 2201, ЦДАВО України) з'ясовано особливості функціонування розвивальних середовищ дитячих притулків на Волині. У документі Організація праці в притулках Південної Волині (1918) висвітлено досвід діяльності розвивальних освітніх середовищ дитячих притулків. Їх появі передували лихоліття першої світової війни та активне ведення національно-визвольних змагань у цьому краї через що потребували опіки діти-сироти та ті, які залишилися без батьківського догляду. Як засвідчено в наведеному вище документі, у розвивальному освітньому середовищі притулку перебували діти-сироти дошкільного та молодшого шкільного віку обох статей, віком від трьох до чотирнадцяти років. У таких притулках могло одночасно виховуватися до 20 осіб. Для дітей у притулку обов'язковим було повноцінне харчування (сніданок, обід і вечеря)

і організація санітарно-гігієнічного забезпечення їхньої життєдіяльності. У розвивальному освітньому середовищі дитячого будинку із вихованцями проводилася педагогічна робота щодо виконання певних обов'язків, а саме: чергування у кімнатах, приготування їжі, підтримання порядку в приміщеннях та на подвір'ї, догляд за домашніми та свійськими тваринами, виконання дрібних ремонтних робіт. До кожного виду робіт долучалося по 1–2 особи, які кожного дня замінювали одні одних (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 39–39 зв.).

За типом розвивальне освітнє середовище притулку нагадувало сумісні розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, в структуру розвивального освітнього середовища притулку входила школа, майстерня, дитячий садок і клуб. До прикладу, розвивальне освітнє середовище дитячого садка складалося із кількох кімнат. Для старших дітей відводилося дві кімнати, а молодші діти перебували в окремому приміщенні притулку.

У розвивальному освітньому середовищі дитячого садка у структурі притулку впроваджували провідну ідею виховання дітей у діяльності за напрямками: фізичним, естетичним і природничим. Також варто зауважити що, у дитячому садку створювалися умови для вияву індивідуальних нахилів дітей. Розвивальне освітнє середовище школи складалося із 5 кімнат, де під приміщення класів було відведено 3 кімнати, для музею і бібліотеки – дві кімнати. В музеї були представлені наочні приладдя, прилади для індивідуальної та групової роботи з дітьми та організовано куточок живої природи (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 40-40 зв.). Також, після занять, в розвивальному освітньому середовищі дитячого садка організовували клуби для вихованців притулку. (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 42). Також, на той час актуалізувалися ідеї щодо створення розвивального освітнього середовища клубу у приміщенні дитячого садка, яке забезпечувало вільну, індивідуальну діяльність за інтересами дітей. Розвивальні освітні середовища дитячих клубів

були досить різноманітними за напрямками, а саме: енциклопедичний; клуб ручної праці; клуб театру, співу, музики, малювання і ліплення; клуб літератури, драматизації та розповідей; науковий клуб (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 42 зв.).

У зв'язку із суспільно-політичними змінами, що відбувалися протягом другого періоду (1917–1919) – упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва, який виокремлюємо згідно із розробленою періодизацією, виявлено спроби реформування шкільної освіти. Зокрема, під час 2-го етапу (1918–1919) другого періоду (1917–1919), що характеризувався урізноманітненням українськими педагогами практик трудової діяльності дітей у розвивальних освітніх середовищах, Генеральним інструктором Народного Міністерства освіти О. Музиченком було висвітлено чинники, які впливали на реформу та відродження народних шкіл, у тому числі й підходи до створення шкільних освітніх середовищ (Музиченко, 1918–1919). У статті «Реформа школи чи шкільна реформація» (1918) педагог звертає увагу на те, що у шкільному середовищі необхідно створювати умови, які готують дитину до реального життя та виконання громадянського обов'язку (Музиченко, 1918–1919, с. 201). Також, на думку О. Музиченка, в центр шкільного середовища варто ставити особистість учня. Зважаючи на це, організація нової школи має враховувати інтереси та нахили, давати можливість для реалізації самодіяльності й індивідуальності дитини. Окрім того, атмосфера в школі має спонукати дитину до творчого виявлення її душевних властивостей. Тому, завдання школи – зробити вільною і організованою дитячу свідомість. Організована вільна свідомість спонукає до самодіяльності дитини й досягається методами викладання навчального матеріалу Навчальний матеріал, що викладається має розвивати учня не лише інтелектуально, а й формувати сили та техніку розумової праці дитини й організації її мислення (Музиченко, 1918-1919, с. 202–206). Отже, розвивальне середовище школи за О. Музиченком,

розглядалося як засіб для розвитку самодіяльності, індивідуальності та творчої активності дитини молодшого шкільного віку.

На I Вчительському з'їзді в серпні 1917 р. О. Музиченко та П. Холодний виголосили ідеї щодо створення національної школи та особливості функціонування її розвивального освітнього середовища. Зважаючи на ідеї вищезазначених педагогічних діячів, І. Стешенко (секретар міністерства освіти) започаткував роботу із розбудови розвивального середовища національної школи (Музиченко, 1918–1919, с. 143).

Значущими є положення Проєкту Єдиної школи на Україні (1919) щодо облаштування розвивального середовища школи та його ролі для учнівської спільноти. У першому розділі документа висвітлено положення та принципи створення нової школи. Розвивальне освітнє середовище Єдиної школи на Україні має бути доступним для усіх верств населення. Одночасно із навчанням у розвивальному освітньому середовищі школи мало реалізуватися фізичне, релігійне, моральне, естетичне та національне виховання. Зокрема, всі виховні впливи та уроки мали проводитися лише українською мовою. Разом із тим, допускається вивчення другої мови, близької до рідної (Музиченко, 1918–1919, с. 144). У другому розділі проєкту детально висвітлено роль кожного напрямку виховання учнів в середовищі школи. Щодо релігійного виховання, то задля усвідомлення людського ідеалу розробники радили проводити в середовищі шкіл різноманітні бесіди та заняття з учнями. А у третьому розділі увагу приділено питання національності, розкладу лекцій та програми навчальних дисциплін, які проводитимуться в школі (Музиченко, 1918-1919, с. 145).

З огляду на вище викладене, протягом 1917 – 1919 рр спеціальна комісія при Міністерство народної освіти здійснювала роботу над Проєктом єдиної школи на Україні, що складався із трьох частин. Остаточний варіант першої частини Проєкту єдиної школи на Україні було надруковано 1919 року у Кам'янець-Подільському. Так, у цій частині Проєкту єдиної школи на Україні (1919) висвітлено головні вимоги до її діяльності, зорема як зазначено, така

школа мала стати обов'язковою для усіх дітей української держави. Розвивальне освітнє середовище єдиної школи мало створюватися з урахуванням психічного розвитку дитини та реалізувати її дослідницький інтерес. Крім того, розвивальне освітнє середовище такої школи розширювалось великим спектром навчального матеріалу із різних книжок відповідно рівня знань дітей молодшого шкільного віку. Усі виховні та розвивальні впливи на дитину в умовах розвивального освітнього середовища школи мали здійснюватися відповідно природі вихованців. З огляду на розширення розвивального освітнього середовища єдиної школи навчальним матеріалом, заслуговують на увагу ідеї щодо реалізації навчання, як засобу виховання. Навчання за умови успішної інтеграції із релігією, мистецтвом, гімнастичними вправами, моральним й громадянським вихованням в розвивальному освітньому середовищі єдиної школи забезпечить природний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Окремим аспектом у руслі ідей про розвивальне освітнє середовище єдиної школи є її виховна і діяльна функція. У своїй єдності ці два напрямки реалізують основну ідею трудового принципу, що пронизує усі сфери життя вихованців. Будь-яка діяльність у розвивальному середовищі єдиної школи має будуватися з урахуванням життєвого досвіду дитини (Проект єдиної школи на Україні. Основна школа, 1919, с. 3-23).

Отже, розвивальне освітнє середовище єдиної школи того часу мало забезпечувати розвиток дітей молодшого шкільного віку за допомогою дитячої праці та самодіяльності. Відповідно виснуваним у другому періоді (1917-1919) принципам національного виховання розвивальні освітні середовища єдиної школи мають наповнюватися навчальним матеріалом, який сформує знання дітей про навколишній світ та культуру власного народу. Задля українізації розвивального середовища єдиної школи для учнів запроваджувалися уроки з української мови, літератури та історії рідного краю (*додаток Г*).

За результатами студіювання джерельної бази дослідження у другому періоді функціонувала значна кількість розвивальних освітніх середовищ для

дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з метою фізичного, соціального, наукового та естетичного розвитку на засадах національного виховання. Також у цей період відбувався розвиток ідей про сумісні розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. З огляду на це, широкого розповсюдження набули розвивальні освітні середовища дитячих садків, захистків, дитячих майданів, дитячих клубів та притулків для збереження життя та здоров'я, культурного, творчого, фізичного, морального та інтелектуального розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

### **2.3. Трансформація ідей педагогів попередніх періодів про розвивальне освітнє середовище для дітей у радянську добу (1919–1930)**

Суспільно-політичні зрушення, що відбувалися на теренах радянської України в поступі історії (1919–1930), спонукали до пошуку нових підходів щодо організації розвивальних середовищ для дітей у руслі класово орієнтованого виховання і навчання дітей на засадах колективізму. Відповідно до того, як змінювалася соціальна ситуація в Україні, відбувалися активні трансформації у вихованні, навчанні й розвитку підростаючого покоління. Учителя й вихователі прагнули розроблювати ідейно правильні методи та прийоми для створення розвивального освітнього середовища на засадах соціального виховання, що було успадковане від попереднього періоду.

Зважаючи на недостатню кількість дитячих садків на теренах тогочасної Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) Комісія освіти при Всеукраїнському Революційному комітеті (1919–1920, м. Харків) упроваджувала реформи із метою забезпечення обов'язкового шкільного навчання учнів шкільного віку. Це, на думку членів комісії, мало компенсувати відсутність дошкільного виховання дітей та забезпечити сприятливі умови для навчання лічби, грамоти і формування елементарних знань дітей про природу в розвивальному середовищі трудової школи.



У радянській системі освіти, яка лише створювалася, відбувалася трансформація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та початкового шкільного віку, виснуваних педагогами попередніх періодів, що здійснювалося в роки виокремленого нами третього періоду (1919–1930) дослідження поступу ідей українських педагогів щодо розвивальних освітніх середовищ для дітей.

З огляду на предмет дослідження варто проаналізувати провідні ідеї, що висвітлюють основні напрями функціонування розвивальних середовищ трудових шкіл на теренах радянської України.

На 1-му етапі (1919–1925) третього періоду (1919–1930) за періодизацією, розробленою відповідно до проблематики, що досліджувалася, відбувалося пристосування ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання. Увага тодішнього уряду приділялася виробленню магістрального напрямку діяльності Народного комісаріату освіти УСРР з метою реформування шкільної освіти на засадах соціального виховання (*додаток Е*). Це засвідчують матеріали з ЦДАВО України (ф. 166, спр. 201), що містять різні дані про створення та функціонування у фабричних і заводських районах міст дитячих установ (дитячих садків, дитячих майданів, дитячих клубів) для дітей із сімей робітників (Матеріали про роботу підвідділу дошкільного виховання, 1919, арк. 2). За результатами вивчення матеріалів Доповіді про роботу підвідділу дошкільного виховання при Київському повітовому виконавчому комітеті виявлено, що влітку 1919 р. було відкрито 7 дитячих майданів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (5 майданів – для українських дітей і 2 майдани – для єврейських дітей). Розвивальне середовище дитячого майдана створювалося орієнтовно для 80–100 дітей. У розвивальному середовищі дитячого майдана реалізувалася мета: збереження життя і здоров'я та всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Умови розвивальних середовищ дитячих майданів, що створювалися на території садів з великою кількістю рослин, реалізували ідею вільного

виховання на засадах природовідповідності. Окрім дитячих майданів, уряд планував створити дитячі клуби і «дитячі хати-садки» (Доповідь про роботу підвідділу дошкільного виховання при Київському повітовому виконавчому комітеті, 1919, арк. 32).

У контексті студіювань вітчизняної педагогічної думки в період ранньої радянської доби вартими уваги є положення про створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку, висвітлені в Інструкції до дитячого садка і захистка (1919), що зберігається в ЦДАВО України (ф. 166, спр. 198). Виховання дітей дошкільного віку в умовах розвивального середовища дитячого садка і захистка мають урахувувати вік дітей, їхні індивідуальні, психологічні особливості та національну приналежність. Також розвивальне середовище дитячого садка і захистка має забезпечувати реалізацію дитячої самодіяльності, творчості та підтримувати інтерес до ігрової діяльності, організованої під керівництвом педагога (Інструкції до дитячого садка і захистка, 1919, арк. 1).

Практичну значущість для вивчення досвіду функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку становлять друковані матеріали з ЦДАВО України (ф. 166, спр. 199). У тексті Проекту організації дошкільного підвідділу народної освіти (1919) вказано шляхи реалізації мети дошкільного виховання в розвивальних середовищах дитячих садків для дітей віком від 4 до 7 років. Задля цього підвідділу дошкільного виховання необхідно було знайти кошти для розширення системи дошкільних установ, визначитися з приміщеннями, у яких будуть облаштовані розвивальні середовища дитячих садків, дібрати педагогічний персонал (Проект організації дошкільного підвідділу народної освіти, 1919, арк. 36 зв.-37).

У руслі ідей щодо розвивального освітнього середовища для дітей, які ми досліджували, в Інструкції для керівниць дитячих садків, розробленою Київським губернським підвідділом (1919) окреслено мету діяльності розвивального середовища дитячого садка, що має реалізувати формування гармонійно розвиненої особистості дитини дошкільного віку на ґрунті

дружності і взаємодопомоги в умовах суспільного виховання. Також дитячий садок має реалізувати єдину з трудовою школою мету виховання дітей (Інструкція для керівниць дитячих садків, 1919, арк. 45 зв.- 46).

У розвивальному середовищі дитячого садка педагоги мають створювати рідномовне середовище для вихованців. Співпраця дитячого садка з батьками вихованців мала популяризувати ідею дошкільного виховання серед населення, долучити батьків до створення розвивального освітнього середовища, що забезпечить усебічний розвиток дітей (Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (положення, інструкції, доповіді, доповідні записки, програми курсів), 1919, арк. 45 зв.). Встановлювалися вимоги до наповнення розвивальних середовищ тогочасних дитячих садків: не більше ніж 50 дітей, три керівниці та одна помічниця. Термін перебування дітей у розвивальному середовищі тогочасного дитячого садка становив 6 годин (з 9-ї до 15-ї години) (Інструкція для керівниць дитячих садків, 1919, арк. 46.).

Заслуговують на увагу підходи до проведення в розвивальному середовищі дитячого садка занять з грамоти та лічби. Такі заняття в умовах розвивального середовища тогочасного дитячого садка організовувалися з вихованцями, які досягли шестирічного віку. Заняття з грамоти та лічби проводилися індивідуально з кожною дитиною. Такий підхід засвідчує, що на той час у розвивальному середовищі дошкільних освітніх установ широко впроваджувався принцип індивідуального підходу. Зазначимо, що, окрім занять та ігор, у розвивальному середовищі дитячого садка вихователі проводили читання дитячих книжок (Інструкція для керівниць дитячих садків, 1919, арк. 46).

Для вивчення стану діяльності розвивальних середовищ дитячих садків та захистків опрацьовано матеріали з ЦДАВО України (ф. 166, спр. 198), у яких окреслена діяльність представників Народного комісаріату освіти з метою індивідуальних спостережень за роботою вихователів дошкільних установ. Під час проведення таких досліджень члени Народного комісаріату

освіти використовували спеціально розроблений «загальний щоденник» із переліком основних питань, на які варто звертати увагу під час спостереження. Щоденник містив різноманітні питання: загального характеру (наприклад, «перше враження» про розвивальне середовище дитячого садка, захистку, розпорядок дня тощо); про особливості організації праці дітей дошкільного віку, малювання, ліплення, конструювання; про особливості проведення ігрової діяльності з вихованцями (самостійних та під керівництвом дорослих).

Цікавими є підходи до вивчення атмосфери в розвивальному середовищі дитячого садка, захистка. Спостереженню підлягали особливості спілкування вихователя та батьків із дітьми. Адже психологічний стан дитини формується унаслідок усіх впливів соціального оточення: і розвивального середовища дитячого садка, і середовища родини. Але, окрім соціального оточення, на розвиток дітей дошкільного віку насамперед впливає помешкання, у якому діти перебувають. Тому задля вивчення умов приміщення враховувалися певні чинники: розміщення будівлі, наявність поблизу водойми (лісу, галявини тощо), куди діти з вихователем могли би ходити на екскурсію. Наприкінці «загального щоденника» фіксувалися результати спостереження щодо ставлення громадськості до таких типів закладів. Ця інформація висвітлювала суспільне значення та роль функціонування розвивальних середовищ дитячих садків і захистків для всебічного розвитку дітей дошкільного віку та формування в подальшому гідного громадянина своєї держави (Індивідуальні обстеження. Щоденник загальний, 1919, арк. 98).

Практичний інтерес для нашого дослідження становлять ідеї, висвітлені у матеріалах «До питання про дитячий садок як підготовчий етап до школи» (1919), щодо підготовки дітей до навчання у розвивальному середовищі школи. Виховні впливи, котрі реалізуються в розвивальному середовищі, об'єднують усі періоди: дошкільний, шкільний і післяшкільний. Завдання цих трьох періодів – формування всебічно розвинутої гармонійної особистості. Кожен віковий етап відрізняється від попереднього формою та наповненням розвивального освітнього середовища. Тому розвивальні середовища для

дітей різних вікових етапів мають урахувувати вік, інтереси та потреби вихованців. Так, у дошкільному віці розвивальне освітнє середовище відіграє важливу роль у формуванні характеру та індивідуальних нахилів дитини. Дошкільний вік має свої закономірності розвитку та відрізняється від шкільного періоду особливостями когнітивного і психічного розвитку. Тому підготовка дитини дошкільного віку до навчання в школі має відбуватися в спеціально створеному розвивальному середовищі, що не повторює шкільну програму. Таке педагогічно доцільне розвивальне освітнє середовище забезпечить розвиток чуттєвої сфери, реалізацію вільної ігрової діяльності та розумової праці вихованців (К вопросу о детском саде как подготовительной ступени к школе, 1919, л. 17).

Досліджено, що на той час здійснювалися лише окремі спроби підготовки дітей до навчання у школі. Системного характеру таке явище набуло лише після того, як було виявлено, що дошкільне виховання є необхідною складовою частиною розвитку дитини дошкільного віку. Підготовка дітей до навчання у школі в розвивальному середовищі дитячого садка давали перший поштовх для реформи нової школи. Розвивальні середовища вищезгаданих навчальних установ мають продовжувати мету діяльності трудової школи. Надалі актуалізувалася проблема створення трудової школи, розвивальне середовище якої мало організовуватись з урахуванням потреб учнів під час навчання і відпочинку. При школах планувалося відкривати різноманітні клуби, у яких діти могли об'єднуватись у групи за інтересами (наприклад, праця в саду, на городі, робота в майстернях тощо) (К вопросу о детском саде как подготовительной ступени к школе, 1919, л. 17 зв.).

Зважаючи на те, що в розвивальному середовищі трудової школи на той час не було створено середовища для дозвілля дітей, підвідділом дошкільного виховання проведено роботу з удосконалення позашкільних установ, що могли приймати дітей у позанавчальний час. Діяльність розвивальних середовищ дитячих клубів, майданів та напівколоній спрямована на

організацію дозвілля та розвитку у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку соціального інстинкту, активності та волі вихованців засобами практичної діяльності (Задачи внешкольной работы с детьми (клубы, площадки, полуколонии), 1919, л. 9).

Зазначалося, що в розвивальному середовищі дитячого клубу праця та дозвілля мають чергуватися. Завдяки цьому вихованці не будуть перевантажені, матимуть час для відпочинку або діяльності за власним задумом. Окремим різновидом клубів були клуби-читальні. У розвивальних середовищах таких установ здійснювався культурний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, де вихованці мали змогу проводити спільні читання, писати реферати та доповіді (Задачи внешкольной работы с детьми (клубы, площадки, полуколонии), 1919, л. 11–12 об.).

Розвивальне освітнє середовище – інтегроване явище, що реалізує всебічний розвиток дитини дошкільного та молодшого шкільного віку та поєднує розумовий, фізичний, психічний та моральний розвиток особистості з урахуванням предметного, соціального і природного оточення вихованців. Так, у руслі цих поглядів заслуговують на увагу вимоги до ігрових майданів (3-го типу), окреслені в матеріалах із ЦДАВО України (ф. 166, спр. 198) під назвою «Майдани для ігор 3-го типу» (1919). Зокрема, визначалося, що дитячі ігрові майдани створюються в громадських садах і парках. За даними, наведеними у вищезгаданому документі, максимальна кількість дітей, які мали змогу відвідувати ігровий майдан, не повинна була перевищувати 500 осіб. На ігровому майдані працювали шість керівниць, які проводили заняття та керували ігровою діяльністю дітей. Усі вихованці розподілялися за віковими групами. Для кожної вікової групи в розвивальному середовищі майдану було створено окремі зони для різних ігор (окремі майданчики для настільних ігор, крокету, гімнастики). Задля розширення знань дітей про природне середовище та прищеплення любові до природи, окрім занять з окремими групами дітей, проводилися екскурсії на природу. Під час екскурсій діти мали змогу збирати природні матеріали для подальшого їх використання на заняттях з ручної праці.

З огляду на це в розвивальному середовищі дитячого ігрового майданчика зберігалося обладнання для екскурсій (сачки, мішки та скляні банки) (Площадки для игр 3-го типа, 1919, л. 50).

Дитячий майдан має облаштуватися на піщаній рівній місцевості, що запобігатиме травмуванню дітей під час активних ігор. Під час ігор діти розширюють комунікативні вміння й навички спілкування із дорослими та однолітками. Зважаючи на ігровий метод, розвивальне середовище дитячого майдану мало наповнюватися різними ігровими матеріалами (іграшки для ігор з правилами, для самостійних ігор – обручі, м'ячі тощо). Крім готових іграшок, діти досить часто під час занять виготовляли іграшки з природних матеріалів, які самостійно збирали на прогулянках та екскурсіях. Такі саморобні іграшки сприяли розвитку фантазії та творчості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Детские площадки, 1919, л. 13 об.–14).

На території дитячого майдану рекомендували облаштувати городи та квітники для формування в дітей уявлень про природні явища та особливості розвитку рослин. На квітниках і городах активно впроваджувалася трудова діяльність, що забезпечувала формування дитячого колективу та вміння взаємодіяти в ньому, ураховуючи інтереси та бажання інших дітей. Для естетичного та морального розвитку дітей у розвивальному середовищі дитячого майдану рекомендували організувати невеличкі бібліотеки із дитячою літературою згідно з інтересами й нахилами дітей (Детские площадки, 1919, л. 15 об.).

Окрім досвіду діяльності дитячих майданів, практичну значущість для нашого дослідження становлять ідеї про організацію дитячих клубів, оприлюднені в «Доповіді щодо організації дитячих клубів» (1919). Ідея створення дитячих клубів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку актуалізувалась у роки попереднього періоду. Це пояснювалось тим, що на створення розвивальних середовища таких установ для дітей підвідділ дошкільного виховання спрямовував невеликі матеріальні ресурси. Ігрове наповнення розвивального середовища дитячого клубу має містити всі

необхідні предмети для проведення рухливих ігор та гімнастичних вправ (мотузки різної довжини, різнокольорові кільця і м'ячі) (Доповіді щодо організації дитячих клубів, 1919, арк. 18–18 зв.).

У розвивальному середовищі дитячого клубу для дітей проводилися заняття з ручної праці. З мією метою облаштовувалося приміщення зі спеціальним обладнанням для дитячої ручної праці. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку пропонувалися заняття з ліплення, малювання, витинання, різьблення по дереву, вишивання та пошиття окремих елементів одягу або цілих виробів. Окрім того, для культурного збагачення знань дітей дошкільного та молодшого шкільного віку розвивальне середовище дитячого клубу розширювалося бібліотекою з дитячою літературою і читальною. Зважаючи на такий зміст розвивального освітнього середовища, проводилися індивідуальні та групові читання дитячих творів. Особливо цікавими для дітей були читання вголос та читання «з ліхтарем». Також для оптимізації використання приміщення у читальні дітям часто пропонувалися різні настільні ігри (шашки, шахи, доміно, лото тощо) (Доповіді щодо організації дитячих клубів, 1919, арк. 18 зв.).

У руслі наших пошуків варті уваги ідеї щодо створення спільних розвивальних середовищ дитячих садків та дитячих клубів актуалізовані в попередній період (1917-1919). Підвідділ дошкільного виховання зазначав, що поєднання розвивальних середовищ дитячого садка та дитячого клубу можливе лише після усунення недоліків приміщень, у яких перебувають вихованці. Задля цього було розроблено орієнтовний план роботи дитячого садка та дитячого клубу у єдиному приміщенні. Так, дитячий садок повинен був функціонувати з 9-ї до 14-ї години (раніше – з 10-ї до 16-ї години), а робота дитячого клубу мала починатися з 16-ї години. Дві години між роботою дитячого садка та дитячого клубу відводилися на прибирання та провітрювання кімнат (Доповіді щодо організації дитячих клубів, 1919, арк. 19).

Студіювання джерел, що висвітлюють діяльність розвивальних середовищ дитячих майданів і клубів. в умовах розбудови суспільного



дошкільного виховання, засвідчило, що такі заклади були досить популярними серед дітей із сімей робітників. Тому, зважаючи на це, департаментом позашкільної освіти і дошкільного виховання було вирішено створити уніфіковану установу для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – майдан-клуб (для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку від 4 до 12 років). У діяльності майданів-клубів значна увага приділялася розвивальним середовищам з метою реалізації ідей усебічного розвитку дітей у єдності з природою, творчої, вільної і посильної праці. Окрім того, розвивальне середовище майдану-клубу повинно враховувати індивідуальні особливості кожного вихованця, включно мову, побутові та національні особливості, культуру народу. Нормативні документи цих років зумовили вимоги до обладнання розвивальних середовищ майданів-клубів відповідно до інтересів дітей (Інструкція з майданів-клубів, 1919, арк. 43–45 зв.).

Зацікавлює розпорядок дня у розвивальному середовищі майдану-клубу: перша половина дня – праця на городі, господарські доручення та інші доручення для благоустрою території майдану-клубу; друга половина дня – самостійні та організовані ігри, читання дитячої літератури, розповіді (Інструкція з майданів-клубів, 1919, арк. 43).

Для теми нашого дослідження цікавими є окремі аспекти, що розкривають значення розвивальних середовищ дитячих садків у всебічному розвитку дітей дошкільного віку, висвітлені в Проекті декрету про дітей Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919). Держава в цьому документі, зокрема, брала на себе обов'язки створення для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розвивальних середовищах дитячих установ сприятливих умов, що можуть забезпечити фізичний та соціальний розвиток вихованців (Проект декрету про дітей, 1919, арк. 109).

Під час вивчення ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку досліджувалися матеріали з ЦДАВО України (ф. 166, спр. 305) щодо створення розвивального освітнього середовища в умовах сім'ї. Так, у листі «Радіосправа. Радянський майдан»

(1919) охарактеризовано напрями педагогізації батьків дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті створення розвивального освітнього середовища сім'ї на основі трудового принципу. Задля цього проводили радіопередачі для батьків, у них пояснювали підходи щодо організації вдома куточка для дитячої праці, значення ігор та іграшок для всебічного розвитку дітей (Лист «Радіосправа. Радянський майдан», 1919, арк.35–36).

Перехід від родинного до громадського й соціального виховання дітей дошкільного віку спонукав Народний комісаріат освіти, зокрема відділ соціального виховання, звертатися до матерів, які, маючи дітей, працювали на заводах і фабриках, з проханням організовувати групи та сприяти роботі дитячих установ (Майданчик для ігор 3-го типу, 1919, арк. 50).

На той час у системі дитячих закладів функціонували: ясла, дитячі садки, майдани, клуби, колонії. Усі розвивальні середовища перелічених вище дитячих установ реалізували ідею збереження життя й здоров'я дітей та всебічного розвитку дітей дошкільного (дитячі садки, майдани, клуби) та молодшого шкільного (майдани, клуби, трудові колонії) віку. Тому для залучення матерів-робітниць до освітніх процесів, що відбувалися в розвивальних середовищах дитячих установ, Народний комісаріат освіти запропонував цим жінкам проводити чергування. Такі заходи, на думку членів відділу соціального виховання Наркомосу, мали допомогти вдосконалити процес навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку (До матерів-працівників, 1919, арк. 89).

Ідеї про вплив середовища на розвиток дитини реалізовано в моделі трудової колонії, що була предтечею нової трудової школи. Метою створення літніх трудових колоній було забезпечення раціонального відпочинку та фізичного, психічного, розумового й естетичного розвитку дітей шкільного віку в літній період. До літніх трудових колоній запрошували дітей шкільного віку від 9 до 16 років. Для них організовували розвивальні середовища трудових колоній двох типів: сільськогосподарські (праця на полі, молочне виробництво, робота на пасіках тощо) та колонії з дрібним господарством

(догляд за рослинами на городі та квітниках) (Доповідь про організацію дитячих літніх трудових колоній, 1919, арк. 20–20 зв.). З метою естетичного розвитку дітей у розвивальному середовищі літніх трудових колоній проводилися заняття з ліплення, малювання, музики та співів, читання вголос, рухливі ігри та ігри-драматизації. Усі меблі, якими обладнували приміщення трудових колоній, повинні бути зручними для дітей (столи і стільці відповідати зросту дітей), шафи – у вільному доступі (Доповідь про організацію дитячих літніх трудових колоній, 1919, арк. 23–24).

Практичний інтерес для нашого дослідження становлять рукописні матеріали «Доповіді завідуючої відділу соціального виховання комісаріату народної освіти про дитячі трудові комуни» (1919), що зберігається в ЦДАВО України (ф. 166, спр. 200). У документі висвітлюється мета і завдання функціонування розвивальних освітніх середовищ дитячих трудових комун у руслі соціального виховання. Так, діяльність розвивальних середовищ дитячих трудових комун мала реалізувати мету соціального забезпечення та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах соціальної рівності та громадянської відповідальності. Розвивальні середовища таких установ мають створюватися лише на околицях міст, де діти матимуть змогу перебувати в природному оточенні. У розвивальних середовищах таких комун усі заняття, ігри та праця проводилися на природі (Доповідь завідуючої відділу соціального виховання комісаріату народної освіти про дитячі трудові комуни, 1919, арк. 63а-63б).

В основу наповнення іграшками та посібниками розвивальних середовищ дитячих установ покладено ідею трудової діяльності, що знаходить своє відображення у «Списку посібників та іграшок необхідних для дитячого майданчику, дитячої трудової колонії Катеринової» (ЦДАВО України, ф. 166, спр. 201). Як засвідчує цей документ, для функціонування розвивальних середовищ дитячих майданів та літніх трудових колоній пропонували застосовувати такі матеріали: гончарну глину та спеціальний бак для її приготування, набори білого паперу, простих та кольорових олівців,

кілька наборів кольорових фарб, набір пензликів, кольорову крейду, набір альбомних аркушів, картон для рукоділля, моток обгорткового паперу, набір лінійок, кілька пар ножиць, столярний клей, канцелярські кнопки, мотки шпагату, коробки (Список посібників та іграшок необхідних для дитячого майданчика дитячої трудової колонії Катериновки, 1919, арк. 29-29 зв.).

На першому етапі (1919–1925) третього періоду (1919–1930) упроваджувались ідеї Народного комісаріату освіти, оприлюднені в Декларації відділу соціального виховання (1919) щодо діяльності розвивальних середовищ будинків дитини з урахуванням принципу відкритості. У такому розвивальному середовищі для розширення світогляду дітей їм надавалася змога відвідувати державні культурні установи (Декларації відділу соціального виховання, 1919, арк. 30).

У цьому документі всебічно розглядалося питання створення дитячих установ для дітей, позбавлених батьківського піклування, які ведуть жебрацький або аморальний спосіб життя. Відділом соціального виховання Народного комісаріату освіти було розроблено підходи щодо облаштування розвивальних середовищ дитячих будинків, які були покликані сприяти збереженню життя та здоров'я дітей, відтворювати сімейну атмосферу та забезпечувати умови для розвитку особистості кожної дитини (Декларації відділу соціального виховання, 1919, арк. 29).

Важливими в аспекті нашого дослідження є ідеї щодо функціонування розвивального середовища трудової школи, про це йдеться в матеріалах із ЦДАВО України (ф. 166, спр. 202) «Трудові процеси в школі першого ступеню» (1919). У документі зазначено, що розвивальне середовище трудової школи має сприяти фізичному, духовному та моральному розвитку дітей молодшого шкільного віку на засадах соціального виховання та принципу природовідповідності. Для досягнення мети функціонування трудової школи в розвивальному середовищі проводилися такі заняття: малювання і ліплення; праця з картоном і папером; робота з деревом та глиною; праця в шкільному саду та на городі; допомога по господарству; догляд за кімнатними рослинами

і тваринами в куточку природи; прибирання приміщень школи тощо (Трудові процеси в школі першого ступеню, 1919, арк. 5).

Змістовними є ідеї щодо розвивальних середовищ трудових шкіл, розвинуті в «Тезах доповіді про трудову школу» (1919), що зберігаються в ЦДАВО України (ф. 166, спр. 202). Згідно із документом найголовнішою метою функціонування розвивального середовища трудової школи було формування у дітей знань, умінь і навичок засобами практичної діяльності. Зважаючи на принцип індивідуального підходу, що реалізувався в розвивальному середовищі трудової школи, навчальний матеріал добирався з урахуванням інтересів і нахилів учнів. Унаочнення навчального матеріалу допомагало учням глибше його усвідомлювати. Так, зазначалося, що вивчення реальних об'єктів може бути результативним лише за умови практичної діяльності дітей – ручної праці (наприклад, робота з деревом, виробництво тканини тощо) (Тези доповіді про трудову школу, 1919, арк. 115-117).

Практично значущими для нашого дослідження є матеріали, що містяться в «Доповіді про організацію шкільних літніх трудових колоній» (1919), де розкрито особливості облаштування розвивальних середовищ шкільних літніх трудових колоній. Трудові колонії – це дитячі установи, розвивальні середовища яких готували дітей до трудової школи, що мала реалізувати нові методи навчання та дисципліни на природі. Розвивальні середовища літніх трудових колоній забезпечували раціональний відпочинок на природі та фізичний, соціальний, науковий та естетичний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Доповідь про організацію шкільних літніх трудових колоній, 1919, арк. 6).

Прибічником таких установ був Т. Лубенець, який працював директором дослідної трудової школи в Пущі-Водиці з протягом 1919–1924 рр. (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919). Як вважав педагог, розвивальне середовище дослідної трудової школи забезпечувало розвиток творчих нахилів і здібностей вихованців засобами дитячої праці. Окрім того, у такій школі відводилося чільне місце самодіяльності та врахуванню індивідуальних

особливостей дітей молодшого шкільного віку (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, арк. 16).

Зважаючи на трудовий принцип розвивального середовища дослідної трудової школи, важливими були ідеї Т. Лубенця щодо інтеграції у навчання елементів трудової діяльності. Отже, за таких умов розвивальне середовище школи мало підтримувати природу дитини та відображати реалії сучасного життя. З огляду на значення природи у створенні розвивальних середовищ трудових шкіл змістовними є ідеї педагога щодо розміщення таких шкіл у природному середовищі (у селах, на околицях міст), що забезпечить усебічний розвиток дітей молодшого шкільного віку (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, арк. 33). Комплектність класів у дослідній трудовій школі, на думку Т. Лубенця, має становити 20–25 дітей різної статі (тобто навчання не було роздільним, за таких умов розвивального середовища школи діти могли розширювати власні комунікативні вміння та навички). (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, арк. 37). Розвивальне середовище дослідної трудової школи складалося з п'яти кімнат (дві класні кімнати, музей, бібліотека). На прибудинковій території з метою забезпечення принципу природовідповідності створювалися городи й сади для організації дитячої праці та проведення спостережень за розвитком рослин (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, арк. 16).

Цікавими є погляди Т. Лубенця про роль педагога в розвивальному освітньому середовищі трудової школи. Так, на його думку, вчитель для дитини молодшого шкільного віку має відігравати роль наставника і друга. Окрім того, у контексті створення розвивального середовища дослідної трудової школи педагог має бути його організатором та керівником. Також, вважав педагог, у центрі розвивального середовища школи має бути особистість вихованця, тому основна мета діяльності вчителя має реалізуватись у забезпеченні сприятливих умов та пошуку нових засобів і методів для всебічного розвитку та реалізації творчих нахилів і здібностей дитини (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, арк. 42–43).

У руслі трудового принципу в розвивальному середовищі дослідної трудової школи активно впроваджувались інтегровані уроки з елементами праці та заняття з ручної праці (створення виробів із паперу, картону, деревини, тканини тощо), малювання (олівцями, фарбами та пастеллю) та ліплення (з глини). Окрім того, задля всебічного розвитку учнів в умовах розвивального середовища дослідної трудової школи Т. Лубенець радив проводити екскурсії, спостереження та елементарні досліди в природному середовищі (Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис), 1919, арк. 25).

Зважаючи на нові підходи до розбудови радянської системи освіти, заслуговують на увагу рішення першої Всеукраїнської наради з народної освіти, що відбулася в березні 1920 р. На цій нараді було оприлюднено нову стратегію освітньої реформи у руслі соціального виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Згідно з цим рішенням, у Декларації Наркомосу УСРР «Про соціальне виховання дітей» (від 1 травня 1920 р.) висвітлено провідні завдання соціального виховання дітей, окреслено підходи до створення розвивального середовища дитячих садків і початкових шкіл на засадах трудового виховання (Декларація «Про соціальне виховання дітей», 1920).

Цікавими у сенсі розроблення розвивального середовища дитячого садка в роки, що відносимо до третього періоду (1919–1930) за пропонованою періодизацією, є ідеї О. Дорошенко, проголошені в праці «Дитячий садок: порадник для керівників дошкільного виховання» (1922). Авторка зазначала, що керівникам дитячих садків необхідно створювати цікаве для дітей дошкільного віку розвивальне середовище, що забезпечує розвиток дослідницьких умінь та усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у навколишньому світі. До того ж, такі розвивальні середовища дитячих садків мають сприяти збереженню життя та здоров'я дітей, забезпечувати виховні впливи, що відповідають природним нахилам і здібностям вихованців (Дорошенко, 1922, с.13).

Заслуговують на увагу погляди О. Дорошенко щодо наповнення розвивального середовища дитячого садка дидактичними матеріалами Ф. Фребеля та М. Монтесорі. На її думку, «дарунки» Ф. Фребеля в розвивальному середовищі дитячого садка мають виконувати функцію матеріалу для конструювання під час самостійної діяльності дітей. Дещо інше обґрунтування О. Дорошенко надавала дидактичному матеріалу М. Монтесорі, вважаючи, що такий матеріал підходить для виявлення рівня розвиненості чуттєвої сфери в дітей дошкільного віку. Дидактичний матеріал М. Монтесорі, на думку О. Дорошенко, має переважно навчальний, а не ігровий характер. Натомість вона рекомендувала як сенсорні еталони використовувати об'єкти природи (квіти, листки з дерев тощо).

Вагомими в руслі нашого дослідження є ідеї В. Чередниченко щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей, оприлюднені в poradнику з організації і керування установою дитячого виховання «Дитяча хата» (1921). На переконання педагога, розвивальне освітнє середовище посідає значне місце у вихованні та психічному розвитку дітей дошкільного віку. Заслуговують на увагу думки В. Чередниченко щодо підходів до облаштування розвивального освітнього середовища установ для дітей меблями та предметами побуту (Чередниченко, 1921, с. 21–28). Оскільки в переліку предметного наповнення вказувалися народні музичні інструменти, варто зазначити, що, на думку В. Чередниченко, в облаштуванні розвивального освітнього середовища треба використовувати елементи української народної творчості.

З огляду на окреслені В. Чередниченко вимоги до предметного наповнення розвивального освітнього середовища дитячих установ у Інструкції до постанови Наркомосу від 28.05.1920 р. (1920) було висвітлено провідне значення матеріалів та інструментів для праці в розвивальному середовищі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Так, зважаючи на інтеграцію трудового методу в усі сфери життєдіяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, в мовах розвивального середовища



дитячих установ цим документом трудовий метод у руслі соціального виховання було визначено єдиним (Інструкція до постанови Наркомосу від 28.05.1920 р., 1920, арк. 3–6).

Суголосними із зарубіжними практиками Ф. Фребеля та М. Монтесорі були ідеї В. Чередніченко, висвітлені в poradнику «Дитяча хата: poradник організації і керування установ дитячого виховання» (1921) щодо забезпечення в розвивальному середовищі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку умов для реалізації природних нахилів і здібностей вихованців, самостійності та свободи в діяльності без втручання педагога. Окрім того, у poradнику йшлося про те, що розвивальне освітнє середовище мало ґрунтуватися на трьох взаємопов'язаних чинниках: природний, предметний і соціальний простір. У такому середовищі дитина розширить знання, уміння та навички для самостійної діяльності, засвоїть норми та правила, необхідні у дорослому житті (Чередніченко, 1921, с. 37).

У педагогічній думці 20-х років ХХ ст. розвивалися ідеї попередніх періодів. У цьому контексті заслуговує на увагу праця Б. Клина «Національне виховання» (1923), де автор висвітлює погляди щодо значення національного виховання у практичному житті. Так, національне виховання в розвивальному середовищі школи та дитячого садка має ґрунтуватися на національній свідомості, що поєднує природні та культурні чинники національного життя всього українського народу (Клин, 1923, с. 16). на думку Б. Клина, задля реалізації мети національного виховання батькам і педагогам варто створити в розвивальному середовищі школи й дитячого садка сприятливі умови для всебічного розвитку найвищих духовних цінностей особистості дитини, національної культури, при цьому враховувати індивідуальні особливості кожного вихованця (Клин, 1923, с. 22). Отже, концепція національного виховання в розвивальних середовищах дитячих садків і шкіл на початку ХХ ст. мала забезпечувати формування у вихованців уявлення про ідеали суспільної та політичної самостійності.

Дещо відмінними від тогочасної ідеології радянської системи освіти були ідеї С. Русової про створення розвивального середовища єдиної трудової школи, які вона висвітлила у праці «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923). Так, авторка вважала, що розвивальне середовище єдиної трудової школи повинне засновуватися на трудовому принципі виховання. Дитяча праця має бути присутньою в усіх сферах дитячого життя, задовольняти потреби дітей у самодіяльності. У створенні розвивального середовища єдиної трудової школи провідна роль повинна належати предметному наповненню, серед якого інструменти для роботи з піском, глиною, деревом і папером (Русова, 1923, с. 36).

У руслі ідеї трудового виховання цікавими є підходи С. Русової щодо впливу розвивального середовища трудової школи на всебічний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Окрім того, С. Русова вказувала, що на психічний та фізичний розвиток учнів в умовах розвивального середовища єдиної трудової школи впливають соціальне оточення, виховні впливи та спадковість (Русова, 1924, с. 27). Тому розвивальне середовище трудової школи має враховувати інтереси та індивідуальні особливості кожної дитини, а крім того, відповідати суспільним вимогам виховання на трудовому ґрунті (Русова, 1923, с. 53).

У радянській системі дошкільної та початкової освіти зазначені вище ідеї С. Русової та Б. Клина не отримали підтримки. У ці роки здійснювався курс на розширення системи освітніх закладів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку та соціальне виховання на класовому ґрунті. Зокрема, Е. Яновська в праці «Дитячий будинок як історична необхідність» (1922) визначала роль дитячого будинку для всебічного розвитку вихованців, акцентуючи на врахуванні індивідуальності й творчої природи дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Яновська, 1922, арк. 188). На думку Е. Яновської, у дитячому будинку має створюватися розвивальне середовище, у якому враховуватимуться всі сфери життєдіяльності вихованців. Основною умовою для наповнення предметного розвивального

середовища дитячого будинку є те, що це середовище повинно базуватись на трудовій основі, а тому містити іграшкові знаряддя праці. До того ж, трудова діяльність має стимулювати дітей до творчості, виготовлення необхідних предметів побуту з урахуванням власних і колективних інтересів (Яновська, 1922, арк. 188). Також Е. Яновська наголошувала на тому, що розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного віку має створювати такі умови, які забезпечують саморозвиток дітей та реалізацію активності, самодіяльності, виховують у дітей любов до трудової діяльності (Яновська, 1925, с. 26-28).

Ідея соціального виховання дітей у розвивальних середовищах дитячих садків і початкових шкіл була сприйнята новою владою. Роль розвивального освітнього середовища у вихованні й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку висвітлено у статті «Соціяльне виховання на Україні в 1923 році», що надрукована на сторінках газети «Вісти ВУЦВК» (1923). У статті йшлося про те, що чергові проблеми, які постали перед Головоцвухом, стосувалися: вивчення дитячого колективу в умовах розвивальних середовищ дитячих установ; розроблення питання про надання розвивальним середовищам сільських дитячих установ сільського змісту, а міським – індустріального; створення розвивальних середовищ дитячих установ на засадах комуністичного виховання; наповнення розвивального освітнього середовища для дітей новими підручниками та дитячою літературою. Значна увага приділялася зміцненню наявної мережі дитячих установ та здійсненню цілеспрямованої педагогічної роботи в розвивальних середовищах цих установ, спрямованої на охорону здоров'я дітей та боротьбу з дитячими правопорушеннями (Соціяльне виховання на Україні в 1923 році, 1923, с. 3).

Зважаючи на соціальну спрямованість і класову парадигму радянської дошкільної та початкової освіти, на III Всеросійському з'їзді з дошкільного виховання (1924) було оприлюднено вимоги щодо функціонування розвивальних середовищ дитячих установ. Так, розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку має

забезпечувати навчання, виховання й розвиток вихованців з урахуванням загальноприйнятих умов соціального середовища та науково обґрунтованих чинників особистісного становлення вихованців (Резолюції по доповідям Третього Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання, 1925, с. 10).

У газеті «Червоний шлях (Єлисаветград)» (1924) було надруковано доповідь т. Бржезицького на ІХ Всеукраїнському з'їзді рад, у якій висвітлювалися питання народної освіти, зокрема стан діяльності шкіл та дитячих будинків (Червоний шлях (Єлисаветград), 1924, с. 3) Із 1924 р. на теренах України всі розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (трудові школи, дитячі будинки) створювалися на засадах трудового принципу та самодіяльності. Розвивальні середовища наповнювалися достатньою кількістю посібників для навчання дітей молодшого шкільного віку (Червоний шлях (Єлисаветград), 1924, с. 3)

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу ідеї щодо створення розвивальних середовищ дитячих будинків, висвітлені на сторінках видання «Більшовик (Київ)» (1924) у статті «Стан дитячих будинків на Київщині». Зокрема, в публікації зазначено, що розвивальні середовища дитячих будинків Київщини в 1924 р. відрізнялися своїм різноманіттям. За статистичними даними, мережу дитячих будинків в округах Київщини станом на 1924 р. становили 74 дитячі будинки, у яких виховувалося 5051 дітей. Окрім того, на той час функціонувало 4 дитячі містечка: в с. Таганча, містах Радомислі, Ржищеві та Черкасах. У м. Києві функціонувало одне дитяче містечко (під назвою «Ленінськ») та 53 звичайних дитячих будинки, 7 дефективних (тобто для дітей з особливостями психофізичного розвитку) та 2 колектори. В усіх вищезазначених розвивальних середовищах дитячих установ м. Києва налічувалось 4198 дітей. У м. Києві також, окрім звичайних дитячих будинків, працювало 13 денних будинків, які відвідували 850 дітей (Стан дитячих будинків на Київщині, 1924, с. 5)

З'ясовано: у роки, віднесені до 2-го етапу (1925–1930) – переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового

виховання, що виокремлюємо в третьому періоді (1919–1930) розробленої періодизації під час дослідження питань щодо розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, в радянській системі освіти характерним було переведення ідей попередніх періодів та етапів у цільове поле класового виховання. Так, практичний інтерес для нашого дослідження становлять матеріали із ЦДАВО України (ф. 166, спр. 399) «Основні моменти організації дошкільної установи», що висвітлюють вимоги до предметного наповнення розвивального середовища дитячого садка (Основні моменти організації дошкільної установи, 1925, арк. 505–505 зв.).

У зазначеному документі сформульовано вимоги до умов розвивального середовища дитячого садка для розвитку комунікативних навичок та умінь самоорганізації дітей. Надавалися рекомендації зонувати розвивальне середовище тогочасного дитячого садка «куточками», які треба було наповнювати спеціальним матеріалом (дидактичним, природним, навчальним тощо) для всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Зокрема, пропонувалося створювати: куточок для дитячої праці (для здійснення обробки деревини та виготовлення різних предметів за допомогою столярного станка, молотка, гвіздків); куточок природи (для розвитку спостережливості та дослідницьких умінь дітей); город, квітник (для спостереженнями за природним розвитком рослин та праці (за допомогою дитячих лопаток, граблів і тачок); куточок книги (для вільного формування читацьких умінь та формування любові до книги); куточок для ігор (для конструювання, ігор з дидактичним матеріалом); куточок для творчої діяльності (для малювання та ліплення за власним задумом) (Основні моменти організації дошкільної установи, 1925, арк. 505-505 зв.).

З огляду на провідну роль розвивального освітнього середовища в особистісному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку заслуговують на увагу педагогічні ідеї С. Лівшиної, висвітлені у 1926 р. на III Всесоюзній конференції в справі дошкільного виховання в доповіді «Досвід вивчення дитячого колективу передшкільного віку». Авторкою було

узагальнено фундаментальні дослідження українських педагогів щодо особливостей створення дитячого колективу та впливу середовища на комунікативні уміння й навички дітей передшкільного віку (Лівшина, 1926, с. 183–188).

Провідні ідеї педагогічної думки тих років оприлюднювали на різних рівнях, зокрема на сторінках газети «Діло». У статті «Перші діточі садки», було окреслено досвід діяльності дитячого садка на Стрийщині в радянську добу (В.Г., 1925). Такі дитячі садки створювалися для дітей віком від 3 до 7 років. Це, на думку автора, найкращий період для здійснення початкового етапу соціального виховання дитини та формування навичок взаємодії з однолітками в дитячому колективі, дисциплінованості та співпереживання (В.Г., 1925, с. 3).

У тематиці дослідження заслуговують на увагу ідеї про українізоване розвивальне освітнє середовище, що знайшли своє відображення в добу розбудови української державності (1917-1921) і частково продовжили існування в радянський період. Наприклад, розроблення в радянську добу документів, що сприяли українізації. Зокрема, Рада народних комісарів УСРР у липні–серпні 1923 р. ухвалила декрети, що висвітлювали основні напрями діяльності уряду зі створення українізованих розвивальних середовищ освітніх та культурних установ для дорослих і дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (декрети «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» (1923), «Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» (1923)). Проте прийняття вищезазначених декретів не посприяло швидкій українізації культурних та дитячих установ, адже тогочасний уряд не сприяв такій діяльності, а навпаки, гальмував її. Зрештою 1 липня 1925 р. радянським урядом було ухвалено Резолюції про українізацію (1925). У документі йшлося про опанування працівниками української мови, видавництво підручників українською мовою, проведення україномовних культурних заходів,

створення розвивальних середовищ освітніх установ для дітей з українським національним змістом (Кубійович, 1980, с. 3327–3329).

У тогочасних засобах масової інформації, зокрема часописі «Народній учитель» (1925), публікувалися матеріали на підтримку рішень радянського уряду, включно й Наркомосвіти УСРР, та основних напрямів діяльності в освітній галузі, що заслуговує на увагу під час нашого дослідження. У статті «Від наради до діла» (1925) було висвітлено тези промов О. Шумського (народний комісар освіти) та Я. Ряппо (заступник народного комісара освіти), проголошені на Всеукраїнській нараді в справі народної освіти (31 травня 1925 р.). На переконання промовців, керівництву Наркомосвіти варто забезпечити загальне навчання та наповнити розвивальні середовища шкіл для дітей молодшого шкільного віку українським національним змістом (українська мова, україномовні дитячі книжки та підручники тощо) (Від наради до діла, 1925, с. 2). Продовжуючи ідеї створення розвивального освітнього середовища для дітей, наповненого українським національним змістом, політичний діяч УСРР Н. Калюжний висвітлив власні думки у статті «Українізація і народний вчитель» (1925) щодо ролі вчителя у створенні такого середовища в умовах міських і сільських шкіл (Калюжний, 1925, с. 1).

У руслі ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку слухними є думки очільника Науково-методичного комітету управління соціальним вихованням Наркомосу УСРР І. Соколянського. У статті «Про що педагогові треба подбати в першу чергу» (1925) І. Соколянський зазначав, що вчитель має бути різнобічно розвиненим, зокрема знатися на педагогічних та психологічних виховних впливах, методиках навчання дітей та їх морального розвитку. За таких умов педагог стане керівником та організатором розвивального освітнього середовища для дітей з урахуванням їх індивідуальних особливостей та вроджених нахилів і здібностей (Соколянський, 1925, с. 2).

З огляду на вплив зарубіжної педагогіки на розвиток ідей радянських педагогів заслуговують на увагу погляди члена колегії Головополітосвіти УСРР

М. Волобуєва, які він оприлюднив на сторінках газети «Народній учитель» у статті «Комплексний метод і комплексна система» (1925) щодо впровадження методу комплексності в розвивальних середовищах шкіл. Так, у сфері експериментальної педагогіки комплексність як метод дає можливість створювати розвивальне освітнє середовище для дітей, у якому переважають уроки, самодіяльність та дитяча праця за тематичними блоками, що забезпечить сприятливі умови для глибшого усвідомлення навчального матеріалу учнями задля підготовки дітей до діяльності в дорослому суспільстві (Волобуєв, 1925, с. 2).

У радянський період чільне місце в наповненні розвивального середовища освітніх установ відводилося дитячій літературі, адже вона, на думку тогочасних керівників Наркомосвіти УСРР, мала сприяти всебічному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Тому цікавими є погляди М. Биковця (інспектора охорони дитинства Головоцвуху УСРР) щодо розвивального та навчального компонентів дитячих книг у розвивальному середовищі освітніх установ для дітей. Про це він писав у статті «Чим може допомогти вчитель в справі утворення нової літератури для дітей» (1925), що побачила світ у газеті «Народній учитель» (1925). На думку автора статті, у розвивальному середовищі шкіл варто створювати дитячі бібліотеки з дібраними відповідно до нахилів дітей та їхніх інтересів різними книжками, що відображають різноманітні сюжети, цікаві вихованцям (Биковець, 1925, с. 2).

Зважаючи на провідну роль трудової діяльності в розвивальних середовищах радянських шкіл, інтересними є ідеї громадського та політичного діяча С. Кириченка, який у статті «Ударні завдання соцвиху на 1925–26 рік» назвав чинники, котрі забезпечуватимуть результативність дитячої праці. Так, 27 травня 1925 р. на нараді Губнаросвіти та Окрнаросвіти зазначалося, що в розвивальних середовищах шкіл варто створювати належні умови для групової та самостійної трудової діяльності учнів. Окрім того, у такому шкільному середовищі педагогам варто приділяти увагу всебічному розвитку



вихованців на уроках рідної мови, математики, ручної праці та природознавства тощо (Кириченко, 1925, с. 2).

У третій період (1919–1930), за визначеною в дослідження періодизацією, керівництво Наркомосвіти УСРР, крім шкільної реформи, велику увагу приділяло забезпеченню наступності між дошкільними установами та шкільними розвивальними середовищами засобами спільних виховних, навчальних і розвивальних впливів на засадах трудової діяльності. Тому заслуговують на розгляд ідеї, висвітлені автором під псевдонімом *N* у публікації «Дошкільне виховання в сучасних умовах». За переконаннями автора статті у розвивальному освітньому середовищі дитячих садків варто забезпечувати соціальний напрямок виховання дітей дошкільного віку задля їх фізичного, морального, естетичного, інтелектуального і соціального розвитку (*N*, 1925, с. 3).

У сенсі дослідження варто проаналізувати статтю «Трудові процеси в дитячих будинках» (1925), надруковану в газеті «Народній вчитель» за підписом *A. Г-ій*, що присвячена впровадженню колективної та самостійної дитячої праці в розвивальних середовищах дитячих будинків (*Г-ій*, 1925, с. 2). Зважаючи на положення, оприлюднені в «Пораднику соціального виховання» (1922), колективна трудова діяльність має реалізувати підготовку дитини до життя у дорослому середовищі. Автор статті зазначає, що функціонування дитячих будинків на засадах трудової діяльності та соціального виховання потребує спеціальних умов (*Г-ій*, 1925, с. 2).

З огляду на роль розвивального освітнього середовища у навчанні, вихованні та соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, цікавими для нашого дослідження є ідеї щодо виховання дитини в умовах колективу, оприлюднені в газеті «Народній вчитель» (1925). Так, у доповіді про вплив соціального оточення на всебічний розвиток дітей, виголошеній 1 червня 1925 р. на 4-й сесії Науково-педагогічного комітету, розглядалося значення дитячого колективу для розвитку комунікативних здібностей вихованців. Щоб ураховувати індивідуальність кожної дитини, педагогам

рекомендували під час створення розвивального освітнього середовища проводити різноманітні спостереження за дітьми та експерименти в природних умовах (Методи вивчення дитячого колективу, 1925, с. 2).

Педагоги, які працювали в роки третього періоду (1919–1930), продовжували розвивати ідеї про місце природи в розвивальному освітньому середовищі дитячих садків і початкових шкіл. Наприклад, практичну значущість для теми нашого дослідження становлять матеріали статті «Дослід та екскурсія» (1925), у якій автор Гук висвітлив свою точку зору на питання про наповнення розвивального освітнього середовища дитячих установ екскурсійним та дослідницьким методами в умовах природного оточення. Цікавими є думки автора щодо оптимізації розвивального середовища школи екскурсіями на підприємства легкої промисловості. Отже, стверджує автор, такий екскурсійний і дослідницький метод в умовах розвивального середовища школи варто було застосовувати задля всебічного розвитку дітей та реалізації дослідницьких здібностей і творчих нахилів вихованців (Гук, 1925, с. 2).

Оскільки питання наступності у радянській системі дитячих установ були важливими, у контексті нашого дослідження цікавими є погляди Т. Ганжулевич, висвітлені на сторінках газети «Народній учитель». Так, у статті «Школа та батьки» (1925) Т. Ганжулевич переконує, що співпраця школи з батьками дітей вихованців є конче необхідною. Така співпраця дитячих установ з батьками вихованців мала враховувати стиль виховання дитини, що реалізувався в умовах сім'ї, та добирати залежно від цього методи навчання, виховання й розвитку вихованців в умовах розвивального середовища дитячої установи (Ганжулевич, 1925, с. 4).

У руслі ідей про роль учителя в облаштуванні розвивального середовища для дітей радянського зразка показовими є погляди Т. Ганжулевич, окреслені в статті «Творчість учителя і програм Соцвоса» (1925). Авторка статті зазначала, що педагогу варто реалізувати власну творчість під час облаштування розвивальних середовищ установ для дітей.

Також Т. Ганжулевич зауважувала, що творча інтерпретація та адаптація програм навчання, виховання й розвитку дітей, зокрема Програми соціального виховання, дають можливість створити сприятливе індивідуалізоване розвивальне освітнє середовище, що враховує усі сфери життєдіяльності дитячого колективу. Отже, завдяки творчому підходу педагога до прочитання чинних у радянський період програм виховання дітей можна реалізувати індивідуальні творчі нахили вихованців та готувати їх до практичної діяльності в дорослому колективі (Ганжулевич, 1925, с. 2).

З'ясовано, що ідеї розвитку дітей у розвивальних середовищах трансформовано в ідеї дисциплінованості в умовах розвивального середовища дитячих установ. Про це, зокрема, пише С. Дігтяр у статті «Самоврядування та дисципліна в сучасній школі» (1925), надрукованій у газеті «Народній учитель». Самоврядування та дисциплінованість становлять основу для вияву активності, ініціативності, самодіяльності та творчих нахилів у дитячому колективі. Педагогу для реалізації трудової діяльності варто облаштовувати сприятливе розвивальне освітнє середовище, що забезпечує розумовий та фізичний розвиток дітей (Дігтяр, 1925, с. 2).

Цікавим у сенсі історико-педагогічних студій означеної проблематики дослідження є досвід організації групових («звенових») занять в умовах розвивального середовища Кременчуцької трудової школи № 1, про що пише О. Донченко у статті «Одна спроба (До організації роботи в школі)» (1925). На думку педагога, перспективним для впровадження є новий метод експериментальної педагогіки – «звеновий» (груповий) розподіл учнів на уроках, який дозволяє закріплювати отримані знання на практиці. Такі уроки рекомендувалося проводити в другу половину дня після обов'язкових навчальних уроків в умовах розвивального середовища школи, у вигляді своєрідних «секційних» занять за інтересами учнів. Такі заняття, на переконання педагога, дозволяють дітям молодшого шкільного віку виявити інтерес, творчі нахили та здібності під час групової діяльності (Донченко, 1925, с. 2). Отже, з огляду на висвітлені вище ідеї експериментальної

педагогіки, що впроваджувались педагогами в розвивальні освітні середовища дитячих установ, задля того, аби забезпечити дітей необхідними педагогічними впливами, створювали спеціальні умови для дитячої праці та сприятливе соціальне оточення. У подальшому це стало основою для впровадження колективного трудового виховання підростаючого покоління в умовах розвивального середовища дошкільних установ і початкових шкіл радянського зразка.

На відміну від усталених у 1920-х роках ідей про облаштування виховного середовища на класовому ґрунті та його значення, С. Русова, перебуваючи в еміграції, поглиблювала ідеї розвитку особистісних якостей дитини в ігровій та дослідницькій діяльності в розвивальному освітньому середовищі (Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової «Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій», 1926, арк. 10). Педагогиня зазначала, що в період від 4 до 5 років у дітей відбувається переорієнтація комунікативних пріоритетів, завдяки чому починають формуватися перші ситуативні сталі дитячі угруповання (Русова, 1924, с. 28). Унаслідок такого переходу від самостійної до колективної діяльності реалізується мета морально-соціального виховання та відбувається розвиток базових соціальних почуттів – почуття обов'язку та дисциплінованості (Русова, 1927, с. 69).

Зважаючи на роль розвивального освітнього середовища у вихованні дітей дошкільного віку, С. Русова в праці «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924) акцентувала на провідному значенні оточення та його впливі на розвиток індивідуальності дитини. Так, фізичне й соціальне середовище дає можливість дитині накопичити емоційний досвід і усвідомлення закономірностей навколишнього світу (Русова, 1924, с. 15). Однак тодішня влада ці ідеї С. Русової не прийняла (Русова, 1924, с. 14).

З огляду на наступність між дитячими садками та школою варто розглянути погляди С. Русової на реалізацію національного виховання у розвивальних середовищах шкіл. У праці «Єдина діяльна (трудова) школа:

вступна лекція на кафедрі педагогіки» (1923) вчена пише про роль єдиної школи у становленні освіченого суспільства. На думку С. Русової, найголовнішим чинником формування культури є школа, що характеризується своєрідним осередком, де здійснюються виховні впливи на дитину, а також місцем для реалізації мети народної освіти. Освітній осередок школи у підростаючого покоління формує основу єдності громадян та їх національної свідомості (Русова, 1923, с. 3).

Розвивальне середовище єдиної діяльної (трудової) школи має задовольняти потреби самої дитини. Окрім того, воно готує дитину до реального життя, збудованого на свідомій праці з використанням місцевої природи. У єдиній діяльній школі, окрім теоретичних уроків, дітям пропонувалися практичні заняття для закріплення засвоєного матеріалу (Русова, 1923, с. 32). Практична діяльність дітей може проводитися як за вказівками вчителя, так і з власної ініціативи. Тому, на думку С. Русової, спільні зусилля вчителя й учнів спрямовані на створення середовища єдиної трудової школи для реалізації ідеї народної освіти на засадах діяльнісного підходу. Єдина діяльна (трудова) школа, вказувала С. Русова, формуватиме з вихованців чесних громадян-робітників, які будуть невпинно працювати над розбудовою української державності.

Цікавими є думки С. Русової щодо створення нової школи соціального виховання підростаючого покоління, висвітлені в праці «Нова школа соціального виховання» (1924). Так, на думку педагогині, розвивальне середовище школи соціального виховання має створюватися на демократичному ґрунті та забезпечувати інтереси кожного вихованця. Як прибічниця соціального виховання, С. Русова наголошує на пошуку нових орієнтирів для створення нової школи, побудованої на врахуванні індивідуальних особливостей кожного вихованця, що спонукає до усвідомлення громадянського обов'язку та готує дітей до дорослого життя (Русова, 1924, с. 5).

Безпосередній вплив оточення на інтелектуальний і фізичний розвиток дітей дошкільного віку успішно реалізується в розвивальному середовищі дитячих садків. У дитячому середовищі дитина знаходить друзів, зіставляє свої досягнення з досягненнями однолітків, що, на думку С. Русової, спонукає дитину до саморозвитку та самосвідомості (Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової «Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій», 1926, арк. 5).

Зважаючи на теоретичний і практичний досвід упровадження соціальних засобів виховання, у новій школі має створюватися сприятливе шкільне середовище, дружня атмосфера й довірливі відносини з учителем (Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової «Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій», 1926, арк. 7). Зокрема, вважає вчена, школа стає осередком для формування моральних цінностей, що засвоюються й закріплюються у свідомості дитини з урахуванням її індивідуальних поглядів і соціального середовища. Задля успішної реалізації мети впливу соціального оточення на всебічний розвиток дитини середовище має складатися з невеликої кількості різних осіб. Необхідно здійснювати добір такої соціальної групи, яка може стати для вихованця соціально-виховним осередком (Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової «Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій», 1926, арк. 9).

Розвивальне середовище початкової школи у всіх своїх проявах є соціальною організацією, що створюється для розумового, фізичного і морального розвитку дітей молодшого шкільного віку. Середовище школи має створюватися з урахуванням дружньої, солідарної та соціалізованої атмосфери, де кожен учень розвивається вільно, а кожен дитячий колектив почуває себе незалежним. У середовищі школи кожен член соціального колективу усвідомлює свої обов'язки і свою відповідальність, що дозволяє йому успішно взаємодіяти з іншими учасниками дитячої групи. На переконання С. Русової, усі моральні потреби і змагання усвідомлюються

дитиною в умовах перебування у соціальному середовищі однолітків, де вихованець має змогу проявити свою індивідуальність (Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової «Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій», 1926, арк. 15).

У праці «Нові методи дошкільного виховання» (1927) Софія Русова аналізує підходи морально-інтелектуального виховання дітей дошкільного віку як складника розвивального освітнього середовища. Так, на думку авторки праці, моральне виховання розвиває позитивні здібності дитини. Окрім того, оповідання, вірші й естетичні враження позитивно впливають на естетичний розвиток вихованців. З точки зору С. Русової, середовище дитячого садка має задовольняти інтереси дітей. (Русова, 1927, с. 64). Окрім розвивального середовища дитячого садка, на всебічний розвиток дітей дошкільного віку впливає особистість вихователя як носія соціального та культурного досвіду. У педагога з дітьми мають бути довірливі, щирі відносини, побудовані на взаємоповазі (Русова, 1927, с. 67).

За таких умов у середовищі дитячого садка можна сформувати здорову дисципліну. У змісті програми морального виховання дітей дошкільного віку С. Русова висвітлює вимоги до розвивального середовища (чистота, порядок, вільний простір для реалізації власних задумів) (Русова, 1927, с. 68). Завдяки такому підходу в дітей формується базове почуття культурності й самоповаги. Успішна реалізація мети морального виховання в дітей дошкільного віку, зазначає вчена, відбувається в соціальному середовищі (Русова, 1927, с. 69).

Цікавими для усвідомлення функціонування розвивальних середовищ різних типів дитячих установ є матеріали про досвід діяльності дитячого санаторію для дітей, схильних до занедужання на сухоти, у селищі Ясна Поляна на Харківщині 1927 р. та устрою його розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (додаток Ж). Як зазначалося в цих матеріалах, у 1927 р. в дитячий санаторій приймали дітей від 3 до 15 років, де вони впродовж 6–8 тижнів проходили спеціальний курс лікування та отримували цілодобовий санаторний нагляд. Планом діяльності

дитячого санаторію для старших дітей передбачалося проведення занять з читання, малювання, музики та гімнастики. Для молодших дітей у середовищі дитячого санаторію педагоги створювали умови задля реалізації ігрової діяльності без втручання дорослого. Також для формування інтересу молодших дітей до книжки педагоги читали різноманітні казки вихованцям (В.К., 1927, с. 16).

Окрім досвіду діяльності дитячих садків, важливим для нашого дослідження є досвід діяльності літніх дитячих майданів для дітей дошкільного віку, висвітлений у статті А. Гендрихівської «Про літні дошкільні майдани та їх організацію» (1927). Метою створення літніх дитячих майданів було залучення дітей дошкільного віку до діяльності в дитячому колективі та їхнє оздоровлення. Також у статті зазначалося, що планувалося створити систему дитячих майданів на постійній основі (Гендрихівська, 1927, с. 26).

Літні дошкільні майдани організовувалися на три літні місяці для дітей від 4 до 7 років. Кількість дітей на майданах в основному становила 60–70 осіб, увесь контингент розподілявся на три групи по 20–25 дітей у кожній. Працював дитячий лікар, три керівниці (одна керівниця на одну групу дітей) і два технічні працівники. Розвивальні середовища вищезазначених майданів забезпечували реалізацію загальних принципів соціального виховання задля створення дитячого колективу на основі діяльності у зв'язку з реальним життям. Дитяче середовище дошкільних майданів забезпечує формування колективних навичок за допомогою узгодження ролей і розподілу обов'язків. Зокрема, зазначала А. Гендрихівська, завдання діяльності дошкільних майданів передбачають прищеплення вихованцям гігієнічних і трудових навичок в умовах дитячого колективу; удосконалення знань про довкілля та ознайомлення з природними явищами. Основними формами роботи з дітьми дошкільного віку на літніх майданах були: екскурсії в природу та на виробництво (один раз у тиждень), заняття з ліплення та малювання (олівцями, кольоровим чорнилом, фарбами, крейдою тощо), заняття з музики та співів (Гендрихівська, 1927, с. 28–30).



Задля реалізації оздоровчої функції розвивальних середовищ літніх дошкільних майданів вихованців 4–7 років на початку дня залучали до виконання простих гімнастичних вправ, посильних для дітей, та спеціально організованих і самостійних дитячі ігри. Для підтримання інтересу дітей до ігрової діяльності їм пропонували різні матеріали: м'ячі, кеглі, набори кубиків і цеглинок для конструювання. Окрім ігор, на дитячих майданах активно впроваджувалася господарча праця та праця в природі. Для її реалізації біля майдану створювався невеличкий город, де діти мали змогу доглядати за городиною, розбивалися квітники і, за можливості, невеликий фруктовий сад. Також, як писала А. Гендрихівська, у господарчій частині діти мали змогу чергувати (розставляти посуд, обслуговувати вихованців під час сніданку чи обіду), допомагати дорослим на кухні й доглядати за чистотою території майдану. Так, педагогічні завдання, що забезпечують результативність впливу розвивального середовища літнього дошкільного майдану на розвиток дітей, реалізуються через формування знань, умінь і навичок, необхідних для діяльності в колективі, а саме: розвиток дитячого мовлення, навчання грамоти, лічби тощо (Гендрихівська, 1927, с. 30–31).

План діяльності дитячого майдану, як повідомляла А. Гендрихівська, розподілений на теми, які забезпечують: роботу та організацію самого майдану; матеріали про природу влітку та літню роботу дітей; працю дітей у полі, на городі та в саду; матеріали про міжнародний дитячий тиждень (Гендрихівська, 1927, с. 31-32). Особливо зацікавлюють відомості про роботу з оточенням дитини, тобто з тим середовищем, яке супроводжує дитину як на дитячому майдані, так і поза ним. Задля цього проводилася велика робота з педагогічного просвітництва серед суспільства. На різних заходах пропагувалися ідеї щодо значення соціального виховання дітей дошкільного віку й розширення мережі розвивальних освітніх середовищ дитячих садків і майданів (Гендрихівська, 1927, с. 32).

Зважаючи на значення культурних надбань народу в створенні розвивальних середовищ для дітей, присутніми є думки О. Музиченка,

висловлені в статті «Культура народу, світогляд дитини і комплексність» (1928). На думку педагога, комплексний підхід до створення розвивального (освітнього) середовища спонукає до формування філософського світогляду та реалізує двосторонній педагогічний вплив між учителем і вихованцем. (Музиченко, 1928).

Заслуговують на увагу роздуми О. Залужного, оприлюднені на сторінках «Українського вісника експериментальної педагогіки та рефлексології» (1928–1929). Зокрема, у статті «Про уточнення деяких основних понять при вивченні поведінки дитини» (1928) автор проаналізував особливості дитячої поведінки та основу дитячих «інстинктів». З точки зору О. Залужного, поведінка дитини в середовищі української школи зумовлюється виховними впливами й соціальним оточенням (це батьки, педагоги, інші діти) (Залужний, 1928).

У статті «Організованість шкільних груп та її вимірювання» (1929) О. Залужний висвітлює підходи до вивчення дитячих колективів та шкільних груп. Його дослідження розвитку ідей щодо функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку мають практичне значення. За результатами спостережень, педагогом було виявлено, що в шкільному середовищі діти вміють усвідомити колективне завдання, але мають недостатні вміння з планування колективної діяльності, погано усвідомлюють наслідки негативної діяльності. О. Залужний зауважує, що з усіх розвивальних середовищ, які функціонували на той час, найкращі результати з колективної організованості дало «дитяче містечко», саме тут дитячий колектив дисциплінований, організований, чітко усвідомлює свої функції (Залужний, 1929).

За результатами студіювання джерел було з'ясовано, що в роки третього періоду (1919–1930), за розробленою періодизацією, тимчасово актуалізувались ідеї експериментальної педагогіки щодо діяльності різних розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (додаток Г). Наркомосом УСРР упроваджувались ідеї трудового та соціального виховання, що знайшли своє відображення в різних

документах, ухвалених тогочасним радянським урядом (Положення про єдину трудову школу (1919), Декларація Наркомосу УСРР «Про соціальне виховання дітей» (1920) та ін.). У перші роки становлення радянської системи освіти, зважаючи на багатоаспектність розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, тривало втілення ідеї «українізації» («Резолюції про українізацію» (1925)), що була започаткована урядами УНР.

## **Висновки до розділу 2**

За результатами студіювання першоджерел із фондів ЦДІАК України, ЦДАВО України, Педагогічного музею України, Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського, що висвітлювали різні аспекти становлення та поступу ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1899–1930), виявлено, що в означених хронологічних межах дослідження у руслі суспільних запитів та політичних зрушень ідеї українських педагогів стосовно створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку втілювалися в роботі різноманітних структур.

З'ясовано, що в роки першого періоду (1899–1917) у педагогічній думці актуалізовано ідеї збереження життя та здоров'я дітей і підготовки їх до навчання в розвивальних середовищах початкових народних училищ і дитячих садків. У практику дитячих установ на теренах тогочасної України прогресивні педагоги та учасники педагогічних товариств упроваджували європейський досвід, який розвивався на ідеях Ф. Фребеля, М. Монтесорі щодо наповнення розвивального освітнього середовища для дітей дидактичним матеріалом. Окрім того, у межах першого періоду (1899–1917) усі розвивальні середовища дитячих установ (дитячі садки, дитячі будинки, дитячі клуби) мали на меті збереження життя та здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (М. Бжезинський, Б. Борович, А. Дараган, І. Лазаревич, Ю. Карпінська, Н. Лубенець, М. Володькевич, Я. Чепіга).

Педагогічну думку в Україні цих років збагатили ідеї про провідну роль вихователя та вчителя у створенні розвивального освітнього середовища та впливу соціального оточення на розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Педагоги та громадські діячі підтримували виокремлені вище ідеї, розвивали їх у наступні періоди згідно із суспільними цілями дошкільного виховання та початкового навчання дітей.

Досліджено, що в роки другого періоду (1917–1919) першорядними були: розроблення (на державному рівні) єдиних вимог до створення різноманітних за метою і структурою розвивальних освітніх середовищ для дітей на національному й трудовому ґрунті (П. Клепатський, О. Музиченко, С. Панасенко, В. Родников, С. Русова, А. Серeda, С. Сірополко, Я. Чепіга); актуалізація ідей про створення сумісних розвивальних освітніх середовищ для дітей (С. Сірополко, Я. Чепіга). Вивчено, як у роки третього періоду (1919–1930), відповідно до поданої в дисертації періодизації, відбувалося пристосування виснуваних у попередній період ідей щодо соціального виховання в межах розвивальних освітніх середовищ для дітей до класових цілей у роки становлення освіти на класових засадах.

Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях: Матюшинець, 2021; Матюшинець, 2021а; Матюшинець, 2021с; Іванюк, Матюшинець, 2020а; Січкара, Матюшинець, 2020; Матюшинець, 2020а; Матюшинець, 2019; Матюшинець, 2018.

### РОЗДІЛ 3

## УПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНІ ОСВІТНІ СЕРЕДОВИЩА В ПРАКТИКУ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ І ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ (1899–1930 рр.)

### 3.1. Актуалізація педагогічними товариствами ідей про розвивальні середовища для дітей у практиці дитячих садків та початкових шкіл (1899–1917)

Згідно із запропонованою у дослідженні періодизацією перший період (1899–1917) характеризується становленням ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу. Зокрема, в ці роки на теренах України простежувалася відсутність нормативно-правових документів державного рівня, що врегульовували б питання навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління. Деякі окремі спроби розроблення варіативних програм були реалізовані педагогами, керівниками дитячих садків (Н. Лубенець, Ю. Карпінська, М. Петерсон та ін.), громадськими товариствами, що здійснювали педагогічно-освітню діяльність в імперську добу.

Вивчені матеріали з архівних справ ЦДІАК України (ф. 707) засвідчують, що в період імперської доби (1899–1917) існувала значна кількість авторських програм і навчальних планів, розроблених протягом 1905–1914 рр. Відповідно до них здійснювалися розвивальні та виховані впливи на дітей в умовах розвивальних освітніх середовищ дитячих садків. З'ясовано, що продуктивні ідеї зарубіжних педагогів (Ф. Фребеля, М. Монтесорі) знайшли своє відображення в переліках змістового наповнення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку, вміщених у низці навчальних планів та програм (це, наприклад, План діяльності дитячого садка, що планувалося відкрити у м. Києві під керівництвом О. Домонтович-Щипило (1905), Навчальний план дитячого садка при учбовому закладі 1-го розряду в м. Бердичів, Київської губернії під

керівництвом О. Копронович (1905) (*додаток II*), План дитячого садка А. Винарської в м. Києві (1905), Програма дитячого садка з російською мовою викладання в м. Києві, М. Петерсон (1906), Орієнтовна програма занять в дитячому садку (від 4-х до 8-ми років) на Шулявці у м. Києві при Київському товариству народних дитячих садків (1910) (*додаток II*), План дитячого садка у м. Києві під керівництвом А. Равич-Шасткевич (1911), Програма занять у дитячому садку на Печерську у м. Києві під керівництвом Н. Тутковської (1911), План занять в третьому народному дитячому садку на Звіринцю в м. Києві при Київському товариству народних дитячих садків (1912), План занять в дитячому садку під керівництвом Л. Веретеннікової (1912), Програми занять дитячого садка Л. П. Товстоног (1912) (*додаток II*), Програма занять в дитячому садку при учбовому закладі 3-го розряду М. Шарій (1913), План занять в дитячому садку у м. Києві на Солом'янці під керівництвом А. Дем'яновської (1914), Навчальний план дитячого садка у дачному селищі Святошино під керівництвом О. Вікторовської (1915) (*додаток II*).

На основі аналізу правочинних документів першого народного дитячого садка в м. Києві та кошторису визначено особливості створення та функціонування в цьому закладі розвивального освітнього середовища для дітей. Так, у Справі управління Київського навчального округу «Про відкриття в Києві на Подолі дитячого садка» (1902) зазначено, що постійний народний дитячий садок в м. Києві відкрився для дітей із найбідніших прошарків населення на безоплатній основі. Середовище дитячого садка розраховане на 50 дітей (в подальшому планувалося збільшення кількості вихованців) віком від 4 до 8 років (Об открытии в Киеве на Подоле Детского сада имени Ея Императорского величества Марии Николаевны, 1902, л. 4).

Дитячий садок працював з 9 до 17 години, що дозволяло розподілити тривалість занять відповідно до потреб дітей. Так, усі ранкові заняття починалися з молитви та гімнастики, після чого діти відвідували навчальні й розвивальні заняття. Окремо було відведено час для самостійних та рухливих ігор дітей. У такому підході простежуються засади всебічного розвитку дітей,

зокрема фізичного, морального та розумового, в розвивальному середовищі дитячого садка. Невід'ємною частиною розвивального освітнього середовища складала його матеріальна сторона, а саме: оснащення необхідними меблями, що відповідають антропометричним показникам вихованців, різними матеріалами й атрибутами для занять з дітьми.

Під час організації діяльності дитячого садка значна увага приділялася складу педагогічних працівників, це становило особливий соціальний інтерес. Тому в народному дитячому садку передбачалася наявність садівниці (виховательки), яка закінчила Фребелівські курси, та няні (помічниці виховательки).

З огляду на те, що розвиток дітей із бідних прошарків населення був на низькому рівні та потребував значного вдосконалення, управління Київського навчального округу планувало створення розвивальних середовищ дитячого садка, що цілком реалізують запити суспільства щодо навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління. На час роботи дитячого садка для дітей різного віку (4–8 років) була запланована діяльність двох груп, що розміщувались у двох класних кімнатах квартири (Об открытии в Киеве на Подоле Детского сада имени Ея Императорского величества Марии Николаевны, 1902, л. 4-4 об.).

Пізніше, на основі ідей, що виосновані на 1-му етапі (1899–1905) актуалізації у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного і морального розвитку дітей першого періоду (1899–1917), активізувався розвиток українськими педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей. З урахуванням цього М. Петерсон розробляє Програму дитячого садка з російською мовою викладання у м. Києві (1906), де визначає основні вимоги до створення розвивального середовища дитячого садка та перелік занять для дітей дошкільного віку від 4 до 8 років, як передбачалося умовами прийому. Окрім того, як засвідчують положення цієї авторської програми, М. Петерсон здійснювалися спроби створити єдине

розвивальне середовище для хлопчиків і дівчаток задля формування в дітей умінь і навичок спілкування у різностатевому оточенні. Розвивальне освітнє середовище у сув'язі із заняттями мало реалізувати завдання морального, фізичного, духовного та естетичного виховання й підготовки дітей до навчання у школі (Програма детского сада с русским языком преподавания в г. Киеве, 1906, л. 20-21).

На думку М. Петерсон, усі діти, що відвідували дитячий садок, мали розподілитися на дві групи за рівнем підготовленості (1-ша група – діти без набутих знань, умінь і навичок; 2-га група – діти із початковими знаннями, уміннями й навичками). Зважаючи на такий розподіл, для дітей обох груп мали проводитися бесіди та розповіді, що відповідали б тематиці занять; прогулянки для ознайомлення з природним середовищем. До того ж, під час занять рекомендувалося використовувати «дарунки» Ф. Фребеля та інші матеріали, що дозволяють наочно представити геометричні та математичні завдання (наприклад, сірники для їх підрахунку); заняття із малювання, ліплення (із глини), вишивання (нитками на картоні, тканині), витинання (із паперу, картону); гімнастичні вправи (за методом П. Лесгафта). Також планувалися самотійна та групова ігрова діяльність (рухливі ігри, ігри-наслідування, гімнастичні ігри тощо); музичні заняття (співи, вивчення нових пісень тощо), а для дітей шостого року життя – заняття з грамоти (Програма детского сада с русским языком преподавания в г. Киеве, 1906, арк. 20–21).

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу матеріали щодо різних підходів до створення розвивального середовища дитячого садка для всебічного розвитку дітей дошкільного віку, про які йдеться в Орієнтовному плані бесід, предметних уроків і занять (1906), що опублікований у Звіті про діяльність народного дитячого садка за цей же рік. Усі заняття для дітей розподілялися за тематикою, сезонними змінами в природі та з урахуванням нахилів і інтересів вихованців. Так, з дітьми дошкільного віку проводилися тематичні бесіди щодо релігійних і світських свят, про зміни в природі, явища в тваринному і рослинному світі, що знаходило продовження в тематиці занять



з малювання, витинання, ліплення, конструювання та музики (Народный детский сад, 1907, с. 29-34).

Цікавими є ідеї щодо організації розвивального середовища тогочасного дитячого садка. Дитячий садок функціонував 11 місяців упродовж року. Зокрема, розпочинав свою роботу із серпня місяця і завершував її на початку липня. У цей період для вихованців організовувалися 20-30 денні канікули. На початку серпня розпочинався новий навчальний рік. Перші заняття в новому навчальному році присвячувалися ознайомленню нових вихованців з дитячим садком, а діти, які раніше відвідували дитячий садок, закріплювали норми й правила поведінки в ньому. Під час таких занять діти дошкільного віку ділилися враженнями після проведених канікул та знайомилися одне з одним (Народный детский сад, 1907, с. 32).

У руслі ідей вивчення про навчальні заняття в умовах розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку вартими уваги є матеріали, подані у Звіті про діяльність народного дитячого садка за 1906 рік. Так, у документі окреслено умови, за яких реалізуються мета і завдання розвитку дітей у розвивальному середовищі дитячого садка (Народный детский сад, 1907, с. 35). Навчальні заняття мали реалізувати сенсорний розвиток дітей та усвідомлення ними явищ реального та уявного світу. Водночас у руслі тематики навчальних занять така діяльність могла продовжуватися бесідами й розповідями вихователя задля чіткішого усвідомлення ними навчального матеріалу та його закріплення. Завдяки навчальним заняттям у дітей розширюються знання про рослинний і тваринний світ, явища природи, розвивається почуття любові до живих об'єктів природи.

Загалом вважалося, що в розвивальному середовищі дитячого садка мають бути створені умови для інтелектуального та фізичного розвитку, формування ціннісних орієнтацій, моральних якостей особистості та культурно-гігієнічних навичок, що у єдності дозволяють сформувати особистість дитини дошкільного віку та її підготовки до навчання в народній початковій школі (Народний дитячий сад. З додатком звіту про діяльність

дитячого садка, притулку і школи нянь за 1906 рік: Київське товариство народних дитячих садків, 1907, с. 36).

Зважаючи на досвід діяльності народних дитячих садків, висвітлений у Звіті Київського товариства народних дитячих садків, заслуговують на увагу погляди Ю. Шпики щодо функціонування розвивальних середовищ дитячих садків, що працювали під її керівництвом (О разрешении Юзефиной-Анной Иосиповной Шпика открыть в г. Киеве детский сад на общем для таких садов основании, 1907, л. 1-2).

Намагаючись вирішити питання створення дитячих садків для дітей дошкільного віку, Ю. Шпика 18 вересня 1906 р. звернулася до попечителя навчального округу з проханням посприяти в організації на Шулявці дитячого садка. Окрім того, прохачка представила всі документи, що засвідчували її педагогічну освіту. Проте, як досліджено, її намагання були марними, адже керівництво навчального округу, виявивши деяку розбіжність у документах (в одних документах було вказано російську приналежність, у інших – австрійську), призупинило відкриття дитячого садка (О разрешении Юзефиной-Анной Иосиповной Шпика открыть в г. Киеве детский сад на общем для таких садов основании, 1907, л. 3-4). Така позиція органів імперської влади засвідчує, що на той час політична ситуація в країні значно впливала на розвиток освіти та процес відкриття дитячих закладів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

В аспекті дослідження цікавим є педагогічний досвід Анни Шледь, який можна простежити у Плані та програмі діяльності дитячого садка (1907), що був заснований у 1907 р. в м. Кременчуці Полтавської губернії. Так, А. Шледь спиралася на ідеї Ф. Фребеля щодо ролі предметно-розвивального середовища дитячого садка в розвитку індивідуальних потреб і здібностей дітей (План и программа детского сада Анны Шледь, 1907, л. 1).

У документі подані навчальний план і програма відкриття в м. Кременчуці Полтавської губернії дитячого садка для єврейських дітей, розроблені А. Шледь, домашньою вчителькою, що закінчила педагогічні

курси. За її задумом, такий заклад мав допомогти сім'ям створити підґрунтя для фізичного, розумового та морального розвитку дітей, підготувати їх до навчання у школі. Дитячий садок організовувався при народному училищі та мав утримуватися за кошти батьків вихованців. Прибудинкова територія дитячого садка була облаштована садом для прогулянок. Догляд за дітьми здійснювався під керівництвом власниці училища та вчительки. Заняття у дитячому садку мали проводити власниця училища і частково вчительки, які закінчили Фребелівські жіночі курси. Розвивальне середовище дитячого садка організовувалося відповідно до потреб і нахилів дітей.

У такий дитячий садок приймали дітей 4–7 років, за попереднім оглядом лікарів. Заняття для дітей проводилися російською мовою. У дитячому садку вихованці могли перебувати з 10 до 14 години. У цей час з ними проводили заняття з різних спрямувань за методом Ф. Фребеля. Зокрема, на заняттях передбачалися такі форми роботи: розповіді вихователя про історичні надбання рідної країни; малювання (дитина з паличок викладає прості геометричні фігури та перемальовує їх на папір), малювання за клітинками (2–3 заняття); плетіння (з метою закріплення знань кількісної лічби і різних кольорів); складання (діти ознайомлюються з різними матеріалами, предметами, їхніми формами, розміром, особливостями виміру різних предметів); ліплення (для розвитку творчих нахилів та естетичних почуттів, розвитку моторики та окоміру в дітей); конструювання (з кубиків, цеглинок для ознайомлення дітей з різними поверхнями, лініями, кутами (зовнішній, внутрішній)); рухливі ігри (для фізичного розвитку дітей); наочне навчання (ознайомлення дітей з природою, фізичними властивостями різних предметів під час цільових і ситуативних бесід педагога з дітьми, вирощування кімнатних рослин у горщиках, спостереження і догляд за рослинами, проведення екскурсій): музичні заняття, співи з дітьми (План и програма детского сада Анны Шледь, 1907, л. 1-2). Провідною метою розвивального освітнього середовища було забезпечення фізичного, розумового, морального розвитку дітей та підготовки їх до навчання у школі через створення

сприятливих умов у групових кімнатах і на прибудинковій території, під час проведення навчальних занять, рухливих ігор для забезпечення потреб, природних нахилів і здібностей дітей (План и програма детского сада Анны Шледь, 1907, л. 2).

Зважаючи на те, якої ваги в період, який розглядаємо, набирало питання залучення професійних педагогів до роботи з дітьми, практичне значення в межах нашого дослідження становить Короткий звіт за 1906 рік про стан школи нянь товариства народних дитячих садків (1907). Так, у звіті висвітлено напрями діяльності щодо підготовки учениць. Програмою підготовки помічників вихователів у школі нянь були передбачені заняття з російської мови, арифметики, географії, природознавства, ліплення, малювання, рукоділля (крій і шиття дитячого одягу), співів, методики виховання дітей дошкільного віку, теорії і практики фребелівських робіт. Також з огляду на релігійні орієнтації тогочасної освітньої складової підготовки педагогів, учениці цієї школи вивчали Закон Божий. Щоденні заняття для учениць у школі нянь тривали з 9-ї до 16-ї години. Для закріплення знань щодо догляду за дітьми ученицям надавалася можливість залишатися на чергування з ночівлею у дитячому садку (Краткий отчет за 1906 год о состоянии школы нянь общества народных детских садов, 1907, л. 48).

Значущими в контексті нашого дослідження є практичні поради щодо реалізації діяльності дитячого садка, створення доцільного розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку. Такі практичні нароби для використання їх на заняттях з вихованцями вистлені А. Симонович у підручнику «Дитячий садок: практичне керівництво для садівниць» (1907). У розділі «Внутрішня організація дитячого садка» авторкою описано особливості облаштування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку. Так, головною умовою облаштування розвивального освітнього середовища було забезпечення індивідуального підходу до кожного вихованця. Окрім того, педагог має спонукати дітей до дотримання дисципліни, що не пригнічує особистість дитини (Симонович, 1907, с. 38).

У руслі вивчення програмового забезпечення розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку виокремленого нами першого періоду (1899–1917) заслуговує на увагу Навчальний план дитячого садка (1908), оприлюднений Н. Сингалевич. У ньому висвітлювалися підходи до облаштування розвивального середовища дитячого садка для забезпечення всебічного розвитку дітей дошкільного віку й виховання любові до праці. З огляду на те, що Н. Сингалевич була прибічницею педагогічного доробку Ф. Фребеля, заняття в дитячому садку проводилися за Фребелівською системою. Окрім того, у своїй роботі педагоги реалізували ідеї з досвіду діяльності американських шкіл, що особливо простежувалося на заняттях з образотворчого мистецтва (ліплення, малювання, шиття тощо). Також часто практикувалися ігри дітей на відкритому повітрі, танці й рухливі ігри зі співами, прогулянки для поглибленого вивчення природи (О разрешении Надежде Михайловне Сингалевичь, открыть в г. Киеве детский сад и при нем подготовительное учебное заведение 3-го разряда, 1908, арк. 11). Отже, розвивальне середовище дитячого садка Н. Сингалевич було спрямоване на виховання підростаючого покоління з метою збереження життя та здоров'я вихованців, забезпечення розвитку моральної та чуттєвої сфери дітей дошкільного віку.

Зважаючи на популярність у розвивальних середовищах народних дитячих садків елементів занять за системою Ф. Фребеля та використання «дарунків» Ф. Фребеля, змістовними для нашого дослідження є думки Н. Лубенець, які вона оприлюднила в серії видань про систему Фребелівських занять. Так, у виданні «Фребелівські заняття: викладання паличок» (1908) авторка проаналізувала особливості роботи з матеріалами для дитячих ігор і занять. Педагогиня переконувала, що будь-яка діяльність дитини має забезпечувати розвиток самодіяльності й творчих сил дитини. Так самостійна діяльність дитини дає можливість детально обстежити предмет і впізнати його (Лубенець, 1908, с. 1).

Зазначені вище ідеї лежать в основі Фребелівської системи виховання, які Н. Лубенець активно впроваджувала у розвивальних середовищах дитячих садків. На її переконання, дидактичний матеріал для ігор і занять має задовольняти потреби дітей для реалізації власних інтересів. Зважаючи на різноманітність матеріалу (кубики, стрічки, пісок, глина, кільця тощо), дитина з одного виду предметного матеріалу може створити велику кількість цікавих речей. Так, викладання паличок реалізує бажання дитини раннього віку до малювання. Створення малюнку із готових ліній для молодших дітей замінює малювання фарбами й олівцями. За допомогою викладання із паличок зображення предметів різної форми дитина накопичує знання про величину, форми, вчиться орієнтуватися в просторі (Лубенець, 1908, с. 1–2).

Також цікавими є погляди Н. Лубенець щодо конструювання. Зокрема, у виданні «Фребелівські заняття: конструювання з кубиків та цеглинок» (1908), педагогиня висвітлювала думки про значення конструювання у розвивальному середовищі дитячого садка. Конструювання з кубиків та цеглинок заохочує дитину до творчої діяльності (Лубенець, 1908, с. 3). Заняття з конструювання спонукають до розвитку в дітей спостережливості, порівняння, акуратності та спритності. Також під час конструювання вихователю варто проводити з дітьми бесіду з тематики конструювання. Таким чином, діти вчаться супроводжувати свої дії поясненнями, розвивають свої мовленнєві вміння (Лубенець, 1908, с. 4). Отже, зазначає Н. Лубенець, матеріали для Фребелівських занять є універсальними для всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Тому дидактичні матеріали (цеглинки, кубики, палички тощо) правомірно можуть бути використані під час занять та ігор у розвивальному освітньому середовищі дитячого садка.

Зважаючи на несприятливі соціальні умови, збільшення кількості безпритульних дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, гостро поставало питання створення народних дитячих садків. За ініціативи голови Товариства народних дитячих садків було подано прохання щодо сприяння у відкритті дитячих закладів, що мають забезпечити всебічний розвиток дітей

дошкільного віку. З огляду на це міністру народної освіти були надіслані матеріали, у яких висвітлювалися основні положення щодо ролі цілеспрямованого розвитку й виховання дитини в ранньому віці.

З точки зору голови Товариства народних дитячих садків, домашнє середовище, у якому перебуває дитина, може чинити негативний вплив на її фізичний і моральний розвиток. Через це необхідно створити відповідне розвивальне середовище в дитячому садку, яке забезпечить підготовку вихованців до подальшого життя (Лубенец, 1908, с. 4). Окрім того розвивальне середовище дитячого садка має створюватись у єдності з виховними підходами народної початкової школи.

Так, порівнюючи розвивальні середовища ясел і притулків із середовищами дитячих садків, Н. Лубенець звертає увагу на те, що дитячі ясла і притулки мають на меті лише фізичний догляд за дитиною та реалізують здоров'язберезувальну мету. Проте дитячий садок реалізує триєдину мету: навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного віку, що є ефективнішим з точки зору педагогіки. У розвивальному середовищі дитячого садка дитина має навчитися «користуватися органами чуття» і накопичити елементарні уявлення про норми й правила поведінки та знання, необхідні для подальшого навчання в народній початковій школі (О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад, 1910, л. 5 об.). Зокрема, засновуючись на вивчених матеріалах, можна дійти висновку про те, що розвивальні середовища дитячих садків забезпечують усебічний розвиток дітей дошкільного віку, на відміну від інших закладів для дітей.

За результатами дослідження з'ясовано, що праплялися випадки, коли недобросовісні керівники у великих центрах (зокрема, в м. Києві) створювали заклади для дітей дошкільного віку, які за результатами діяльності не відповідали вимогам щодо навчання, виховання й розвитку вихованців. Розвивальні середовища таких дитячих садків не були спрямовані на розвиток особистості дитини, а реалізували функцію збереження їх життя і здоров'я, а

педагоги, які там працювали, не мали належної педагогічної підготовки, що негативно позначалося на розвитку дітей.

Отже, важливою в той період була ідея про провідну роль вихователя та вчителя в розвивальному освітньому середовищі дитячих садків, тому підготовка вихователів мала бути першочерговою. За вимогами, керівниця народного дитячого садка має бути всебічно розвиненою, володіти знаннями з психології, фізіології, анатомії, дошкільної педагогіки, уміти широко їх упроваджувати у власній педагогічній діяльності. Окрім того, педагогиня має знати дитячі пісні, вірші й елементи дитячої ручної праці, історію створення дитячих іграшок, включно й іграшок різних народів. Також у вихователя народного дитячого садка мають бути розвинені відповідні навички для проведення психологічних спостережень за дітьми задля запобігання негативних наслідків, корекції і швидкого усунення останніх (О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад, 1910, л. 6).

Задля усвідомлення напрямів навчання, виховання та розвитку дітей були проаналізовані матеріали Справи управління Київського навчального округу «Про дозвіл Товариству народних дитячих садків відкрити в м. Києві на Шулявці безкоштовний народний дитячий садок» (від 16 грудня 1910 р.). Документ, крім іншого, містив орієнтовну програму занять у дитячому садку для дітей дошкільного віку. Розглядаючи цю орієнтовну програму занять для дітей від 4 до 8 років, доходимо висновку, що в народному дитячому садку планувалося функціонування трьох груп: молодшої, середньої та старшої.

У молодшій групі вся діяльність вихователів була спрямована на розвиток творчих сил дитини, вияв задатків і здібностей вихованців під час творчих видів діяльності. Задля цього для дітей молодшої групи пропонувалося проводити заняття з ліплення (із глини, пластиліну – за власним задумом, під час самостійної діяльності, за тематикою занять або прочитаних творів); витинання (різних форм із чорного та кольорового паперу – за власним задумом та за шаблоном); конструювання (із цеглинок та



кубиків різного розміру та кольору); викладання (кольорових квадратних табличок та паличок за типом мозаїки, викладання простих реальних форм); заняття із піском (за власним задумом та відповідно до тематики заняття – створення містечок із піску тощо); вишивання (по картону кольоровими нитками); плетіння (різних простих малюнків із кольорового паперу); нанизування (ланцюжків із різних матеріалів (соломи, паперу, брусків) (О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад, 1910, л. 8).

Для середньої групи було передбачено ширше змістове наповнення розвивального середовища дитячого садка. Зокрема, з дітьми середньої групи пропонувалося проводити малювання (кольоровими фарбами та олівцями – за власним задумом і тематикою); ліплення (з глини та пластиліну – за ілюстраціями і з натури); витинання (із чорного та кольорового паперу – за власним задумом та за ілюстраціями); аплікацію (згинання, викладання геометричних фігур складних форм); заняття з піском (ілюстрації до бесід з вихователем); конструювання (з кубиків та цеглинок на вільну тему й за вказівкою дорослого); вишивання (по картону для виготовлення меблів і одягу для ляльок); плетіння (з кольорового паперу для виготовлення папок і обкладинок); склеювання нескладних іграшок з картону. Так, для старшої групи були передбачені заняття підготовки до навчання у школі. Здебільшого переважали заняття з читання (формулювання окремих речень, повторювання почутих слів, створення слів із розібраних літер абетки), письма (відтворення засвоєних літер на папері в друкованому вигляді, письмо речень за картинками та предметами), лічби (від 1 до 10, підрахунок кубиків, предметів, написання цифр, обчислення десятками до 100, порядковий рахунок до 20, вирішення нескладних задач, множення в межах цих чисел), малювання та ліплення з ускладненнями (О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад, 1910, л. 8-8 зв.). Окрім того, проводилися заняття з аплікації, плетіння й виготовлення нескладних іграшок з картону та дерев'яних паличок.

Для всіх груп кожного дня проводилися заняття з рідної мови (посильні завдання для кожного віку дітей) та Закону Божого, прогулянки на вулицю за гарної погоди, догляд за рослинами (влітку – на природі, взимку – у вазонах), рухливі ігри, вивчення дитячих пісень і віршів (О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад, 1910, л. 12-15).

За схемою приміщення, що подана в «Частині плану 3-го поверху знятого під розміщення шулявського народного дитячого садка», можна зробити висновок про те, що середовище дитячого садка було просторим і зручним для перебування в ньому дітей (*додаток II*). З огляду на заняття, які проводять для дітей різних вікових груп, розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного віку було організоване відповідно до їхніх віку та інтересів. Крім того, розвивальне освітнє середовище засновувалося на засадах морального й релігійного виховання. Предметно-розвивальне середовище народного дитячого садка становили кубики та цеглинки для використання їх на заняттях з конструювання, різні іграшки, ляльки для самостійних ігор. Був також куточок природи для спостереження й догляду за рослинами (О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад, 1910, л. 11).

Студіювання архівних справ, що зберігаються в ЦДІАК України, щодо діяльності дитячих садків різних типів засвідчило, що 1910 р. в районі «Першого Полосского Дільничого Попечительства м. Києва» було відкрито лише один дитячий садок під керівництвом А. Дараган, хоча багато дітей дошкільного віку продовжували перебувати на вулицях без належного виховання. Тому з ініціативи М. Ковтунової було здійснено подання щодо відкриття в м. Києві «Дитячого садка-притулка» з метою забезпечення життя і здоров'я дітей дошкільного віку. Також М. Ковтуною було укладено орієнтовний навчальний план дитячого садка, де основними видами діяльності дітей дошкільного віку було малювання фарбами, олівцями, ліплення з глини та пластиліну, витинання з чорного та кольорового паперу, згинання з паперу.

Зважаючи на тогочасну популярність системи Ф. Фребеля, до програми М. Ковтунова додавала заняття та ігри з піском, конструювання з кубиків і цеглинок. Також цікавим для дітей було вишивання по картону кольоровими нитками для виготовлення лялькових меблів і одягу, склеювання нескладних іграшок з картону, плетіння з кольорового паперу для виготовлення обкладинок і настінних календарів. Окрім занять з прикладних видів діяльності, з дітьми проводилися предметні заняття з Закону Божого й природознавства (ознайомлення з навколишнім середовищем та явищами природи). У вільний час дітям пропонувалися прогулянки на природу, рухливі ігри (гімнастичні та наслідувальні), вивчення дитячих пісень і віршів (О разрешении Первому Полосскому Городскому Участковому Попечительству о бедных в г. Киеве открытъ в г. Киеве «Детский сад – Приют», 1910, л. 5).

Матеріалів щодо занять з навчання письма, читання та лічби у клопотанні М. Ковтунової не було виявлено. Що свідчить про переважно здоров'язберезувальну функцію діяльності дитячого садка. Аналіз плану приміщення, де розміщувався дитячий садок, дає підстави стверджувати, що діти перебували в дерев'яному одноповерховому будинку великої площі. У кресленні наявні дані про об'єм повітря в приміщеннях кімнат будинку, що вказують на безпечні умови перебування дітей у розвивальному середовищі дитячого садка. Приміщення дитячого садка мало бути просторим, з гарною вентиляцією, адже дитячий організм у період активного розвитку потребує багато кисню. Предметно-розвивальне середовище для дітей дошкільного віку в такому дитячому садку створювалося відповідно до їхніх інтересів і нахилів. Зважаючи на прикладний характер занять, у кімнатах наявні шафи, де зберігаються фарби, кольорові та прості олівці, кольоровий папір і картон, кольорові нитки. Також у кімнатах наявні іграшки для вільних ігор, відведене місце для конструювання з дерев'яних кубиків і цеглинок та ігор з піском (О разрешении Первому Полосскому Городскому Участковому Попечительству о бедных в г. Киеве открытъ в г. Киеве «Детский сад – Приют», 1910, л. 6).

Цікавими в аспекті дисертаційного дослідження є ідеї М. Петерсон щодо ролі вихователя в організації розвивального середовища дитячого садка. Наприклад, у Плані занять в дитячому садку (1914) авторка окреслювала необхідність цілеспрямованого педагогічного керівництва дитячими іграми з дидактичним матеріалом (Петерсон, 1914, с. 130–139). Окрім того, на думку М. Петерсон, педагогу під час добору дидактичного матеріалу необхідно враховувати індивідуальні особливості вихованців та спрямовувати дітей до діяльності у «підготовленому середовищі» (Петерсон, 1914, с. 389-402). Зокрема, М. Петерсон у методичних рекомендаціях окреслювала доцільність поєднання дидактичного матеріалу М. Мотесорі з «дарунками» Ф. Фребеля, що, на її думку, спонукало до активізації творчих нахилів та здібностей вихованців. Зважаючи на роль природи у всебічному розвитку дітей дошкільного віку, у розвивальному середовищі дитячого садка педагогиня рекомендувала облаштувати куточок природи. У ньому вихователю разом із дітьми доцільно проводити спостереження та різноманітні досліди з рослинами. Окрім куточка природи, М. Петерсон обстоювала необхідність створення квітника, фруктового саду і городу на прибудинковій території дитячого садка, де діти матимуть змогу доглядати за рослинами та спостерігати за особливостями їх розвитку (Петерсон, 1914, с. 138). Отже, на думку М. Петерсон, виховання дитини має відбуватися в умовах вільного розвивального середовища дитячого садка. Врешті, вільна діяльність дітей дошкільного віку формує вміння концентруватися та контролювати власні дії для досягнення позитивного результату.

За результатами вивчення нормативно-правових документів, програм, планів та інших джерел, що відображали різні аспекти функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, було виявлено, що в період імперської доби (1899–1917) переважали авторські програми виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, за якими працювали педагоги в приватних і народних дитячих садках.

Окрім того, аналіз першоджерел засвідчила, що всі авторські підходи до планів занять у дитячих садках створювалися на основі ідей зарубіжних педагогів Ф. Фребеля та М. Монтесорі. Зокрема, у розвивальних середовищах для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на заняттях та під час самостійної діяльності вихованців зазвичай широко застосовувався дидактичний матеріал сенсорного спрямування М. Монтесорі та «дарунки» Ф. Фребеля (*додаток Е*). Загалом з'ясовано, що розвивальне освітнє середовище тогочасних дитячих освітніх установ мало реалізувати завдання морального, фізичного, духовного та естетичного виховання й підготовки дітей до навчання у школі.

### **3.2. Утвердження ідей про розвивальні освітні середовища для дітей у нормативних документах (1917–1919)**

Поступ ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у 1917–1919 рр., в межах яких обґрунтовано період упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва характеризується розробленням єдиних підходів до змістово-програмового забезпечення на національному ґрунті. У 1917–1919 рр. педагоги та державні діячі українських урядів активно долучилися до розроблення низки нормативно-правових документів, що врегульовували магістральні напрямки організації навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У нормативних документах цих років увиразнено вимоги до створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, на державному рівні розглядалися питання створення Єдиної школи на Україні та українського національного дитячого садка. Окрім того, в період упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва (1917–1919) керівними органами освіти

актуалізовано проблему створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті, що зумовило зародження паростків рідномовної освіти й знайшло своє відображення у багатьох нормативно-правових документах українських урядів, зокрема: Української Центральної Ради (Українська Народна Республіка (УНР) – 20 (7) листопада 1917 – 29 квітня 1918) – у Циркулярі Генерального секретаря народної освіти УЦР І. М. Стешенка директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти (1917), Повідомленні міністра освіти В. К. Прокоповича комісаріатам Київської шкільної округи про запровадження українознавчих дисциплін у школі (1918); у роки діяльності Гетьмана П. Скоропадського (Українська Держава – 29 квітня 1918 – 14 грудня 1918) був виданий Циркуляр міністра народної освіти М. П. Василенка директорам шкіл про недопустимість використання фізичного покарання та морального тиску як заходів виховного впливу на учнів (1918). У руслі проблематики дослідження інтерес становлять документи, видані у роки Української Держави (29 квітня 1918 р.– 14 грудня 1918 р.) та Директорії УНР (14 грудня 1918 – кінець листопада 1920 р.): Організація праці в притулках Південної Волині (1918), Пояснювальна записка департаменту позашкільної освіти в справі асигнування 21.321 карб. 50 коп. на дошкільну освіту з 1 січня по 1 травня 1918 року (1918), Пояснювальна записка до законопроекту про бурси (1918), Комісія по виробленню програми малювання в Єдиній школі на Вкраїні (1918), Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання (1918), Проект Єдиної школи на Вкраїні. Основна школа (1919), Статут єдиної школи (1919) та ін.

У руслі впровадження здобутків вітчизняної педагогічної думки про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва, що набуло поширення під час другого періоду (1917–1919), який досліджувався згідно із розробленою періодизацією, заслуговують на увагу ідеї П. Холодного (голови

Міністерства освіти УНР), висвітлені у часописі «Вільна українська школа» (1917–1920). Так, на його переконання, діяльність розвивального середовища єдиної школи треба було розширювати розвивальними середовищами дитячих садків, що у єдності мають сформувати у вихованців знання, уміння та навички, необхідні для подальшого життя. Уся діяльність у розвивальному середовищі дитячого садка та єдиної школи має бути побудована на спостереженнях та оперті на досвід дитини, здобутий раніше (Холодний, 1917).

Також П. Холодний, розробляючи Проєкт єдиної школи на Україні, наголошував на необхідності підготовки дитини до навчання у єдиній школі в умовах розвивального середовища дитячого садка. З огляду на це, зазначав П. Холодний, план діяльності дитячого садка та умови, за яких варто створювати сприятливе розвивальне освітнє середовище, треба розроблювати з урахуванням положень шкільної програми. Окрім того, на думку автора, дітей в умовах розвивального середовища дитячого садка необхідно привчати до організованих видів навчальної діяльності (наприклад, занять), що в подальшому допоможе дітям швидко адаптуватися до щоденних навчальних уроків у єдиній школі (Холодний, 1917). Отже, зважаючи на вищезазначені умови, розвивальне середовище дитячого садка має організовуватися відповідно до вимог, що окреслені в Плані виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917). Враховуючи це, в умовах розвивального середовища дитячого садка у вихованців до 8 років мають бути сформовані знання, уміння й навички необхідні для подальшого навчання у єдиній школі (Холодний, 1917).

У роки першого етапу (1917–1918) другого періоду, представленої в дисертації періодизації, велика когорта вітчизняних педагогів долучилася до реалізації завдань розбудови нової школи, які підтримував Генеральний секретар народної освіти УЦР (І.Стешенко), а саме: втілення ідеї національного виховання та створення україномовного розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Так, у Циркулярі Генерального секретаря народної освіти УЦР І. Стешенка

директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти (1917) було висвітлено план реалізації національного виховання. Зокрема, проект національного виховання передбачав розширення навчальної складової розвивального освітнього середовища школи такими навчальними заняттями як: українська мова та українознавство. Крім того, для забезпечення ідеї національного виховання у ті роки, планувалося створювати позашкільні розвивальні освітні середовища, які наповнювалися новим змістом: українською історією, літературою. У наведеному вище документі, рекомендовано створювати українські бібліотеки та читальні для школярів із достатньою кількістю книжок українською мовою, що мало сприяти розширенню освітньої складової середовища школи (Циркуляр Генерального секретаря народної освіти УЦР І. М. Стешенка директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти, 1917, арк. 57).

У руслі розгортання ідеї про національне виховання дітей і молоді у ці роки організовували діяльність клубів, які певним чином забезпечували просвітницьку, культурну і навчальну функції у процесі проведення українських вечірок та вистав із декламації літературних творів українською мовою. Відбувалися якісні зміни освітніх розвивальних середовищ, відповідно до принципу самодіяльності в організації їх діяльності. Як засвідчує зазначений вище документ, при школах рекомендувалося організовувати різні дитячі спілки за інтересами. Суспільно зумовлені ідеї національного виховання дітей у спеціально організованому розвивальному освітньому середовищі, впроваджували у процесі екскурсій з метою ознайомлення вихованців із національними українськими пам'ятками, історичними подіями, що мали місце на теренах тогочасної України. Екскурсії, як форми навчання та просвітництва відводили першорядне місце, її мета полягала в розширенні світогляду дітей, формування усвідомлення цінностей українського народу та національної приналежності.



Зокрема, в наведеному вище Циркулярі Генерального секретаря народної освіти УЦР І. Стешенка зауважено, що споглядання на твори українського мистецтва та предмети українського побуту дозволять сформувати у дітей уявлення про історію існування пращурів та особливості їх життєвого устрою (Циркуляр Генерального секретаря народної освіти УЦР І. М. Стешенка директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти, 1917, арк. 57–57 зв.).

Окрім того, у руслі вивчення матеріалів, які відносимо до 2-го етапу (1917–1919) в межах другого періоду за розробленою періодизацією нашого дослідження, що характеризується урізноманітненням українськими педагогами практик трудової діяльності дітей у розвивальних освітніх середовищах, вартими уваги є ідеї А. Донець, втілені у документі, що має назву План організації дитячих захистків (1918). Так, на думку авторки документа, предметне наповнення розвивального середовища дитячого захистку має забезпечувати реалізацію принципу свободи, сприяти творчому розвитку особистості та трудовій діяльності дитини дошкільного віку. Тому було розроблено орієнтовний перелік предметів для наповнення розвивального середовища дитячого захистку. Розвивальне предметне середовище дитячого захистку має наповнюватися спеціальними матеріалами для ручної праці та інструментами (наборів паперу, шматочків дерева, заліза; клаптиків тканини; ниток, мотузок; пилочок для випилювання з дерева, молотків, ножиць); самостійно зібраним природним та покидьковим матеріалом; дидактичним матеріалом М. Монтесорі (для розвитку зорових, слухових, смакових, нюхових аналізаторів). Також у розвивальному середовищі дитячого захистку має бути невеличка бібліотека з дитячою літературою та посібниками для вихователів (Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання, 1918, с. 132).

За результатами вивчення нормативно-правових документів, що врегульовували окремі аспекти створення та функціонування розвивальних

середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, виявлено, що у 1917–1919 рр. було розроблено низку проєктів, постанов, планів, які на державному рівні врегульовували питання навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, у цей період особливо активно розвивалися ідеї національного виховання та єдності праці з навчанням дітей (*додаток К*). Отже, в період діяльності українських урядів актуалізувалась потреба у створенні єдиного розвивального середовища дитячого садка і трудової школи, що за допомогою навчання в діяльності мало сприяти підготовці дітей до життя та праці в дорослому колективі.

Зокрема, ідея створення розвивального освітнього середовища на засадах національного виховання знайшла своє відображення також у низці інших документів, зокрема у Повідомленні міністра освіти В. К. Прокоповича комісаріатам Київської шкільної округи про запровадження українознавчих дисциплін у школі (від 10 квітня 1918 року). У цьому документі, актуалізується проблема запровадження занять з української мови та літератури, українознавства, що зумовило розвиток ідеї наповнення національним змістом розвивальних освітніх середовищ початкових шкіл у практичній площині. Організаційні, змістові нововведення вливали на розширення спектру підготовки вчителів з курсу українознавства, та інших предметів, для чого Міністерством було заплановано організувати короткотермінові курси (Повідомлення міністра освіти В. К. Прокоповича комісаріатам Київської шкільної округи про запровадження українознавчих дисциплін у школі, 1918, арк. 162).

Встановлено: у роки другого періоду (1917-1919) керівні органи освіти приділяли значну увагу значна увагу питанням підготовки педагогічного персоналу для забезпечення діяльності розвивальних освітніх середовищ притулків і захистків для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. З цією метою було започатковано діяльність педагогічних курсів. Актуальні у ці роки ідеї педагогів: про наповнення розвивальних освітніх середовищ національним змістом; середовище, як чинник всебічного розвитку дитини;

провідну роль вихователя і вчителя в розвивальному освітньому середовищі поєднували з практичною діяльністю. Це засвідчує зміст описової частини Пояснювальної записки департаменту позашкільної освіти в справі асигнування 21.321 карб. 50 коп. на дошкільну освіту з 1 січня по 1 травня 1918 року (1918). У ньому окреслено перелік зразкових розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що могли бути корисними для проведення практичних занять слухачок Фребелівського інституту (Пояснювальна записка департаменту позашкільної освіти в справі асигнування 21.321 карб. 50 коп. на дошкільну освіту з 1 січня по 1 травня 1918 року, 1918, арк. 27-27 зв.)

До прикладу, розвивальне освітнє середовище першого українського дитячого садка було організовано восени 1917 року Товариством «Дитяча хата», яке в подальшому передало цю установу Міністерству народної освіти. У першому дитячому садку на той час працювало дві керівниці, які були слухачками Фребелівського Інституту. У цьому садку С. Русова один раз на тиждень проводила предметні уроки. У розвивальному освітньому середовищі зазначеної установи функціонувало дві групи: у першій групі перебували діти 3-5 років, у другій – 5-6 років.

Заслуговує на увагу діяльність у ці роки першого українського дитячого клубу для школярів початкових класів, побудований на трудовому та принципі самоврядування. Дитячий клуб було відкрито 15 березня 1917 року в приміщенні бурси. Розвивальне освітнє середовище першого українського дитячого клубу та бурси мали реалізувати ідею сумісних середовищ для дітей, що виокремлено у другому періоді розробленої періодизації та подано у *додатку А*.

На прибудинковій території для дитячого клубу було виділено місце для організації дитячого майдану та створення городу і клумби. Такий підхід до створення розвивального освітнього середовища дитячого клубу реалізував потребу дітей в ігровій, трудовій та інтелектуальній діяльності. Дітей у цьому клубі долучали до різних рухливих ігор, праці на клумбі та городі, ручної праці

в майстернях. Також, в розвивальному освітньому середовищі клубу відводилося місце для бібліотеки та читальні, що доповнювали культурно-освітню складову.

З'ясовано, що український дитячий клуб реалізував ідею фізичного і розумового розвитку дітей, виховання волі, ініціативи, громадської і національної свідомості на засадах доцільного розподілу навчання і відпочинку. Розвивальне освітнє середовище першого українського дитячого клубу кожного дня відвідувало 40-50 дітей молодшого шкільного віку, що підтверджено в Пояснювальній записці департаменту позашкільної освіти (Пояснювальна записка департаменту позашкільної освіти в справі асигнування 21.321 карб. 50 коп. на дошкільну освіту з 1 січня по 1 травня 1918 року, 1918, арк. 28)

У процесі дослідження особливостей упровадження ідей про розвивальні освітні середовища в практику діяльності дошкільних установі початкових шкіл встановлено: в роки першого періоду набули розвитку різноманітні об'єднання дошкільних установ і початкових шкіл. Це міркування підтверджують матеріали, висвітлені у Пояснювальній записці до законопроекту про бурси (1918). Функціонування розвивальних освітніх середовищ бурс-пансіонів будувалося на принципах трудового виховання та природородовідповідності. Такі установи могло відвідувати не більше 35 осіб від 8-9 до 14 років.

У розвивальному освітньому середовищі бурси діти різного віку ділилися на групи, відповідно до їхнього віку. Головна мета діяльності розвивальних освітніх середовищ таких установ полягала в забезпечення умов для навчання і виховання дітей. Розвивальне освітнє середовище бурси мало забезпечувати належні санітарно-гігієнічні умови та повноцінне здорове харчування дітей, а також виконувати просвітницьку функцію, яку забезпечувала бібліотека. Крім того відповідно до ідеї трудового виховання, розвивальне освітнє середовище бурси мало містити знаряддя для ручної праці та обладнання для першої медичної допомоги. Заняття у розвивальному

освітньому середовищі бурси забезпечували всебічний розвиток і освіти дітей, з урахуванням нахилів і інтересів дітей (Пояснювальна записка до законопроекту про бурси, 1918, арк. 28).

У руслі дослідження означеної наукової проблематики, з урахуванням її багатоаспектності, виокремлено позитивні та негативні сторони виховних впливів в умовах діяльності розвивальних освітніх середовищ для дітей у ці роки. За результатами студіювання Циркуляру міністра народної освіти М. П. Василенка директорам шкіл про недопустимість використання фізичного покарання та морального тиску як заходів виховного впливу на учнів (від 18 жовтня 1918 року) нами було виявлено, що окремі аспекти діяльності розвивальних освітніх середовищ шкіл у 1918 році будувалася відповідно до методів виховання, які були характерні в старій школі.

Так, у «Циркулярі...» (1918) аналізується та засуджується діяльність вчителів, які у своїй практиці використовують методи покарання. Значна увага приділялась адекватним критеріям оцінювання, запобіганню формалізму в оцінюванні знань, умінь і навичок (Циркуляр міністра народної освіти М. П. Василенка директорам шкіл про недопустимість використання фізичного покарання та морального тиску як заходів виховного впливу на учнів, 1918, арк. 350). У наведеному вище документі привернена увага педагогів до проблеми гідного ставлення до дитини в розвивальному освітньому середовищі школи, тому варто реалізувати лише ті методи виховання, які підтримують її гідність. Також, у середовищі дітей молодшого шкільного віку важливим є створення позитивної атмосфери, яка сприятиме підтримці і повазі один до одного. Відповідно до цих вимог, розвивальне освітнє середовище школи має слугувати активізації інтересів і нахилів вихованців та сприяти їхньому самовираженню. Тому для дітей молодшого шкільного віку варто відкривати гуртки художнього, наукового, спортивного та літературного спрямування, клуби ручної праці, дитячі товариства, класні книгозбірні тощо (Циркуляр міністра народної освіти М. П. Василенка директорам шкіл про недопустимість використання фізичного покарання та морального тиску як

заходів виховного впливу на учнів, 1918, арк. 351)

Цікавими для нашого дослідження є матеріали відділу дитячих притулків, в яких висвітлено особливості функціонування спільних розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, заслуговує на увагу програмове забезпечення діяльності розвивального освітнього середовища школи, дитячого садка і клубу у документі «Організація праці в притулках Південної Волині» (1918). Такі установи створювалися для збереження життя і здоров'я дітей та виховання дітей-сиріт. У структурі дитячого притулку функціонували розвивальні освітні середовища – школи, дитячого садка, майстерні, клубу (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 39 зв.). У середовищі школи для вихованців підготовчої групи притулку організовувалися такі заняття як: рідна мова (абетка і початкове письмо), бесіди (для мовленнєвого розвитку), лічба (наочна арифметика), розмови про Христа. Для вихованців старшого віку (перші групи А і Б) у школі проводилися заняття із рідної мови (усне і писемне), арифметики, бесіди, проводилися розмови зі Старого Завіту і молитви, організовували знайомство із живою природою.

Для дітей третьої групи проводилися заняття із рідної мови (усне і писемне), арифметики, бесіди, Закону Божого, природознавства, історії і географії України, російської мови і історії. Усі заняття для вихованців притулку проводилися українською мовою та мали забезпечувалися належними україномовними підручниками і посібниками, які зберігалися у шкільній бібліотеці (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 40 зв.–41).

Для аналізу програмового забезпечення розвивального освітнього середовища дитячого садка заслуговують на увагу дані про діяльність дитячого садка у структурі притулку. Так, розвивальне освітнє середовище дитячого садка вміщало дві групи дітей: молодшу (3-4 роки) і старшу (5-7 років). Перебування дітей в розвивальному освітньому середовищі дитячого садка складало з 9 ранку до обіду (13.00). У цей час для дітей організовувалися

різні заняття, що враховували індивідуальні особливості і нахили вихованців. Зокрема, з метою фізичного розвитку для дітей проводилися руханки та загальнозміцнюючі вправи. Для реалізації естетичного виховання дітям проводилися заняття з музики, співів, танців, зображувальної діяльності. Також для формування у дітей уявлень про навколишній світ, організовували спостереження, екскурсії, працю з догляду за домашніми та свійськими тваринами, читання оповідань про природу, споглядання малюнків з об'єктами природи, проведення різних бесід на природничу тематику. Заняття з грамоти в розвивальному освітньому середовищі дитячого садка (при притулку) не були передбачені. Після занять, в розвивальному освітньому середовищі дитячого садка організовували клуби для вихованців притулку. (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 42).

Дитячі клуби організовувалися в позанавчальний час, після обіду, в приміщеннях розвивальних освітніх середовищ дитячих садків. Клуби для дітей забезпечували вільну, індивідуальну діяльність за інтересами. Наприклад, енциклопедичний клуб діяв без плану та програми, але вся його діяльність була спрямована на трудову діяльність, що змінювалася відповідно потреб дітей. Клуб ручної праці, де діти реалізували стійкий інтерес до створення предметів побуту. У клубі театру, співу, музики, малювання і ліплення діти ознайомлювалися із творами мистецького спрямування. У клубі літератури, драматизації та розповідей дітям пропонувалось читання літератури й творів за інтересами. Дітям, які цікавилися дослідженнями та наукою пропонувалось відвідувати науковий клуб. Зазначені вище розвивальні освітні середовища клубів функціонували два рази на тиждень (у неділю та середу) протягом однієї години (Організація праці в притулках Південної Волині, 1918, арк. 42 зв.).

Для дослідження поступу ідей про розвивальні освітні середовища дітей дошкільного та молодшого шкільного віку заслуговують на увагу документальні джерела із ф. 2201 ЦДАВО України, під назвою «Дошкільне виховання» (1918), де окреслено мету дошкільного виховання та вимоги до

створення розвивальних освітніх середовищ для дітей. Так, мета створення розвивальних освітніх середовищ дитячих установ полягала в підготовці дітей до навчання у школі, збереження життя і здоров'я дітей від негативного впливу. Так, у системі розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного віку у 1917-1919 роках передбачалося відкриття мережі дошкільних інституцій, зокрема: дитячих садків, захоронків (ясел), майданів (Дошкільне виховання, 1918, арк. 32–32 зв.).

Встановлено: ідеї створення розвивальних освітніх середовищ для дітей у системі дошкільного виховання відповідали суспільним запитам (1917–1919) в умовах творення нової школи на українському ґрунті. У Доповіді міністра народної освіти М. Василенка чільне місце належить питанням створення постійних музеїв ручної праці, що мали реалізувати ідеї національного виховання та вияву індивідуальних нахилів і творчих сил дітей. Зокрема, як зазначалося у доповіді, дошкільне виховання реалізується завдяки доцільно організованій ручній праці вихованців, а розвивальне середовище музею за таких умов сприятиме національному вихованню дітей дошкільного віку. Задля реалізації напрямків національного виховання в розвивальному середовищі музею мають бути представлені різні дитячі вироби, народні дитячі іграшки, дитячі твори, що відображають цінності українського народу. Також, серед експонатів музею мають бути представлені зразки українського орнаменту для їх подальшого введення у самостійну творчу діяльність дітей під час занять в розвивальному освітньому середовищі дитячих садків, захоронків тощо (Доклад Міністра народної освіти в справі асигнування Відділу дошкільного виховання Департаменту Позашкільної освіти з 1 вересня 1918 року по 1 січня 1919 року коштів в сумі 500.000 карбованців, 1918, спр. 30–30 зв.)

Впровадженню ідеї наповнення розвивальних освітніх середовищ для дітей у новій школі національним змістом присвячена доповідь, виголошена П. Холодним на засіданні Комісії по розробленню програми малювання в Єдиній школі на Україні (від 23 травня 1918 р.), у якій йшлося про створення



програми малювання у розвивальному освітньому середовищі Єдиної школи на Україні та її подання комісії для реалізації. Діючими членами цієї комісії на той час були: Красицький, Козик, Іконікова, Танашевич. У доповіді йшлося про таке: розвивальне освітнє середовище нової Єдиної школи на Україні створювалося відповідно до загального принципу навчання й забезпечувало всебічний розвиток дітей, починаючи від найближчого оточення й усвідомлення нею сутності абстрактних понять. П. Холодний, характеризуючи мету створення Єдиної школи на Україні наголошував на тому, що її розвивальне освітнє середовище варто наповнювати матеріалами місцевої природи та скарбами народного мистецтва, завдяки яким успішно реалізується національне художнє виховання дітей молодшого шкільного віку (Комісія по виробленню програми малювання в Єдиній школі на Україні, 1918, арк. 1-2). Як зазначено у Протоколі засідання комісії по малюванню (від 30 травня 1918 року) малювання у розвивальному середовищі Єдиної школи на Україні мало забезпечувати психічний та інтелектуальний розвиток, логічне мислення, окомір у дітей молодшого шкільного віку.

Крім того, через брак учителів з малювання в розвивальному середовищі Єдиної школи на Україні рекомендувалося проводити малювання на інших уроках, де дозволяв їх зміст і тематика. Таким чином реалізувалась своєрідна інтеграція навчальних предметів, що є суголосною в сучасній початковій школі (Протокол засідання комісії по малюванню, 1918, арк. 4).

Під час наради комісії по малюванню (від 28 червня 1918 р.) її членами було висвітлено різні погляди на проведення уроків з малювання в розвивальному освітньому середовищі Єдиної школи на Україні. Зокрема, уроки з малювання мали формувати образне мовленням дитини та реалізувати її індивідуальні нахили. З огляду на це, у розвивальному освітньому середовищі школи пропонували створювати виставки дитячої творчості (Протокол наради комісії по малюванню, 1918, арк. 6).

За результатами студіювання положень Пояснення до програми малювання (1918) провідне місце у розвивальному освітньому середовищі

Єдиної школи на Україні відведено виявленню творчих нахилів і здібностей дітей молодшого шкільного віку. Тому, всі уроки з малювання мають проводитися з урахуванням інтересів дітей (Пояснення до програми малювання, 1918, арк. 17-18).

У Пояснювальній записці по малюванню (1918) широко окреслено мету введення мистецьких занять у розвивальне освітнє середовище Єдиної школи на Україні на початкових ступенях навчання. Такі заняття, на думку укладачів «Пояснювальної записки...» (1918) сприяють розвитку уявлень у дітей молодшого шкільного віку про оточуючий природний світ та середовище в якому вони перебувають. Також, ці заняття були спрямовані на розширення технічних навичок у дітей з малювання, ліплення, витинання та іншої ручної праці, яка відображає явища оточуючого життя національної школи.

Заслуговує на увагу концепція тематичного поділу уроків з малювання відповідно до сезонних змін у природі. Такий поділ забезпечує глибоке усвідомлення вихованцями сезонних явищ природи, результатів особистих спостережень за природою, життям рослин, тварин і птахів та їх відображення у власних ілюстраціях. Варто зазначити, що згідно із зазначеними практиками впровадження ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей вироблену певну стратегію розбудови національної школи, що дало змогу наповнювати освітню складову з рідної мови, природознавства й географії та інших предметів національним змістом (Пояснювальна записка по малюванню, 1918, арк. 7–7 зв.).

Впровадження ідеї наповнення національним змістом розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку під час уроків з малювання сприяло розширенню форм роботи – індивідуальної, групової, колективної. Крім малювання кольоровими фарбами та олівцями, під час уроків з малювання рекомендовано ліплення з глини та витинання з кольорового паперу та картону. На уроках з малювання дітей ознайомлювали з особливостями предметів загального вжитку (їх конструкцією та матеріалом з якого вони зроблені), розширювали розвивальне

середовище ручною працею, в процесі якої діти навчалися конструювати моделі цих предметів для подальшого їх використання. (Пояснювальна записка по малюванню, 1918, арк. 7 зв.). Отже, уроки з малювання в розвивальному освітньому середовищі школи сприятимуть розвитку зорового аналізатору, спостережливості та дисциплінованості у дітей молодшого шкільного віку.

У процесі студіювання впровадження ідей розвивальних освітніх середовищ для дітей у національній школі, заслуговує на увагу розроблений Міністерством народної освіти УНР Статут єдиної школи (1919) із фонду 2582 ЦДАВО України. У наведеному документі було висвітлено мету створення єдиної школи для дітей обох статей з урахуванням діяльного та національного принципу. Розвивальне освітнє середовище такої школи передбачало проведення навчання вихованців виключно українською мовою, що засвідчує продовження ідеї національного виховання. Зокрема, розвивальне середовище такої школи розширювалося лекціями з історії, географії, арифметики, геометрії, гігієни, природознавства, іноземних мов, Закону Божого, малювання, співів, гімнастики та рукоділля. Як зсвідчує цей перелік, усі лекції були спрямовані на всебічний розвиток дітей та вияв їх творчих сил. Лекції з окремих навчальних дисциплін проводилися протягом 45 хвилин, що є суголосним тривалості уроків в сучасних школах. Відповідно до «Статуту ...» (1919) навчання в розвивальному освітньому середовищі єдиної школи проводилося протягом року. Відпочинок для вихованців передбачався у вихідні та у період зимових та літніх канікул (Статут єдиної школи (1919), арк. 75 – 85).

Зокрема, у руслі нашого дослідження заслуговує на увагу Проєкт єдиної школи на Україні, що розроблювався спеціальною комісією при Міністерстві народної освіти протягом 1917-1919 рр у трьох частинах. Так, у 1919 році П. Холодний у передмові до першої частини Проєкту було окреслено основні засади створення такої школи та висвітлено окремі аспекти створення розвивального освітнього середовища єдиної школи. Зокрема, провідною

ідеєю створення розвивального середовища єдиної школи є його наповнення матеріалами із близького оточення дитини.

У програмі першої частини Проєкту єдиної школи на Україні передбачається наповнення розвивального освітнього середовища для дітей лише тим навчальним матеріалом, який оточує дитину. Зокрема, на лекціях з рідної мови, історії, географії, природознавства, арифметики, геометрії учителю варто враховувати життєвий досвід дітей. Також, чільне місце у розвивальному середовищі єдиної школи належало релігійному та моральному вихованню дітей з метою виховання волі та ціннісних орієнтацій. Варто зазначити, що лекції із Закону Божого не входили у обов'язковий план навчання, а носили добровільний характер. Для творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку у розвивальному освітньому середовищі єдиної школи було введено заняття з малювання. На такий вид робіт у плані виділялися окремі години, що дозволяли в повній мірі зреалізувати їх розвивальну мету. Такий вид розвивальної діяльності сприяв формуванню емоційно-ціннісної сфери дітей. Чільне місце у розвивальному середовищі школи відводиться фізичному вихованню. Так, гімнастичні вправи сприяють вольовому розвитку вихованців та зміцнюють загальний стан організму. Розвиток почуття громадянського обов'язку в умовах розвивального освітнього середовища єдиної школи дозволяє організувати стійкий дитячий колектив, в якому панують повага, відповідальність та гармонія. Для організації так званого «класного товариства» учителям єдиної школи рекомендовано організовувати позакласну роботу з дітьми у вигляді гуртків, клубів та ін. (Проєкт єдиної школи на Україні. Основна школа, 1919, с. 3-23). Проєкт єдиної школи на Україні (1919) увібрав у свій зміст здобутки педагогічної думки попередніх періодів, виснуваних у дослідженні. Зокрема, як зазначав П. Холодний, у зв'язку із втратою рукопису другої частини Проєкту єдиної школи на Україні, провела ретельна робота над їх відновленням, тому лише у 1921 році її було надруковано. У зміст другої частини не увійшли програми із філософії, пропедевтики, іноземної мови,

педагогіки, руханок, рукоділля. Ці програми планувалось надрукувати у змісті третьої частини Проекту єдиної школи на Україні (Передмова. Друга книга Проекту єдиної школи, 1921, арк. 20-21).

Аналіз циркулярів, планів, пояснювальних записок у руслі проблематики дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку продуктивно розвивались в умовах діяльності українських урядів – Української Центральної Ради – Українська Народна Республіка (20 (7) листопада 1917 – 29 квітня 1918), діяльності Гетьмана П. Скоропадського – Українська Держава (29 квітня 1918 – 14 грудня 1918), існування Директорії – Українська Народна Республіка (14 грудня 1918 – кінець листопада 1920).

### **3.3. Втілення ідей попередніх періодів про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в програмово-методичному забезпеченні періоду радянської доби (1919–1930)**

За ранньої радянської доби ідеї щодо розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку зазнавали змін, тривало розроблення нових підходів щодо організації та оптимізації цих освітніх середовищ. Для третього періоду (1919–1930) згідно із розробленою під час дослідження періодизацією характерними були процеси трансформації ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, виснуваних педагогами попередніх періодів. Ураховуючи суспільно-політичні зміни, що відбувалися в країні, у тогочасній системі освіти актуалізувалися спроби адаптації ідей попередніх періодів у навчально-виховний простір дитячих установ, що працювали в радянських реаліях.

За результатами студіювання методичних та програмових матеріалів, справ із фондів ЦДАВО України, можемо засвідчити існування різних підходів до організації та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в добу УСРР (1919–1930). Окрім

того, практичну значущість у контексті дослідження становлять окремі матеріали, висвітлені в періодичних друкованих виданнях радянського періоду – газеті «Народній учитель», педагогічному журналі «Шлях освіти» та ін.

На межі 1-го етапу (1919–1925) третього періоду (1919–1930) відбувалося пристосування ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання, що повною мірою втілювались у програмовому забезпеченні дошкільних установ та початкових шкіл ранньої радянської доби. Під час вивчення першоджерел та матеріалів із фондів ЦДАВО України було виявлено, що на теренах України в ці роки паралельно з українськими урядами (в добу національно-визвольних змагань) зароджувались радянські органи освіти, робота яких була спрямована на розроблення інструктивно-методичних листів та постанов, що врегульовували питання навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Так, у Проекті організації дошкільного підвідділу народної освіти (1919) окреслено вимоги до облаштування розвивальних освітніх середовищ дитячого садка – осередків та дитячих майданів. Метою функціонування розвивального середовища дитячого садка-осередку була реалізація провідних принципів дошкільного виховання, фізичного, розумового, морального розвитку дітей дошкільного віку (Проект організації дошкільного підвідділу народної освіти, 1919, арк. 30).

В іншому документі, а саме Інструкції до дитячого садка і захистка (1919), висвітлено особливості організації розвивального освітнього середовища та вимоги до проведення занять з дітьми дошкільного віку. Так, діяльність розвивального середовища дитячого садка й захистку спрямована на реалізацію самодіяльності, вільної творчості та ігор дітей віком від 3 до 7 років. Відмінність розвивального середовища дитячого садка від захистку полягала лише в тривалості роботи: дитячий садок орієнтовно мав працювати 6 годин (з 9.00 до 14.30), захисток – увесь робочий день матері (орієнтовно з 8.00 до 18.00). У розвивальному середовищі дитячого садка і захистку

педагогом мала створюватися така атмосфера, у якій діти виявляли ініціативу без допомоги дорослого і самостійно обирали заняття. Педагог у таких умовах відіграв роль своєрідного «координатора» під час самостійних занять та вільних ігор дітей дошкільного віку. Цікавим є те, що для дитячого садка та загістьку не було розроблено сталого розпорядку дня. Педагог разом із вихованцями кожного ранку розроблював орієнтовний розпорядок занять і ігор на день відповідно до побажань дітей (Інструкція до дитячого садка і загістьку, 1919, арк. 75–76 зв.). Задля розвитку самодіяльності в умовах розвивального середовища дитячого садка і загістьку дітям пропонувалася різна посильна для них діяльність (самообслуговування, прибирання кімнат для занять, догляд за рослинами і тваринками в куточку природи тощо). У розвивальному середовищі дитячого садка і загістьку для всебічного розвитку дітей дошкільного віку проводилися заняття з малювання, ліплення, ручної праці (самостійної та колективної), витинання, конструювання, гімнастики, музики, розповідей та бесід. Заняття з грамоти, письма та лічби в розвивальному середовищі дитячого садка і загістьку радили проводити у вигляді ігор. Такі заняття не повинні повторювати уроки зі шкільної програми (Інструкція до дитячого садка і загістьку, 1919, арк. 76 зв.).

Провідну роль у розвивальному середовищі дитячого садка і загістьку становлять ігри з піском, самостійні ігри, ігри з правилами тощо. Організована ігрова діяльність в умовах дитячого садка і загістьку має відповідати інтересам, індивідуальним нахилам і віковим особливостям дітей (Інструкція до дитячого садка і загістьку, 1919, арк. 80).

Особлива увага в Інструкції до дитячого садка і загістьку (1919) приділена тривалим прогулянкам на свіжому повітрі та екскурсіям у природу для розширення уявлень дітей про навколишній світ, формування любові та дбайливого ставлення до природи (Інструкція до дитячого садка і загістьку, 1919, арк. 76 зв.). Приміщення розвивальних середовищ дитячого садка і загістьку мало відповідати тогочасним гігієнічним, санітарним та педагогічним нормам. Добір меблів (столи та стільці) має здійснюватися

відповідно до зросту дітей. У кімнатах для занять мають розміщувалися шафи для зберігання речей вихованців (Інструкція до дитячого садка і захистка, 1919, арк. 79-79 зв.).

З огляду на суспільні потреби щодо створення різних типів дитячих установ цікавими для усвідомлення підходів до організації розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку є умови, за яких функціонували розвивальні середовища дитячих осередків. За результатами аналізу документів з ЦДАВО України (ф. 166, спр. 198), було виявлено основні відмінності в організації розвивальних середовищ дитячих садків та дитячих осередків висвітлені у матеріалах Інструкції по веденню дитячого садка і очага (1919). Так, дитячий садок працював з 9 до 14 години, а осередок – орієнтовно із 7 (8) до 18 (19) години. Ця відмінність дитячого осередку спричинена тим, що в другому періоді велика кількість батьків була вимушена працювати на фабриках і заводах, а діти самі залишалися вдома і могли наражатися на небезпеку. Тому урядом було вирішено організувати в робітничих районах такі виховні осередки, що мали всебічно розвинути дитину та зберегти її здоров'я і життя (Інструкція по веденню дитячого садка і очага, 1919, арк. 6).

Відповідно до цього документа задля творчого розвитку дітей провідна роль відводилась творчим заняттям. Заняття з ліплення й малювання забезпечують вияв творчих нахилів і здібностей дітей дошкільного віку. Такі заняття навчають дітей норм і правил поведінки під час самостійної та групової діяльності. Окрім того, для закріплення знань дітей, отриманих під час занять, рекомендовано проводити бесіди та розповіді за тематикою проведених занять. Чільне місце в розвивальному середовищі дитячого садка посідають дитячі ігри, що допомагають усебічному розвитку дітей дошкільного віку (Інструкція по веденню дитячого садка і очага, 1919, арк. 5).

У розвивальному середовищі дитячого садка для виховання в дітей любові до природи рекомендовано створювати куточки природи для проведення спостереженням та дослідів. Окрім того, педагогу варто організовувати



чергування в куточку природи, що допоможе сформувати у дітей любов до природи (Інструкція по веденню дитячого садка і очага, 1919, арк. 6).

Предметно-розвивальне середовище дитячого садка має облаштовуватися відповідно до інтересів і нахилів дітей, культурних особливостей українського народу задля їх усебічного розвитку та формування любові до народних надбань своєї нації. Зважаючи на функціональність розвивального середовища групової кімнати, воно має наповнюватися зручними та легкими для дітей меблями, що відповідають зростові дітей. Такий підхід до добору дитячих меблів дозволяє реалізувати у розвивальному середовищі дитячого садка принцип свободи та забезпечити сприятливі умови для самостійної та колективної діяльності вихованців (Інструкція підвідділу дошкільного виховання Наркомосу УСРР про організацію роботи дитячих установ – дитячих садків, майданів, клубів, 1919, арк. 7-8).

Як завідчують друковані джерела з ЦДАВО України, у 1919 р. розвивальні середовища дошкільних установ мали на меті забезпечувати всебічний розвиток дітей дошкільного віку та спонукати їх до самодіяльності в умовах дитячого колективу. Зокрема цікавими для наших студіювань є ідеї про діяльність розвивальних середовищ дитячих захоронків для дітей від 1 місяця до 3 років (Лист Центральному відділу дошкільного виховання при Наркомосвіті, 1919, арк. 24–24 зв.).

Актуальними в аспекті дослідження ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку першого етапу третього періоду (1919-1925) були вимоги до створення розвивальних середовищ літніх дитячих майданів, про які йдеться в документах 1919 р., що зберігаються в ЦДАВО України (ф. 166, спр. 199). За даними, що досліджувалися в Проекті організації дошкільного підвідділу народної освіти, у 1919 р. в м. Києві функціонувало 30 майданів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Це дає підстави стверджувати, що такі установи для дітей були популярними серед населення м. Києва. Практичний інтерес становлять ідеї щодо уніфікації планів роботи та змістового наповнення

розвивальних середовищ дитячих майданів. Окрім екскурсій, у розвивальних середовищах дитячих майданів дітей молодшого шкільного віку долучали до прибирання території майдану, обробки рослин на городі, виготовлення іграшок для менших дітей (Проект організації дошкільного підвідділу народної освіти, 1919, арк. 35).

Значний інтерес у сенсі дослідження реалізації діяльності розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку становлять документи, присвячені підготовці педагогічних працівників. Зокрема, під час дослідження архівних справ вивчався документ під назвою «Плани занять курсів дошкільного виховання для працівниць дошкільних установ» (1919). Цей план занять передбачав вивчення дитячої літератури, психології дитини та принципів і методів інклюзивного навчання, фізичного виховання, ігор і гімнастики, малювання і ліплення, ручної праці, основ музики і співу, особливостей проведення бесід для дітей із природознавства з елементами екскурсійної справи й педагогічної статистики. Ці заняття для вихователів дошкільних установ мали на меті підготувати обізнаного педагога, який матиме змогу успішно реалізовувати розвивальне освітнє середовище для дітей з різних прошарків населення (Плани занять курсів дошкільного виховання для працівниць дошкільних установ, 1919, арк. 5).

За результатами аналізу Пояснювальної записки до плану занять курсів дошкільного виховання для працівниць дошкільних установ (1919) із ЦДАВО України (ф. 166, спр. 201) було виявлено, що перед тогочасним керівництвом підвідділу дошкільного виховання постало завдання забезпечити підготовку працівників дитячих садків та літніх дитячих майданів (Пояснювальна записка до плану занять курсів дошкільного виховання для працівниць дошкільних установ, 1919, арк. 6). Для цього було заплановано проведення курсів для осіб, які мали середню освіту та вже набули початковий педагогічний досвід. Завдяки опрацьованому документу можемо зробити висновок про те, що створення більшої кількості установ для дітей було зумовлене запитом суспільства. Ця потреба, відповідно, корелювала з необхідністю збільшення

кількості педагогів та підвищенням рівня їхньої педагогічної культури.

Задля вивчення підходів до наповнення розвивального середовища дитячого садка в означеному періоді часу було проаналізовано «Список матеріалів і посібників необхідних для початкового оснащення дитячого садка» (1919). Для розвитку творчих здібностей та ініціативності дітей у розвивальних середовищах дитячих садків для дітей дошкільного віку проводяться заняття з малювання, ліплення, витинання, викладання, конструювання, вишивання по картону, плетіння, клеєння, музики та співів. Окрім того, у розвивальному середовищі проводилися рухливі ігри, бесіди, розповіді за картинами, гімнастика, праця в саду і на подвір'ї тощо (Список матеріалів і посібників необхідних для початкового оснащення дитячого садка, 1919, арк. 27).

Для реалізації ідеї прищеплення любові до природи в розвивальному середовищі дитячого садка вихователі проводили прогулянки у природу. Так, у саду діти могли допомагати дорослим доглядати за рослинами, кущами та деревами. Задля цього вихованці користувалися невеликими тачками для перевезення піску та землі, дерев'яними граблями і лопатами, лійками для поливу рослин на клумбах, вірьовкою для підв'язування молодих дерев і кущів тощо. Окрім праці на клумбах і в саду, діти мали змогу реалізувати свої творчі нахили під час самостійної ігрової діяльності на подвір'ї. Для цього їм пропонувалися набори дерев'яного посуду для ігор з піском (Список матеріалів і посібників необхідних для початкового оснащення дитячого садка, 1919, арк. 27 зв.).

Цікавими для нашого дослідження є ідеї А. Тезаровської щодо обладнання розвивального середовища дитячого садка, висвітлені у матеріалах «Обладнання дитячого садка» (1919), що містяться в Інструкції підвідділу дошкільного виховання Наркомосу УСРР про організацію роботи дитячих установ – дитячих садків, майданів, клубів. Авторка вважала, що виховання дітей дошкільного віку має відбуватись у педагогічно доцільному середовищі. Зовнішні та внутрішні якості розвивального середовища дитячого

садка мають забезпечувати фізичний і психічний розвиток дитини дошкільного віку. Так, приміщення дитячого садка мають бути просторими, чистими й сухими. Зважаючи на гігієнічні вимоги, доцільніше облаштовувати дитячі садки з невеликою кількістю вихованців (Обладнання дитячого садка, 1919, арк. 45). Приміщення дитячого садка у розрахунку на 16–20 осіб складалося з 4-5 кімнат для групової роботи, однієї просторої кімнати для ігор та їдальні. У кімнатах для групових занять розміщувалися невеличкі мобільні столи та стільці (зручні для дітей) та велика шафа для зберігання роздаткових матеріалів та обладнання, що використовувалося на заняттях (це, зокрема, пісок, глина, обгортковий і кольоровий папір, ножиці, кольорові фарби, прості й кольорові олівці, клей, пензлі для фарби та клею, дерево, фанера, лобзики, молотки, цвяхи) (Обладнання дитячого садка, 1919, арк. 46–46 об).

Практичну значущість для нашого дослідження становлять підходи до добору іграшок, якими наповнювались розвивальні середовища тогочасних дитячих садків на теренах України. Вони зазначені в «Списку українських цяцьок для українського дитячого садка» (1919). У документі наголошувалося, що добір іграшок для дітей дошкільного віку має відбуватися з урахуванням інтересів, нахилів і віку вихованців. Так, для раннього віку рекомендовано обирати примітивні іграшки. Для ігор з конструювання – використовувати кубики та цеглинки різної величини. Для сюжетних ігор – добирати різного розміру дерев'яні фігурки людей (ті, що без деталізації зображають дорослих і дітей, зафарбовані яскравими кольорами), тварин (примітивні фігурки домашніх, диких тварин і птахів, що трапляються в народних казках) і рослин (дерев'яні фігурки дерев різних кольорів у великій кількості). Для дітей дошкільного віку в розвивальному середовищі дитячого садка набір ігрових атрибутів розширювався різними іграшковими пристроями – колясками, кораблями та паровозиками. Також для ігор з конструювання набори з дерев'яними кубиками і цеглинками для дітей дошкільного віку доповнювалися брусками, вкладками та дидактичним матеріалом М. Монтесорі (наприклад, дерев'яною драбинкою). Для ігор з піском у

розвивальному середовищі застосовувалися лопатки та граблі. У розвивальному середовищі із дітьми також широко проводилися сюжетно-рольові (ляльки, іграшкові предмети побуту, дитячі іграшкові ваги) та рухливі ігри (м'ячі, скакалки) (Список українських цяцьок для українського дитячого садка, 1919, арк. 49-49 зв.).

Важливими є ідеї щодо мети ігрового наповнення розвивального освітнього середовища, висвітлені в «Списку іграшок для дитячого садка» (1919), що зберігається в ЦДАВО України (ф. 166, спр. 198) В документі зазначено, що наповнення розвивального освітнього середовища дитячого садка іграшками забезпечує реалізацію ініціативності, творчих нахилів і розвитку фантазії у дітей дошкільного віку. З цією метою у розвивальних середовищах дитячих садків мають бути такі предметні іграшкові атрибути: набори з піском, скакалки, обручі, тачки, лопати, різнокольорові м'ячі, кольорове лото, мотрійки, іграшкові овочі (ріпки, гриби тощо); бубни і дзвіночки; ляльки, ляльковий посуд, меблі та інші лялькові предмети побуту; крокет, кеглі; м'які іграшки у вигляді тваринок тощо (Список іграшок для дитячого садка, 1919, арк. 47). Окрім класичних іграшок, для формування національної свідомості дітей дошкільного віку пропонувалося, щоб розвивальне середовище дитячого садка містило такі українські іграшки: м'які волосяні іграшки (з кінського волосся), м'ячі, обшиті шкірою (різного кольору), ляльки-мотанки (без рук і ніг), ляльки з паперу, ляльки з катушок або дерева, свистки з верби, глиняні коники-свистульки, самостріли з дерева і шпагату, батоги, возики з дерева, дерев'яні іграшки для ігор з піском (лопатки, граблі, мисочки, чарочки). Для унаочнення казок, формування уявлень дітей про прочитаний матеріал вихователеві доцільно використовувати фігурки діда, баби, хлопчика, дівчинки, різних звірів тощо. Значну частину серед усіх дитячих ігор становлять дидактичні настільні ігри. Наприклад, у розвивальному середовищі дитячого садка для ігор дітям часто пропонувалося лото (Список іграшок для дитячого садка, 1919, арк. 48-48 зв.).

Отже, зважаючи на висвітлені вище положення, можемо стверджувати, що розвивальне середовище дитячого садка розглядається у багатовимірному значенні й забезпечує реалізацію всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Усі атрибути, якими наповнювалося тогочасне розвивальне середовище дитячого садка, знаходять своє відображення в розвивальних середовищах сучасних закладів дошкільної освіти.

Практичний інтерес для вивчення підходів до створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку становлять друковані матеріали з ЦДАВО України (ф. 166) щодо занять, які проводилися в будинках дитини. Так, у Програмі занять у будинках дитини, що була розроблена секцією дошкільного виховання Відділу народної освіти Подільського виконавчого комітету, висвітлено підходи до організації занять в будинках дитини з урахуванням принципу трудового виховання, самодіяльності та рівності. У розвивальному середовищі будинку дитини проводилися заняття з ручної праці (це, зокрема, столярні роботи, гончарство, роботи з папером, праця на городі та в саду), мистецтва (малювання та ліплення), рухливі ігри, гімнастика, співи та музика, навчання грамоти (за системами «педагогів-новаторів Монтесорі, Морозової, Тихєєвої»), проведення бесід і розповідей (Програма занять у будинках дитини, 1919, арк. 65).

Окрім того, у руслі вивчення розвитку ідей трудової діяльності у розвивальному середовищі дітей дошкільного та молодшого шкільного віку заслуговують на увагу матеріали з «Пояснювальної записки до планів шкільної праці 1 року єдиної трудової школи» (1919). У документі окреслено підходи до організації трудової діяльності дітей молодшого шкільного віку в розвивальному середовищі єдиної трудової школи, що ґрунтуються на наявних знаннях дітей з різних видів праці, отриманих під час ігрової діяльності в розвивальному середовищі дитячого садка. Так, зазначалося, що в розвивальному середовищі трудової школи варто створювати сприятливі умови задля трудової діяльності у природному середовищі (квітнику, городі,

саду), проводити екскурсії та цільові прогулянки задля формування любові до природи та світоглядних орієнтацій (Пояснювальна записка до планів шкільної праці 1 року єдиної трудової школи, 1919, арк. 2-11).

Зважаючи на роль розвивального освітнього середовища у всебічному розвитку дітей молодшого шкільного віку, автори іншого документа, а саме «Пояснювальної записки до плану і програми викладання 1-го ступеня єдиної трудової школи», висвітлювали підходи до створення розвивального середовища єдиної трудової школи. Так, у розвивальному середовищі єдиної трудової школи навчання, виховання й розвиток дітей молодшого шкільного віку побудовані на основі практичної діяльності з урахуванням психологічних особливостей кожного вихованця. Розвивальне середовище трудової школи має активізувати самодіяльність, допитливість дітей молодшого шкільного віку, враховуючи їхні думки та почуття. Тому в розвивальному середовищі єдиної трудової школи перші три роки навчання присутня інтеграція навчальних предметів (рідна мова, письмо, арифметика, лічба, природознавство) з метою інтелектуального розвитку, формування естетичних почуттів та світогляду вихованців. Перші три роки навчання в розвивальному середовищі трудової школи проводиться освітня робота, що ґрунтується на основі різних трудових процесів у вигляді ігор, екскурсій, спостережень та праці по господарству (Пояснювальна записка до плану і програми викладання 1-го ступеня єдиної трудової школи, 1919, арк. 58).

З огляду на природовідповідність розвивального середовища єдиної трудової школи, починаючи з четвертого року навчання (діти віком 10-11 років), цикл навчальних дисциплін поділявся на дві групи: словесно-історичну та природно-математичну. Такі напрями були розроблені для реалізації інтересів і нахилів дітей молодшого шкільного віку. Так, в умовах розвивального середовища єдиної трудової школи праця в шкільних майстернях, у саду й на городі набуває особливого значення. За допомогою засобів праці у вихованців розвиваються логіка та спостережливість, формується власний життєвий досвід, що спонукає до розвитку творчого

мислення (Пояснювальна записка до плану і програми викладання 1-го ступеня єдиної трудової школи, 1919, арк. 60).

З'ясовано, що в роки ранньої радянської доби ухвалювалися документи, які відповідно до тогочасних соціальних та освітніх вимог урегульовували питання проведення уроків на 1-2 році навчання у розвивальному середовищі єдиної трудової школи (для дітей віком від 7 до 9-10 років). Зокрема, було виявлено, що ручна праця у вигляді витинання використовувалася як окремий предмет, а також інтегрувалася в уроки геометрії, природознавства, історії, рідної мови та інших навчальних дисциплін. Наприклад, у «Пояснювальній записці щодо викладання уроків з витинання та програми по витинанню» (1919) висвітлено основні вимоги до проведення уроків з витинання та схарактеризовано види робіт, що проводилися з дітьми молодшого шкільного віку на кожному етапі навчання в розвивальному середовищі трудової школи. Уроки з витинання, як радили автори зазначеного документа, варто проводити з першого року навчання (7-8 років). Діти цього віку вже володіють базовими знаннями стосовно особливостей роботи з папером, накопиченими під час занять в розвивальному середовищі дитячого садка, що допомагає учням під час ручної праці в умовах трудової школи (Пояснювальна записка щодо викладання уроків з витинання та програми по витинанню, 1919, арк. 15).

Завдяки дослідженню архівних документів означеного періоду констатуємо, що в розвивальному середовищі єдиної трудової школи знання про природу відігравали неоціненну роль у розвитку та освіті дітей молодшого шкільного віку. Цікавими для нашого дослідження є ідеї, висвітлені в Орієнтовній програмі з природознавства для I ступеню єдиної трудової школи (1919), які були творчим продовженням ідей висуваних в період діяльності українських урядів. У пояснювальній записці до програми окреслено освітнє значення природознавства в розвивальному середовищі, що відображається у практичній діяльності (наприклад, дослідах із природними матеріалами) та зв'язку природи з життям дітей на прогулянках, екскурсіях, спостереженнях, експериментуваннях. На першому році навчання у



розвивальному середовищі єдиної трудової школи передбачалася лише інтеграція всіх навчальних занять із природознавством. Далі, усі уроки з природознавства радили будувати відповідно до розробленої програми, яка передбачала вивчення явищ живої і неживої природи в будь-яких їх проявах (Орієнтовна програма з природознавства для I ступеню єдиної трудової школи, 1919, арк. 197-198 зв.).

Важливими для нашого дослідження є ідеї щодо наповнення розвивального середовища єдиної трудової школи посібниками (предметами) з природознавства. Так, в умовах розвивального середовища єдиної трудової школи дітям пропонувалося проводити різні досліди та експериментування із використанням таких предметів як: посуд (колби різної ємності, стакани, кристалізатори, лійки з прямим і косим зрізами, пробірки, крапельниці, різні тарілки), прилади, приладдя та інструменти для вимірювання (Орієнтовна програма з природознавства для I ступеню єдиної трудової школи, 1919, арк. 209).

Продовжуючи значення природознавства у всебічному розвитку дітей молодшого шкільного заслугують на увагу вимоги до облаштування розвивального освітнього середовища єдиної трудової школи висвітлені у пояснювальній записці «Природознавство у першому концентрі єдиної трудової школи» (1919). Таке середовище варто наповнювати об'єктами живої та неживої природи, за якими учні матимуть змогу спостерігати в будь-який час та робити власні узагальнення. Зважаючи на діяльнісну основу виховних впливів єдиної трудової школи, уроки з природознавства мають сформувані інтерес та бажання до праці у природних локаціях (сад, город, поле) (Природознавство у першому концентрі єдиної трудової школи, 1919, арк. 259).

Цікавими для нашого дослідження є підходи до проведення уроків з образотворчого мистецтва у розвивальному середовищі трудової школи, сформульовані в Програмі образотворчого мистецтва (1919). Досліджено, що на першому та другому році навчання в розвивальному середовищі єдиної трудової школи проводилися уроки з образотворчого мистецтва, на яких дітям пропонувалося вільне малювання й ліплення (за власним задумом або за

вказівкою вчителя); ілюстративне малювання й ліплення (відображення на малюнку або у фігурах сюжетів з прочитаних казок і оповідань); ознайомлення з фарбами (естетичне сприймання кольору, розуміння відтінків на малюнку, ознайомлення зі спектром кольорів, способами передачі кольорів; витинання з кольорового паперу декоративних елементів тощо); основи композиції (форма та розміщення елементів на малюнку тощо). На третьому році навчання набуті знання узагальнювалися та систематизувалися (Програма образотворчого мистецтва, 1919, арк. 7).

У розвивальному середовищі трудової школи особлива увага приділялася трудовій діяльності, зокрема ручній праці. Задля цього шкільним відділом Народного комісаріату освіти було розроблено Програму рукоділля для першого ступеня трудової школи (5 перших класів) (1919). У цій програмі було окреслено основні вимоги до проведення уроків з дітьми молодшого шкільного віку та визначено основні види робіт, які діти мали виконувати. Уроки рукоділля в розвивальному середовищі трудової школи мали проводитися з дітьми 7-8 років. Оскільки вважалося, що учні початкової школи мали володіти базовими вміннями з ручної праці, то підготовку до уроків рукоділля необхідно було розпочинати заздалегідь, в умовах розвивального середовища дитячого садка. В умовах розвивального середовища трудової школи малювання, витинання і плетіння активізували розвиток естетичного смаку, координацію рухів та вміння учнів працювати з різними матеріалами (Програма рукоділля для першого ступеня трудової школи (5 перших класів), 1919, арк. 1-1 зв.).

У руслі студіювань ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку заслуговує на увагу Інструкція до постанови Наркомосу, опублікована 28 травня 1920 р. У цьому документі окреслювалися підходи до організації навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (від 2 до 10 років) у розвивальних середовищах дитячих садків і захистків улітку. Так, розвивальні середовища дитячих садків та захистків мали враховувати індивідуальні особливості,

вроджені нахили, здібності та вік вихованців. Окрім того, як визначалося в цій інструкції, розвивальне освітнє середовище таких установ має наповнюватися ігровим та трудовим змістом. З огляду на це в розвивальних середовищах дитячих садків та захистків було рекомендовано проводити музичні заняття (співи, розучування нових пісень), самостійні та колективні ігри на майданчику, заняття з малювання, ліплення, рукоділля (витинання, вишивання тощо), організувати групові прогулянки та екскурсії у природне середовище з наступним обговоренням побаченого, створення умов для дослідницької діяльності та експериментування з природними матеріалами, що допомагають дітям усвідомити їх властивості, облаштувати квітники, городи та сади з метою організації трудової діяльності вихованців (Інструкція до постанови Наркомосу, 1920, арк. 5).

В означені вище роки тривала практична трансформація педагогічних ідей попереднього періоду. У цьому сенсі практичне значення в межах дослідження становлять матеріали Декларації «Про соціальне виховання дітей» (1920), де були висвітлені окремі аспекти створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Так, зважаючи на положення цього документа, у розвивальному середовищі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку варто створювати сприятливі умови задля формування чуттєвої сфери, фізичних та розумових сил вихованців (Декларація «Про соціальне виховання дітей», 1920, арк. 1–4).

Своєрідне продовження ідеї про створення розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах соціального виховання набули в «Пораднику по соціальному вихованню» (1921). У цьому документі були сформульовані загальні положення стосовно навчання, виховання й розвитку в розвивальному середовищі дошкільного закладу та школи задля всебічного розвитку дітей від 4 до 15 років на засадах трудового та соціального виховання. Зазначалося, що соціальне виховання має будуватися з врахуванням природних нахилів, здібностей та інтересів дітей, що, у свою чергу, формують стійкий інтерес до практичної діяльності в

дитячому колективі (Порадник по соціальному вихованню дітей, 1921).

У «Пораднику...» (1921), окрім загальних положень соціального виховання, було висвітлено напрями практичної діяльності дітей молодшого шкільного віку в розвивальному середовищі школи-клубу. Так в розвивальному середовищі школи-клубу передбачалось проведення: екскурсій та прогулянок, спостережень та елементарних дослідів у природному середовищі (ліс, поле, город, квітник, сад, річка тощо); практичної діяльності (на городі, в саду, у полі, робота в майстернях, догляд за рослинами в куточку природи, ведення календарів і щоденників спостереження); занять задля емоційного та психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку (самостійне та колективне читання цікавих творів з подальшим їх обговоренням, інсценування прочитаних творів тощо); занять з музичного розвитку (співи та прослуховування різних музичних творів); ігор (рухливих та за інтересами); розваг (колективних та з атрибутами); організованого дозвілля вихованців (самостійного та колективного) (Порадник по соціальному вихованню дітей, 1921, с. 59-69).

Окремим складником розвивальних середовищ установ соціального виховання для дітей молодшого шкільного віку був фізичний розвиток вихованців. Так, у розвивальному середовищі установ соціального виховання для фізичного розвитку широко використовувалися заняття з ручної праці, під час яких відбувалися розвиток координації рухів дітей та закріплення знань, умінь і навичок з обробки різних матеріалів та виготовлення різних виробів і предметів побуту. Окрім вище зазначених видів діяльності, фізичний розвиток дітей молодшого шкільного віку в розвивальних середовищах установ соціального виховання реалізувався за допомогою проведення гімнастичних вправ, рухливих (імітаційних) ігор, колективних та парних танців, хороводів, вільної рухової активності із використанням спортивних атрибутів. Разом із цими видами фізичної активності у розвивальному освітньому середовищі установ соціального виховання рекомендували використовувати екскурсійний метод. Так, вважалось, що екскурсії дозволяють забезпечити потребу

організму дітей у руховій діяльності (Порадник по соціальному вихованню дітей, 1921, с. 71–118).

Зважаючи на те, що в радянський період Народним комісаріатом освіти активізувалась діяльність зі збільшення кількості дитячих установ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, заслуговують на увагу матеріали, у яких окреслюються положення щодо створення дитячих будинків. Так, у «Циркулярному листі для керівництва» (1921) було висвітлено мету та завдання діяльності таких установ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Зважаючи на те, що 1917–1919 років представниками українських урядів актуалізовано ідеї створення розвивального середовища для дітей на засадах трудового виховання, у ранню радянську добу ці ідеї знайшли своє відображення під час організації експериментальних дитячих установ, зокрема дитячих будинків.

Розвивальні середовища експериментальних дитячих будинків радянського зразка створювалися на засадах трудової діяльності з метою збереження життя і здоров'я дітей та всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У руслі цих ідей дитяча праця набувала дещо іншого значення, ніж у попередні періоди поступу ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Така дитяча праця в розвивальному середовищі дитячого будинку мала спонукати дитину до самостійності, активності, ініціативності та формування навичок із самообслуговування. Окрім того, у «Циркулярному листі...» (1921) рекомендувалося наповнювати розвивальне освітнє середовище різними видами дитячої праці, що набували своєрідного розвитку: від простої (ручної в ігровому вигляді) до складнішої (виробничої). Знаряддя для трудової діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, мають нагадувати реальні (дорослі) знаряддя праці. Таким чином, вихованці будуть чітко усвідомлювати, що вони роблять, зможуть обдумувати свої дії, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати результати власної діяльності (Циркулярний лист для керівництва, 1921, арк. 102–102 зв.).

У руслі ідей щодо наповнення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку ігровим змістом в умовах дитячого будинку заслуговують на увагу матеріали «Кошторису обладнання дослідного дитячого будинку Народного комісаріату освіти» (1921). Так, у документі чільне місце відводилося предметному наповненню розвивальних середовищ дитячих будинків. У майстернях дитячих будинків має бути різне обладнання (молотки, тесаки, лобзики, цвяхи, ножі різного розміру тощо) для створення невеличких предметів з дерева, шкіри, тканини. Зважаючи на те, що в розвивальному середовищі дитячого будинку проводилась праця у природному середовищі (квітники, сад, город), рекомендувалося використовувати садові інструменти (лопати, граблі, відра, лійки, сапи та ін.) у зменшеному вигляді. Також для фізичного розвитку дітей на прибудинковій території дитячого будинку педагогам було варто організовувати рухливі ігри. Тому в «Кошторисі...» (1921) розвивальне середовище дитячого будинку рекомендувалося наповнювати гімнастичним приладдям (м'ячами різного розміру і кольору, кеглями, обручами, наборами для гри в крокет) (Кошторис обладнання дослідного дитячого будинку Народного комісаріату освіти, 1921, с. 104–104 зв).

У руслі висвітлених вище ідей щодо розвивального освітнього середовища для дітей, які досліджувалися, заслуговують на увагу матеріали II Всеукраїнської наради завідувачів губерніальних відділів соціального виховання, оприлюднені в 1925 р У них, зокрема, йшлося про місце та значення дитячого будинку в системі тогочасних навчально-виховних установ для дітей. Так, у протоколах наради зазначалося, що розвивальні середовища дитячих будинків відіграють велике значення для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах соціального виховання (Протоколи II-ї Всеукраїнської наради завідувачів губ відділами соцвиху (27-29 лютого 1924 року) та розробка різних матеріалів по соціальному вихованню в Україні, 1925, арк. 13–22). Такий тип дитячої установи під керівництвом

комуни мав стати осередком соціального виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в роки.

Згідно з рішенням нових радяських органів освіти, що діяли в Харкові, розвивальні середовища дитячих будинків для дітей віком 4–15 років створювалися на постійній основі. Керівну структуру розвивального середовища дитячого будинку становили і дорослі, і діти, які у співпраці створювали стійкий колектив із власноруч виробленими нормами й правилами, що готують дітей до життя в дорослому колективі. Окрім дитячих будинків, у системі соціального виховання також функціонували розвивальні середовища інших установ для дітей денного перебування, зокрема переважали такі типи дитячих установ: дитячі садки, школи, дитячі клуби та школи – дитячі клуби (Порадник по соціальному вихованню дітей, 1921). Особливості роботи розвивальних середовищ цих установ детальніше описано у п. 2.3.

Під час дослідження педагогічних ідей, що стосувалися діяльності розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що зародилися в третій період (1919–1930), виокремлений у розробленій періодизації, вивчалися матеріали з тематики дослідження, висвітлені 10 травня 1921 р. в Інструкції про організацію педагогічної роботи в санаторіях і літніх колоніях народних комісаріатів– освіти, охорони здоров'я. Зважаючи на положення «Інструкції...» (1921), можемо стверджувати про те, що розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах санаторіїв і літніх колоній повинно було облаштовуватися відповідно до творчих нахилів і здібностей вихованців, забезпечувати реалізацію їхньої активності, самодіяльності та інтелектуального розвитку. Так, у розвивальному середовищі вищезазначених дитячих установ рекомендувалося організовувати куточки природи для ознайомлення дітей із представниками рослинного й тваринного світу, у яких тримати вазони із кімнатними рослинами, дрібних домашніх тварин (у клітках), плазунів (у тераріумах), акваріуми з рибками. Педагоги мали

залучати вихованців до догляду за ними. Також у розвивальних середовищах для дітей мають бути створені сприятливі умови для експериментувань із природними матеріалами, спостережень та праці в природному середовищі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Інструкції про організацію педагогічної роботи в санаторіях, 1921, арк. 13).

У руслі ідей про створення оптимального розвивального освітнього середовища заслуговують на увагу ідеї В. Чередніченко, викладені у виданні «Дитяча хата: poradnik організації і керування установ дитячого виховання» (1921). Розвиваючи ідеї про організацію розвивального середовища для дітей дошкільного віку, авторка poradnika розробила підходи щодо вікового розподілу дітей на групи під час їхнього навчання й розвитку. На її переконання, створення оптимального розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку може бути забезпечене лише за умов його наповнення національним змістом (Чередниченко, 1921).

У процесі студіювання різних ідей про організацію розвивального середовища для дітей дошкільного віку було встановлено, що педагоги, які працювали в означений період дослідження, розроблювали методичні посібники для вихователів дитячих садків. В аспекті теми дослідження проаналізовано методичний посібник О. Дорошенко «Дитячий садок: poradnik для керівників дошкільного виховання» (1922). У ньому окреслено вимоги до обладнання розвивального середовища дитячого садка, що має організовуватися на засадах природовідповідності, національності, індивідуальних особливостей та потреб дітей дошкільного віку. З огляду на умови розвивального середовища для дітей дошкільного віку, висвітлені в методичному посібнику «Дитячий садок...» (1922), виявлено, що автором актуалізується ідея розвитку пізнавальної активності та дослідницької активності вихованців. Отже, розвивальне середовище дитячого садка, яке оточує дитину, має спонукати її до пізнання, спостереження, завдяки чому у вихованців мають сформуватися власні уявлення про оточуючий світ, крім



того, діти мають накопичити власний позитивний (негативний) досвід (Дорошенко, 1922).

Упродовж 1919–1930 рр., коли відбувалася трансформація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, висуваних педагогами в попередніх періодах, реального розвитку набували ідеї дослідницької діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах розвивального освітнього середовища в навчально-виховних установах радянського зразка. Про це свідчить Положення про дослідні станції Головоцвиху (1922), де окреслено мету, завдання та умови створення таких станцій задля навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління на засадах трудової діяльності з елементами дослідницького методу. Такі дослідні станції створювались у великих містах тогочасної України (Києві, Харкові, Одесі та ін.). У них були відділення для дітей з нормальним розвитком та для вихованців, які мали відхилення від норми («дефективних дітей»). Окрім того, у середовищі дослідної станції також було організовано бібліотеку, музей, спеціальні лікарсько-педагогічний, педагогічний та соціально-педагогічний кабінети. Також при дослідних станціях організовувалися розвивальні середовища для дітей дошкільного віку в умовах дитячих садків, де педагогами впроваджувались експериментальні методи навчання, виховання та розвитку вихованців (Положення про дослідні станції Головоцвиху, 1922, арк. 268–268 зв.).

Чільне місце в контексті створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку відводимо Кодексу законів про народну освіту УСРР (1922), що врегулював питання розбудови системи навчально-виховних дитячих установ на засадах трудового принципу. У документі вказувалося, що розвивальні середовища дитячих установ мають забезпечувати умови для реалізації практичної діяльності під час навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням потреб та індивідуальних особливостей вихованців. Окрім того, розвивальні середовища дитячих установ повинні забезпечувати повноцінний фізичний

розвиток вихованців, формувати знання дітей про різне приладдя для роботи на городі, у квітнику, в саду, що є фундаментом для подальшого навчання в закладах професійної освіти (Кодекс законів про народну освіту УРСР, 1922, с. 3)

Також у контексті дисертаційного дослідження вартий уваги План роботи дослідного дитячого садка, що функціонував у м. Одесі в 1924–1925 рр. У документі містилися вимоги щодо розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку. З'ясовано, що розвивальне середовище Одеського дослідного дитячого садка мало спонукати вихованців до ініціативності, активності та самодіяльності. Водночас розвивальне середовище дитячого садка розширювалося спеціальними кімнатами (лабораторіями), де були створені сприятливі умови для трудової й творчої діяльності дітей (малювання, ліплення, витинання, шиття, вишивання тощо). У такому розвивальному середовищі дослідного дитячого садка провідна роль відводилася предметному наповненню розвивального освітнього середовища дидактичним (навчальним) матеріалом на засадах соціального й трудового виховання. Також у розвивальному середовищі дослідного дитячого садка здійснювалася робота над розширенням знань дітей про навколишній світ та явища природи. Задля цього вихователі пропонували дітям прогулянки та екскурсії у природне середовище, під час яких вихованці ознайомлювалися з об'єктами природи та усвідомлювали особливості їх життєдіяльності (План роботи дослідного дитячого садка, 1924, арк. 27–27 зв.).

Під час вивчення педагогічних ідей означеного періоду досліджувалися положення, висвітлені у «Керівництві по соціальному вихованню» (1924) щодо навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розвивальному середовищі дитячих установ на засадах соціального виховання та колективістської спрямованості (Керівництво по соціальному вихованню, 1924). Так, з огляду на положення цього документа, розвивальне середовище дитячих установ розглядається як простір для соціального виховання підростаючого покоління та створення сприятливих умов для врахування інтересів колективу, формування єдиного дитячого

колективу, який здійснює спільну діяльність задля досягнення результату суспільного значення (Керівництво по соціальному вихованню, 1924, с. 6-8). Таким чином, у розвивальному середовищі дитячої установи навчання, виховання й розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку відбувається лише в умовах дитячого колективу, що, у свою чергу, пригнічує індивідуальні нахили кожної дитини та реалізується через формування колективних звичок.

Також у руслі нашого дослідження заслуговують на увагу ідеї про форми організації дітей в умовах розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Наприклад, найоптимальнішими формами організації дітей визначалися: трудова діяльність та дисципліна дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, завдяки яким формується стійке усвідомлення результату власної діяльності (така форма організації дітей є яскравим відображенням ідеології попереднього періоду дослідження); дитяче самоврядування; співпереживання та підтримка одне одного в дитячому колективі; взаємодії різних дитячих колективів у розвивальному середовищі дитячих установ.

У положеннях «Керівництва по соціальному вихованню» (1924) висвітлено предметну характеристику діяльності розвивального середовища дитячого садка на засадах соціального виховання. До прикладу, у розвивальних середовищах тогочасних дитячих садків, що функціонували на засадах соціального виховання, простежувалося повне заміщення звичайних іграшок та дидактичних матеріалів іграшками й приладдям, яке відображає тогочасну дійсність та класову ідеологію. Таким чином, відбулася заміна ігрової діяльності працею, що, на нашу думку, в період дошкільного дитинства є неприпустимим і суперечить природі дитини (Керівництво по соціальному вихованню, 1924, с. 45).

Зважаючи на актуалізацію в 1925–1930 рр. ідеї про педологічний зміст розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку, у педагогічній спільноті активізувалося розроблення методичних рекомендацій щодо виховання,

навчання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У цей період виникає потреба у створенні великої кількості покажчиків та підручників, де висвітлювалися науково обґрунтовані та затверджені на державному рівні вимоги до створення дитячих садків як простору для всебічного розвитку дітей дошкільного віку.

За результатами вивчення нормативно-правової бази та програмового забезпечення дитячих установ виявлено переорієнтацію ідей розвивального освітнього середовища для дітей на засадах класового виховання, що в межах розробленої у дисертації періодизації окреслюємо 2-м етапом (1925–1930) третього періоду (переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання). З огляду на продуктивну діяльність педагогічної спільноти щодо пошуків нових форм організації дитячого колективу заслуговують на увагу матеріали Всеросійського з'їзду із дошкільного виховання, що відбувся 1924 р. Так, на з'їзді було прийнято низку положень, також і документ, що врегульовував питання організації дошкільних установ «Основні моменти організації дошкільної установи» (1925). У цьому документі охарактеризовано основні вимоги до облаштування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку, що ґрунтувалась на впровадженні ідеї створення єдиного дитячого колективу, який має власні норми й правила. Висновувалася думка про те, що в середовищі дитячого колективу діти дошкільного віку набагато легше засвоюють необхідні знання, уміння й навички догляду за собою (гігієнічні навички, охайність тощо) та соціальної поведінки.

Зважаючи на те, що в роки ранньої радянської доби активно впроваджувалась ідея трудової діяльності дітей дошкільного віку, розвивальне середовище дитячого садка мало створюватися на засадах трудового виховання. Рекомендувалося створювати простір для догляду за кімнатними рослинами (куточки природи), праці на квітнику, у городі. Такі види дитячої праці мають спонукати дітей до усвідомлення значення власної діяльності та формувати любов до об'єктів природи. Цікавим є те, що в документі «Основні

моменти організації дошкільної установи» (1925) багато уваги приділено природному середовищу, що є складником розвивального середовища для дітей дошкільного віку. Природне середовище надає великий простір для розширення знань, умінь і навичок дітей дошкільного віку. Тому в природному середовищі доцільно організовувати щоденні й тематичні спостереження, дослідження, екскурсії задля формування в дітей уявлень про життєдіяльність представників рослинного і тваринного світу та залежність їх розвитку і функціонування від різних природних чинників (повітря, води, сонця тощо). Окрім того, у документі було висвітлено вимоги до наповнення розвивального середовища дитячого садка дидактичними матеріалами та спеціальним приладдям (олівці, фарби, білий та кольоровий папір, глина; молотки, гвіздки, лопатки, граблі, тачки зменшеного розміру; кубики, цеглинки для конструювання, лото) для ручної і творчої праці, групових і самостійних ігор з навчальною метою. Отже, у розвивальному середовищі рекомендувалося відводити місце для ручної праці з деревом (проста обробка дерева, виготовлення невеликих дерев'яних предметів тощо) (Основні моменти організації дошкільної установи, 1925, арк. 505-507).

У руслі запозичення педагогічних ідей попередніх періодів активізувалася робота урядових комітетів з розроблення методичних документів з метою нормативного врегулювання та методичного супроводу діяльності дошкільних установ на засадах соціального виховання. Так, за результатами вивчення матеріалів, що висвітлені в протоколах засідань Українського головного комітету соціального виховання (Укрсоцвиху), з'ясовані дані про незадовільний стан діяльності шкільних та дошкільних установ. Зокрема, в документі вказувалося, що багато дітей дошкільного та молодшого віку не відвідували дитячі садки й школи та не отримували в умовах розвивальних середовищ вищезазначених установ належних педагогічних впливів у руслі соціального виховання. Окрім того, у протоколах засідань Укрсоцвиху було зафіксовано дані щодо недостатньої кількості програмово-методичного забезпечення, зокрема посібників та підручників, які

висвітлювали уніфіковані методичні аспекти соціального виховання та особливості його реалізації в розвивальних середовищах для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. З огляду на такий стан справ науково-педагогічним комітетом було заплановано розробити «Порадник дошкільного виховання» (1926), але за браком ресурсного забезпечення ця ідея не була реалізована (Протоколи нарад Укрсоцвиху (копії) та матеріали до них, 1926, арк. 1–62).

Досліджено, що в 1925–1930 рр. енергійною була діяльність педагогічної спільноти і Народного комісаріату освіти УСРР щодо розроблення педагогічної літератури, яка би врегульовувала питання організації та функціонування дитячих садків, зокрема умови розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку. У 1927 р. під керівництвом Е. Яновської, Н. Панченко та Х. Рабіновича було опубліковано робочу книгу для вихователів «Дошкільне виховання» (1927). У посібнику чільне місце відведено напрямам розвитку дітей у природному, трудовому та соціальному середовищі, що є своєрідним додатком до змістового наповнення розвивального середовища дитячого садка.

За тематичним планом функціонування розвивального середовища дитячого садка у робочій книзі «Дошкільне виховання» (1927) перебачався поділ тематики відповідно до сезонних змін, виокремлювалося три блоки: осінь, зима-весна, весна-літо (без поділу на вікові групи). Автори робочої книги провідну роль у розвивальному середовищі дитячого садка відводили ігровій та трудовій діяльності, яка здійснювалася за допомогою спеціального дидактичного матеріалу у вигляді предметів побуту в зменшеному вигляді. Під час цієї діяльності діти накопичують знання про довколишній світ та формують уміння й навички міжособистісного спілкування. Ідеї щодо змістового наповнення розвивального середовища дитячого садка різними формами дослідницької діяльності у природному середовищі, висвітлені у робочій книзі «Дошкільне виховання» (1927), раніше висвітлювались у документі «Основні моменти організації дошкільної установи» (1925). Так, у

руслі дослідницької діяльності діти дошкільного віку в умовах розвивального середовища дитячого садка мали змогу розширювати знання про явища природи під час екскурсій, звичайних та цільових прогулянок, елементарних дослідів з природними матеріалами (Яновська, 1927, с. 74–76).

Продовжуючи ідеї Е. Яновської, Н. Панченко та Х. Рабіновича, висвітлені у робочій книзі «Дошкільне виховання» (1927), працівники відділу дошкільного виховання Народного комісаріату освіти УСРР укладають посібник «Дошкільне виховання: матеріали до poradnika» (1928). У цьому посібнику були представлені взаємозалежні блоки, що зачіпали проблеми тогочасного простору дошкільного виховання, окреслено орієнтовні Статут та програму діяльності дитячого садка (її проєкт був оприлюднений під час II Всеукраїнської конференції робітників дошкільного виховання в 1928 р.), висвітлено підходи до організації, обліку та вимог щодо трудової діяльності дітей дошкільного віку в розвивальному середовищі дитячого садка, гігієнічні вимоги до розвивального освітнього середовища для дітей молодшого шкільного віку (Дошкільне виховання: матеріали до poradnika, 1928).

У орієнтовному Статуті діяльності дитячого садка (1928) було окреслено вимоги до розвивального середовища для дітей дошкільного віку. Наприклад, у розвивальне середовище дитячого садка приймалися діти дошкільного віку від 3 до 7 років із бідних або неповних сімей (Дошкільне виховання: матеріали до poradnika, 1928, с. 17). З огляду на санітарно-гігієнічні та психолого-педагогічні вимоги до розвивальних середовищ дитячих садків у їхньому просторі мало перебувати до 50 дітей, з якими працювали три вихователі, медичний працівник та помічник (Дошкільне виховання: матеріали до poradnika, 1928, с. 53).

Проєкт Програми діяльності дитячого садка (1928), оприлюднений на засіданні II Всеукраїнської конференції робітників дошкільного виховання в 1928 р., передбачав види діяльності вихователів задля створення функціонального розвивального середовища для дітей дошкільного віку, що забезпечує формування умінь і навичок спілкування в соціальному середовищі

дитячого садка, створення сталих дитячих угруповань, які інтегруються в дитячий колектив із визначеними нормами і правилами, врегулювання комунікативних способів взаємодії дітей між собою (Дошкільне виховання: матеріали до poradnika, 1928).

Окрім того, у посібнику «Дошкільне виховання: матеріали до poradnika» (1928) простежується поділ дошкільного дитинства на вікові періоди (від 2 до 8 років). Розвивальне середовище дитячого садка за умов, окреслених у посібнику, має забезпечувати умови для формування гігієнічних, соціальних і трудових навичок, орієнтації в оточуючому середовищі та мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку. Таким чином, можна стверджувати, що розроблений проєкт Програми діяльності дитячого садка (1928) був спрямований на формування необхідних для життя елементарних знань, умінь і навичок дітей дошкільного віку (Гендрихівська, 1928, с. 230–234).

Аналіз підходів до розроблення програмового забезпечення діяльності розвивальних середовищ дитячих садків дає підстави стверджувати про те, що на той час було здійснено перші вагомні спроби задля уніфікації нормативного забезпечення діяльності розвивальних середовищ та дитячих садків загалом. Як засвідчують інші документальні джерела (матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1930), лист Наркомосу «До всіх відділів Народної освіти, завідуючих дошкільними установами і всіх дошкільних робітників» (1931)), оприлюднені поза хронологічними межами нашого дослідження, у сфері дошкільного виховання періоду УСРР відбувся своєрідний перехід від ролі творчості й активності та ініціативності дітей дошкільного віку до піднесення першорядності значення дитячого колективу, який є основою для розвитку всіх сфер особистості вихованців в розвивальному середовищі. Про повну відмову від розробленого проєкту Програми діяльності дитячого садка (1928) засвідчують «Матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки» (1930) та лист Народного комісаріату освіти «До всіх відділів Народної освіти, завідуючих



дошкільними установами і всіх дошкільних робітників» (1931). Так, на сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1930) було оприлюднене рішення щодо припинення використання посібника «Дошкільне виховання: матеріали до poradnika» (1928) у практиці функціонування розвивальних середовищ дитячих садків.

У зазначеному листі Наркомосу були визначені положення про необхідність розроблення іншої програми, що має супроводжувати функціонування розвивального середовища дитячого садка на основі чітких вимог до організації процесу навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного віку, розроблення річного плану роботи з кожною віковою групою та висвітлення в цій програмі необхідного рівня знань, умінь і навичок, характерних для кожної вікової групи (До всіх відділів Народної освіти, завідуючих дошкільними установами і всіх дошкільних робітників, 1931, арк. 285–288).

Отже, за результатами аналізу нормативно-правових документів та програмового забезпечення було виявлено, що в 1919-1930 рр. органи освіти проводили роботу з уточнення наявного та розроблення нового програмово-методичного забезпечення діяльності розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах трудового та соціального виховання.

Цих років набули поширення ідеї стосовно створення сприятливих умов розвивальних освітніх середовищ задля формування у вихованців закладів дошкільної та початкової шкільної освіти умінь працювати в колективі для досягнення єдиної мети (*додаток К*). Окрім того, з 1922 р. висвітлювались авторські підходи щодо створення розвивальних середовищ дитячих садків, на основі чого розвивались ідеї вітчизняних педагогів у межах третього періоду. Дослідження розвитку ідей розвивального освітнього середовища дітей у вітчизняній педагогічній думці (1899-1930) дало змогу виявити суспільну зумовленість змін цілей і дидактичного забезпечення його функціонування.

Фактологічний матеріал і узагальнення наукової проблеми висвітлено в розробленій авторкою експериментальної робочої програми навчальної дисципліни (за вибором студентів) для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (*додаток Л*). Результати впровадження експериментальної робочої програми навчальної дисципліни в освітній процес закладів вищої освіти підтверджено відповідними документами.

### **Висновки до розділу 3**

За результатами дослідження особливостей упровадження ідей про розвивальне середовище, виснуваних у вітчизняній педагогічній думці наприкінці XIX – 20-ті роки XX ст., у програмово-методичному забезпеченні діяльності розвивальних середовищ дитячих садків і початкових шкіл виявлено їх різне тлумачення та застосування. У роки першого періоду (1899–1917) авторські програми для приватних і народних дитячих садків, народних училищ А. Винарської, О. Вікторовської, Л. Веретеннікової, А. Дем'яновської, О. Копронович, Н. Лубенець, М. Петерсон, Н. Сингалевич, Л. Товстоног, Н. Тутковської, Ю. Шпики, А. Шледь, Є. Шабаліної розроблялися з урахуванням ідей Ф. Фребеля та М. Монтесорі, зокрема дидактичного матеріалу Монтесорі та «дарунків» Ф. Фребеля, які широко застосовували на заняттях та під час самостійної діяльності дітей.

Виявлено, що в роки другого періоду (1917–1919) було розроблено низку проєктів, постанов та планів, які на державному рівні врегульовували питання навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах розвивальних середовищ (План організації дитячих захистків (1918), Регламент дитячих садків (1918), Програма по малюванню (1918), Проєкт Єдиної школи на Україні (1919)). Доведено переважання в тогочасній педагогічній думці ідей щодо створення розвивальних середовищ для дітей на засадах національного та трудового виховання, функціонування сумісного розвивального середовища дитячого садка і трудової школи з метою підготовки дітей до праці.

З'ясовано трансформацію ідей про розвивальні середовища для дітей, виснуваних у попередні періоди, у програмовому забезпеченні дошкільного суспільного виховання в роки третього періоду (1919–1930), пристосування їх до класового соціального й трудового виховання дітей у ранню радянську добу. Програми цих років трансформували до нових вимог щодо класових цілей розбудови суспільного дошкільного виховання та навчання дітей ідеї про соціальне й трудове виховання в соціальному та природному середовищах (Декларація «Про соціальне виховання дітей» (1920), «Порадник по соціальному вихованню» (1921), Кодекс законів про народну освіту УСРР (1922), «Керівництво по соціальному вихованню» (1924), План роботи дослідного дитячого садка (1924)). Пізніше, під час другого етапу (1925–1930) цього періоду, відбувалося розроблення програмового забезпечення з урахуванням класового виховання («Основні моменти організації дошкільної установи» (1925), Статут діяльності дитячого садка (1928), «Матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки» (1930)).

Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях: Іванюк, Матюшинець, 2021; Іванюк, Матюшинець, 2020; Матюшинець, 2021; Матюшинець, 2021а; Матюшинець, 2021с; Іванюк, Матюшинець, 2020а; Січкарь, Матюшинець, 2020; Матюшинець, 2020а; Матюшинець, 2020б; Матюшинець, 2019; Матюшинець, 2017.

## ВИСНОВКИ

Ретроспективний історико-педагогічний аналіз наукової проблеми, пов'язаної з висвітленням ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930), виконано за результатами вивчення різних груп писемних джерел, що дає підстави для висновків:

1. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та розв'язання наукової проблеми в перебігу змін суспільних цілей щодо виховання та навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Історіографічний і джерельний аналіз засвідчили, що генеза ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, виснувана у вітчизняній педагогічній думці в зазначеному історичному відрізку часу, не була предметом цілісного та системного дослідження. Історико-педагогічне дослідження виконане на засадах проблемного, герменевтичного, системного, комплексного, інтегрованого підходів. За виокремленими проблемним і комплексним критеріями здійснено систематизацію та групування джерел (історіографічні, документальні, періодичні, інтерпретаційні та дидактичні).

Комплексний аналіз джерел дав змогу виявити стан дослідженості проблеми та уточнити понятійно-категоріальний апарат дисертації, а саме терміни: «розвивальне освітнє середовище», «ідеї розвивального освітнього середовища», «педагогічна думка». Розвивальне освітнє середовище в руслі наукових пошуків характеризуємо як сукупність предметного, природного, соціального, дидактичного компонентів з метою забезпечення умов для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Ідеї розвивального освітнього середовища розглядаємо в контексті сукупності педагогічних поглядів і суголосних із ними практик щодо розвивального освітнього середовища дитячого садка та початкової школи, як чинника впливу на зміни у свідомості дітей і розвитку їхніх санітарно-гігієнічних, соціальних, навчальних, естетичних навичок у перебігу ціннісно зумовленої діяльності.

2. Розроблено періодизацію поступу ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930) згідно з критеріями суспільної зумовленості розвитку освітніх явищ та дидактичним. Встановлено, що виокремлення меж періодів та етапів у них є складним процесом, тому що ідеї про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці в перебігу історії (1899–1930) становлять історико-освітній феномен, окремі часові проміжки якого важко виміряти хронологічними межами, оскільки педагоги, громадські діячі продукують ідеї відповідно до суспільних запитів.

У розробленій періодизації виокремлено три періоди, у їх перебігу схарактеризовано етапи. У першому періоді (1899–1917) виокремлено 1-й етап (1899–1905) – актуалізація у вітчизняній педагогічній думці ідей про розвивальне середовище для розумового, фізичного та морального розвитку дітей; 2-й етап (1905–1917) – розвиток вітчизняними педагогами освітніх практик створення розвивальних середовищ з урахуванням вроджених особливостей дітей. У другому періоді (1917–1919) – впровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва розвивалося відповідно до двох етапів: у руслі розвитку у вітчизняній педагогічній думці ідей про функціонування розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті (1917–1918), урізноманітнення ідей трудової діяльності дітей у соціальних розвивальних освітніх середовищах (1918–1919). До третього періоду (1919–1930) відносимо 1-й етап (1919–1925) – пристосування ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до цілей соціального виховання в радянській системі освіти; 2-й етап (1925–1930) – переведення ідей розвивального освітнього середовища для дітей у русло класового виховання.

3. Досліджено внесок вітчизняних педагогів у поступ ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1899–1930), що зумовлювалися суспільно-політичними та соціально-економічними чинниками. За результатами студіювання першоджерел, у яких відбито досвід функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в 1899–1930 рр., виявлено, що ідеї українських педагогів зазнавали значної трансформації.

Вивчення першоджерел дало змогу з'ясувати, що в перший період (1899–1917) ідеї про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку були подібними в українській та зарубіжній педагогічній думці. Педагоги вирішували питання щодо: створення розвивальних середовищ із метою збереження життя та здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; середовищ на засадах природовідповідності; потреби в розумовому, фізичному, моральному розвитку дітей і підготовки їх до навчання в школі в умовах розвивального освітнього середовища; провідної ролі педагога в розвивальному середовищі та впливу соціального оточення на розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Усе це свідчило про становлення ідей, які досліджувалися, в педагогічній думці України цього періоду.

Встановлено: у межах другого періоду (1917–1919) розвій виокремлених ідей відбувався на тлі розроблення державних нормативних документів, що врегульовували різні питання створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному та трудовому ґрунті, організацію і діяльність сумісних розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Доведено, що в роки третього періоду (1919–1930) ідеї про розвивальне освітнє середовище, виснувані педагогами попередніх періодів, трансформувалися відповідно до завдань становлення радянської системи суспільного дошкільного виховання дітей і початкового навчання. У педагогічній думці цього періоду актуалізувалися ідеї розвивального

освітнього середовища як чинника соціального та трудового виховання дітей в умовах розгортання класово-колективістської парадигми навчання і виховання.

4. За результатами історико-освітніх студій охарактеризовано особливості впровадження ідей про розвивальні середовища в практику дитячих установ у визначених територіальних і хронологічних межах дослідження.

Досліджено, що в перший період (1899–1917) ідея обопільності розвивальних освітніх середовищ, розвинута в українській педагогічній думці, знайшла відображення у змісті навчальних планів і програм для дитячих садків та дитячих клубів, дитячих майданів, осередків та початкових народних училищ; у діяльність цих середовищ для дітей упроваджували прогресивний досвід зарубіжних педагогів, зокрема «дарунків» Ф. Фребеля, дидактичного матеріалу Монтесорі.

Виявлено пріоритетність становлення розвивальних освітніх середовищ із метою збереження життя й здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в діяльності дитячих установ (дитячих садків, дитячих будинків, дитячих клубів), започаткованих приватними особами та педагогічними товариствами (Київське товариство народних дитячих садків).

З'ясовано, що у вітчизняній педагогічній думці в роки, віднесені до першого періоду (1899–1917), значну увагу приділено обґрунтуванню програмово-методичного забезпечення впровадження ідей про створення середовищ на засадах природовідповідності, з урахуванням інтересів вихованців для забезпечення їхніх потреб, природних нахилів і здібностей, розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки їх до навчання в школі. Зазначені ідеї в умовах розвивального освітнього середовища втілювались у планах занять, організації різних форм життєдіяльності дітей, дидактичному матеріалі та ігровому обладнанні. Актуалізовано ідеї провідної ролі вихователя, учителя в розвивальному середовищі, вплив соціального і культурного оточення на всебічний розвиток дітей.

З'ясовано, що протягом 1917–1919 років, які відносимо до другого періоду, керівними органами освіти українських урядів розроблювались нормативні документи з урахуванням провідних ідей педагогів того часу про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті. У роки другого періоду (1917–1919) актуалізувались ідеї про наповнення розвивального освітнього середовища ігровими знаряддями для ручної праці, предметами-замінниками, українськими народними іграшками, а також об'єднання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сумісному розвивальному середовищі в дитячих садках, дитячих будинках, дитячих містечках, трудових школах.

Програми та рекомендації методичного змісту висвітлювали ключові напрями діяльності розвивального освітнього середовища єдиної школи, що мало забезпечувати реалізацію ініціативності, індивідуальності, самодіяльності, творчий розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами дитячої праці в ціннісному соціальному середовищі.

Встановлено: сутність трансформації ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в роки третього періоду (1919–1930) полягала в тому, що в перші роки становлення радянської системи освіти в програмах та інструкціях упроваджували окремі ідеї, виснувані педагогами попередніх періодів, проте здійснювалося їх пристосування до цілей соціального виховання. У другій половині 1920-х років на теренах УСРР на нормативно-правовому ґрунті утверджено перехід від соціального до класового виховання, що зумовило вихолощення ідей педагогів попередніх періодів і відмову від тих, що не входили в нову парадигму.

Дисертаційне дослідження не претендує на повне висвітлення всіх аспектів порушеної проблематики. Подальших розвідок потребують такі наукові проблеми: підготовка вихователів закладів дошкільної освіти до організації варіативних моделей розвивальних освітніх середовищ для дітей раннього та дошкільного віку; внесок зарубіжних педагогів у розвиток ідей про розвивальні середовища для дітей (друга половина XIX – 20-ті роки XX ст.).



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипін, Є.Б. (2017). *Ідеї наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX - 30-ті роки XX століття)*. (Дис. канд. пед. наук). Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 245.
2. Апрелева, І. В. (2016). *Реалізація принципу доступності до суспільного дошкільного виховання в Україні (20–30-ті роки XX століття)*. (Дис. канд. пед. наук). Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, Дрогобич, 222.
3. Артемова, Л. В. (2006). *Історія педагогіки України*. Київ: Либідь, 420.
4. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) (2021) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/nakaz-33-bazovyyu-komponent-doshk-osv.pdf> – Назва з екрану, 34.
5. Белозьорова, Н.О. (2011). *Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)* (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Х., 22.
6. Березівська, Л. Д. (2009). *Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті*. (Дис.д-ра пед. наук) Київ, 505.
7. Березівська, Л. Д. (2011). *Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за Радянської доби (1919–1991)*. *Історико-педагогічний альманах: зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини, 1*, 44-48.
8. Березівська, Л. Д. (2011а). *Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі*: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.: хрестоматія; Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 384 с.

9. Бжезинський, М. (1909). *Як виховувати дітей на здорових та сильних людей*. Харків, 43.
10. Биков, В. Ю. (2002). Теоретико-методологічні засади створення і розвитку сучасних засобів та е-технологій навчання. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. Збірник наукових праць до 10 – річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. Частина 2*. Харків: «ОВС», 182-199.
11. Биковець, М. (1925, Січень 27). Чим може допомогти вчитель в справі утворення нової літератури для дітей. *Народній учитель*, 2.
12. Білавич, Г.В. (2021). Організація розвивального освітнього середовища для дітей в українському приватному дошкільлі (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). *Молодь і ринок*, 7 (193), 48-53.
13. Бобровська, С. Л. (1872). *Суцність системи Фребеля и применения ее в некоторых садах Германии*. Москва. 92 с.
14. Богуш, А., Гавриш, Н. (2010). *Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі*. Підручник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 408.
15. Борович (1919). *Детский клуб (История одного опыта)*. Харьков: Культурно-просветительная организация «Труд», 128.
16. В. Г. (1925, Вересень 19). Перші діточі садки. *Діло*, 209, 3-4.
17. В. К. (1927). Дитячий санаторій (Селище «Ясна Поляна»). *Всесвіт: універсальний ілюстрований тижневик*. Харків, 16.
18. Вагнер, А., Фрейер, К. (1902). *Детские игры и развлечения*. СПб., 225 с.
19. Важинський, С. Е., Щербак, Т. І. (2016). *Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб.* Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 260.
20. Венгловська, О. А. (2013). Джерельна база дослідження розвитку дошкільної освіти на Київщині в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. *Педагогічний дискурс*, 15, 110-115. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk\\_2013\\_15\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_25).

21. Від наради до діла. (1925 Червень 06). *Народній учитель*, 2.
22. Волобуєв, М. (1925, Січень 27). Комплексний метод і комплексна система. *Народній учитель*, 2.
23. Володькевич, М. (1916). Організація шкільного середовища як засобу виховання. *Праці київського педагогічного з'їзду від 12-19 квітня 1916 року*, 230
24. Володькевич, Н. (1905). *О принципах, которые должны быть положены в основу преподавания естествознания в средней школе*. Педагогическая мысль. Издание Коллегии Павла Галагана. Под ред. проф. И.А. Сикорского, пр.-доц. И.И. Гливенко. Вып. II. Киев, 309.
25. Выготский, Л.С. (1926). *Педагогическая психология*. Москва: Работник просвещения, 348.
26. Галів, М (2013). Категорія «вітчизняна педагогіка» в сучасному українському історико-педагогічному дискурсі.. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 6 (2), 32-40.
27. Ганжулевич, Т. (1925, Березень 17). Дисципліна в трудовій школі. *Народній учитель*, 2.
28. Ганжулевич, Т. (1925, Лютий 10). Школа та батьки. *Народній учитель*, 4.
29. Ганжулевич, Т. (1925, Лютий 24). Творчість учителя і програм Соцвоса. *Народній учитель*, 2.
30. Гендрихівська А. (1928). Серед книжок до шкільництва. *Шлях освіти*, 5/6, 230–234.
31. Гендрихівська А.І. (1927). Про літні дошкільні майдани та їх організацію. *Радянська освіта*, 5, 26-32.
32. Г-ій, А. (1925, Січень 27). Трудові процеси в дитячих будинках. *Народній учитель*, 2.

33. Голубнича, Л. О. (2013). Класифікація джерел історіографії педагогічної персоналії. *Педагогічний дискурс*. Вип. 15, 162-167. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk\\_2013\\_15\\_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_35).
34. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. К: Либідь, 376.
35. Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Київ – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 278.
36. Грінченко, Б. Д. (1906). *Народні вчителі і українська школа*. К: б/в, 50.
37. Гук. (1925, січень 27). Дослід та екскурсія. *Народній учитель*, 2.
38. Гупан Н.М. (2002). *Українська історіографія історії педагогіки*. К.: «А.П.Н.», 224.
39. Гупан, Н. М. (2013). Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*, 4-5, 53-56. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh\\_2013\\_4-5\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_4-5_10).
40. Гупан, Н. М. (2013). Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*, 8/9, 67-70.
41. Дараган, А. (1862). *Руководство к Детским садам по методе Фредерика Фребеля*. С.Петербург. 152 с.
42. Декларація Народного комісаріату освіти УСРР «Про соціальне виховання дітей». (1920). *Вісн. Наркомпросу УСРР*, 1, 9-11.
43. Державний стандарт початкової освіти. (2018). Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-rochatkovoyi-osviti>.
44. Дігтяр, С. (1925, Листопад 10). Самоврядування та дисципліна в сучасній школі. *Народній учитель*, 2.
45. Дічек, Н. (2015). Рецепція як новітній інструмент розширення методологічних засад порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних

студій. *Порівняльно-педагогічні студії*, 3, 14-24. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud\\_2015\\_3\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2015_3_4).

46. Дічек, Н. П. (2005). До питання періодизації педагогічних феноменів. *Педагогічні науки : зб. наук. пр.*, Херсон: Вид-во ХДУ, 40, 65-71.

47. Дічек, Н. П. (2014). Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень. *Педагогіка та психологія*, 2, 67-75.

48. Донченко, О. (1925, Лютий 24). Одна спроба (До організації роботи в школі). *Народній учитель*, 2.

49. Доповідь т. Бржезицького на ІХ Всеукраїнському з'їзді рад (1924). *Червоний шлях (Єлисаветград)*, Номер 4, 3.

50. Дорошенко, О. (1922). *Дитячий садок: порадник для керівників дошкільного виховання*. К., 217.

51. Дорошенко О. (1924). ІІІ Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню. *Радянська освіта*, 9/10, 90-92.

52. Дошкільне виховання: матеріали до порадника. (1928). *НКО УСРР*. Х. : ДВУ, 192.

53. Драч, О.О. (2001). Розвиток початкової освіти в Україні (1861-1917 рр.). (дис. канд. іст. наук). Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Х., 280.

54. Енциклопедія освіти (2008). К.: Юрінком Інтер, 1038 с.

55. Єськова, Т. Л. (2013). Виховання працелюбності дошкільників засобами ручної праці (Історичний екскурс). *Науковий Вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. Серія «Педагогіка»*, 8, 1-14. Режим доступу: <http://www.sciary.com/journal-scientific-melpedagogic-article-156254>.

56. Животко, А. (1926). *Дошкільне виховання*. Лекції, читані в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі 1923/24 р. Сіяч. Прага, 201.

57. Жуковський, О. (1928). Навчально-виховна робота сільських шкіл Харківської округи. (Підсумки та дальші перспективи). *Харківська округова інспектура Наросвіти*. Харків: 4-та друкарня Трансдруку, 51.

58. Зайцева, Л. (2011). Інтегрований підхід: сутність та можливість впровадження в дошкільній освіті. *Молодь і ринок*, 12, 55-58. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir\\_2011\\_12\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_12_16).

59. Зайченко, І. В. (2010). *Історія педагогіки*: у двох книгах: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Видавничий Дім «Слово», Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні, 1032.

60. Закон України «Про освіту» (2017). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

61. Закон України «Про загальну середню освіту» (2020). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

62. Залужний, О. (1928). Про уточнення деяких основних понять при вивченні поведінки дитини. *Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології*, 2(9), 5-14.

63. Залужний, О. (1929). Організованість шкільних груп та її вимірювання. *Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології*, 1(12), 5-18.

64. Іванюк, Г. (2007). Гуманістична модель навчально-виховного середовища сільської школи в теоретико-практичній спадщині О.А. Захаренка. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 22, 215-223. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps\\_2007\\_22\\_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_22_36). С.217.

65. Іванюк, Г. І. (2013). Підходи до відбору джерельної бази дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.). *Педагогічний дискурс*, 15, 271-279. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk\\_2013\\_15\\_57](http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_57).

66. Іванюк, Г. І. (2014). Диференційований підхід до періодизації соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи України. *Педагогічні*

науки: теорія, історія, інноваційні технології, 10, 113-123. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk\\_2014\\_10\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_10_16).

67. Іванюк, Г. (2016). Діяльність Софії Русової в царині педагогіки: служіння народу й Україні. Рідна школа (5-6), 46-50.

68. Іванюк, Г. (2017). Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.). Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару «Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921)». 8–10.

69. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2020). Актуальність педагогічних практик Тимофія Лубенця про розвивальне середовище для дітей у контексті розбудови Нової української школи. *Актуальні питання гуманітарних наук міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. І. Франка*, 2(29), 179–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209458>.

70. Іванюк, Г. І. та Матюшинець, Я. В. (2020а). Модифікація розвивальних середовищ майданів, захистків та осередків для дітей на теренах України (1917–1919). *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1(7 (35)), 23–29.

71. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2021). Педагогічні ідеї та практики функціонування розвивальних середовищ у народних дитячих садках і дитячих притулках на теренах України (1899–1910). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. І. Франка*, 1(36), 294–301. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-47>.

72. II Всеукраїнський Учительський З'їзд. *Тези докладів, дебати, постанови* (1917). К.: Видання Українського Товариства шкільної освіти, 39.

73. Інструкція до постанови Наркомосу від 28.05.1920 р. (1920). ЦДАВО України, Ф.166, оп.1, спр. 955, арк. 3-6.

74. Калакура, Я. С. (2004). *Українська історіографія* : курс лекцій. Київський національний університету імені Тараса Шевченка. Київ: Генеза, 494.
75. Каламар. (1925, Травень 26). Про дисципліну. *Народній учитель*, 2.
76. Калюжний, Н. (1925, Липень 14) Українізація і народний вчитель. *Народній учитель*, 1.
77. Карабаєва, І. (2014). Сучасні підходи до понятійно-термінологічного забезпечення процесу створення розвивального освітнього середовища ДНЗ. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія*, 13, 129-134. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird\\_2014\\_31\\_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_31_27). С. 131.
78. Каташов, А. І. (2001). *Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею*. (автореф. дис. канд. пед. наук). Луганськ, 20.
79. Кириченко, С. (1925, Червень 02). Ударні завдання соцвиху на 1925–26 рік. *Народній учитель*. 1925. 02 червня. С.2.
80. Кічук, Н. В. (2016). Створення освітнього середовища молодших школярів – особистісно-професійне призначення педагога сучасної школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 1, 6-10. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU\\_ped\\_2016\\_1\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2016_1_3).
81. Клейн, Ф. (1916). *Парижские Детские Сады*. Пер. с француз. С. Кауфман. Под ред. и с предисл. С.Русовой. Изд. Киевского Фребелевского Общества. К., 150.
82. Клепатський, П. (1918/19). Дитячі іграшки, їх психологічне і педагогічне значення. *Вільна Українська Школа: загально-педагогічний журнал*, 2, 80–87.
83. Клиш, Б. (1923). *Національне виховання*. Берлін: б.в., 36.



84. Ковалевська, Н., Пасічниченко, А. (2016). Сучасні уявлення про освітнє середовище як психологопедагогічний феномен. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 9 (63), 50-61.

85. Ковшар, О. В. (2014). Забезпечення розвивального середовища в навчально-виховному процесі п'ятирічок. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*, 10, 94-98.

86. Кодекс законів о народном просвещении УССР. (1922). Утвержденный ВУЦИК 2 ноября 1922 г. на основании Постановления III сессии VI созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г. Х.: Издание народного комиссариата просвещения УССР, 767.

87. Коляда, Н. (2018). Педагогічна історіографія та джерелознавство як важливі складові історико-педагогічного дослідження. *Історія педагогічної думки* 21-30. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa\\_2018\\_2\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2018_2_5).

88. Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016) - Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

89. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020) – Режим доступу: [http://tvogovt.zp.ua/sites/default/files/konceptsiya\\_osvity\\_ditey\\_rannogo\\_ta\\_doshkilnogo\\_viku\\_vid\\_09\\_07\\_2020.pdf](http://tvogovt.zp.ua/sites/default/files/konceptsiya_osvity_ditey_rannogo_ta_doshkilnogo_viku_vid_09_07_2020.pdf)

90. Кравцова, Т. О. (2008). *Проблема вивчення дитини у реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX століття* (Автореферат... к.пед.н.). Харків, 20.

91. Крупський, М. (1918/19). Природознавство і математика в новій українській школі. *Вільна Українська Школа: загально-педагогічний журнал*, 1, 13–23.

92. Крутий, К. (2009). *Освітній простір дошкільного навчального закладу*. Монографія: у 2-х ч. Частина перша, К.: Освіта, 302.

93. Кубійович, В. (1980). *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, Т. 9, 3327-3329. Режим доступу: [https://archive.org/details/eu0t0/EU\\_T\\_9\\_T\\_Kh/page/n125/mode/2up?view=theater](https://archive.org/details/eu0t0/EU_T_9_T_Kh/page/n125/mode/2up?view=theater).
94. Кулик, І. О. (2010). Педагогічна історіографія – новаційний напрямок історикопедагогічних досліджень. *Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту. Чернігів. Держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів*, 79, 169–171.
95. Куліш, Т. (2012). Теоретичні засади українського дошкілля в творчій спадщині Наталії Лубенець. *Рідна школа*, 1-2, 61-65. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh\\_2012\\_1-2\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_1-2_14).
96. Кушнір, В. (2016). Питання програмного забезпечення дошкільних закладів ХІХ – поч. ХХ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2, 41-46. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa\\_2016\\_2\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2016_2_8).
97. Лазаревич, І. (1871). *Внимание к детям и матерям. II. С оригинальными рисунками*. Издание второе. Харьков: В. Университетской типографии, 470.
98. Линенко, А. Ф. (2018). Герменевтичний підхід у педагогіці і його принципи. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського*, 3 (122), 55–59.
99. Лист «Радіосправа Радянський майдан». (1919). ЦДАВО України, Ф.166., оп. 10, спр.305, арк.35-36.
100. Лубенець, Н. (1908). Фребелевские занятия : постройки из кубиков и кирпичиков. Киев : Изд. Киевского Общества народных детских садов, (Тип. С. В. Кульженко), 7 + 13 табл.
101. Лубенець, Н. (1913). Дошкольное воспитание и народная школа. *Русская школа: общепедагогический журнал для учителей и деятелей по народному образованию. под ред. Я.Я.Гуревича*, 11, 1-16.
102. Лубенець, Н. Д. (1915). *Фребель и Монтессори: (Их системы воспитания детей)*. Кушнерев и К, Киев, 138.

103. Лубенец, Т. (1876). *Общепольный задачник: Пособие при повторении целых чисел из различных отраслей знания*. Чернигов : Изд. П. Н. Солонины, (Земская типография), III, 46.

104. Лубенец, Т. (1913). *Педагогические беседы* (2-е изд. доп. и перераб.) СПб.: Изд. книжного магазина П. В. Луковникова (Книгопечатня Шмидт), 578.

105. Лубенец, Т. (1919). *Дневник опытной школы в Пуццей-Водице*, Нач. 1-го ноября 1919 года. К.: Тип. Т-ва Кушнарев и К., 25-44.

106. Лубенець, Т. (1909, Вересень 17). Народна освіта на Полтавщині 1907—1908 шкільного року, *Рада*, Номер 209, 1-2.

107. Матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1930). ЦДАВО України, Ф. 2581, оп. 10., спр 491, арк. 46.

108. Матюшинець, Я. В. (2017). Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного віку на шпальтах часопису «Вільна українська школа» (1917–1919). *Молодий вчений*, 11, 357–361.

109. Матюшинець, Я. В. (2018). Ідеї про розвивальне середовище для дітей як предмет теоретичного аналізу. *Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання*, 3–4, 40–55.

110. Матюшинець, Я. В. (2019). Особливості становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей в УНР (1917–1919). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4(88), 213–224. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2019.04/213-225>.

111. Матюшинець, Я. В. (2020). Висвітлення ідей про розвивальне середовище для дітей на шпальтах газети «Народній учитель». *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1(8(36)), 27–34.

112. Матюшинець, Я.В. (2020а). Педагогічні ідеї Софії Русової про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2020: глобалізований простір інновацій: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф.*, 99–102.

113. Матюшинець, Я.В. (2020b). Педагогічні погляди Наталії Лубенець про значення розвивального середовища в підготовці дітей до навчання у школі. *Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference Scientific bases of solving of the modern tasks* (pp. 276–279).

114. Матюшинець, Я.В. (2021). Ідеї М. Володькевича про підготовку дитини до життя в освітньому середовищі початкової школи (1900-і pp.). *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 04-05 березня 2021 р.)*, 25-28.

115. Матюшинець, Я.В. (2021a). Практичні аспекти розвивального середовища дитячого клубу за матеріалами книги Б. Боровича «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2(75), 8–12. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.1>.

116. Матюшинець, Я.В. (2021b). Середовищний підхід до реалізації міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу ЗЗСО. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Україна, м. Київ, 8 червня 2021)*, 39–41.

117. Матюшинець, Я.В. (2021c). Софія Русова про роль соціального середовища для розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Збірник наукових праць за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практична онлайн – конференції «Софія Русова – предтеча Нової української школи»*, 134-136.

118. Методи вивчення дитячого колективу. (1925 Червень 06). *Народній учитель*, 2.

119. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія. (2013) авт. кол.: Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 248.

120. Музиченко, О. Ф (1918–1919). Реформа школи чи шкільна реформація? *Вільна українська школа*, 4, 201–207.
121. Музиченко, О.Ф. (1918–1919). До історії єдиної школи на Україні. *Вільна українська школа*, 8-9, 143-145.
122. Музиченко, О.Ф. (1918). Реформа школи чи шкільна реформація. *Вільна українська школа*, 6/7, 1-10.
123. Музыченко, А. (1928). Культура народа, мировоззрение ребенка и комплексность: (Практика работы учителя в рамках комплексности) *Радянська школа*, 7/8, 3-16.
124. Н. (1925, Квітень 28). Дошкільне виховання в сучасних умовах. *Народній учитель*, 3.
125. Нагачевська, З. І. (2015). *Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.): монографія*. ІваноФранківськ : НАІР, 254.
126. Народные детские сады в Киеве.(1899). Киев: В. и., 60.
127. Народный детский сад. С приложением отчета о деятельности детского сада, приюта и школы нянь за 1906 год: Киевское общество народных детских садов (1907). К.: Тип. Кушнерёва и К., 96.
128. Невмержицька, О. (2016). Аксіологічні ідеї у педагогічній думці доби Визвольних змагань (1917 – 1919). *Людинознавчі студії. Педагогіка*, 2, 164–171. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud\\_2016\\_2\(34\)\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2016_2(34)_19).
129. Основні моменти організації дошкільної установи (1925). ЦДАВО України, Ф.166, оп. 4. спр. 399, арк. 505-505зв.
130. Отчет Киевского общества народных детских садов за 1914–1915 годы (1916). В. Белинович, Ю. Донцова, Н. Згутницкая [и др.]. К.: Тип. С. В. Яковлева, 99.
131. Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1907 г. (1908). К. : Изд. Киев. о-ва народных дет. садов, 39.
132. Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1908 г. (1909). К. : Тип. Кушнарев И. Н. и К, 86.

133. П. Щ. Початкова народна освіта на Київщині в 1907 р. (1909, Листопад 05), *Рада*, Номер 250, 1-2.
134. Павловский, И. Ф. (1902). Из прошлого Полтавщины. Детский приют в Полтаве на подобие нынешних «яслей». *Киевская старина*, Том. LXXVIII, 145-147.
135. Панасенко, С. (1917). *В сучасній школі*. К.: Українська школа, 24.
136. Педагогический съезд Харьковского учебного округа по вопросам среднего образования (с 1 по 11 июня 1916 г.): резолюции общих собраний, предметных комиссий и собрания начальников учебных заведений (1916). Харьков: Тип. и Литогр. М. Зильберберг и С-вья, 89.
137. Передмова. Друга книга Проекту єдиної школи. (1921). ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 43, арк. 20 – 21
138. Петерсон, М. (1914). План занятий в детском саду. *Дошкольное воспитание*, 5, 389–402.
139. Писарчук, О. (2014). Особливості формування предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка, 4, 9-17. Режим доступу: <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/64307/59738>.
140. Писарчук, О. (2017). Моделювання освітньо-розвивального середовища в діяльності вчителя початкової школи: теоретичний і практичний аспект. *Наукові записки*. Серія педагогіка, 3, 36-44.
141. Писарчук, О. Т. (2012). Особливості формування освітньо-розвивального середовища дошкільних освітніх закладів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка, 2, 44-51. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUPed\\_2012\\_2\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUPed_2012_2_10)., С. 47-48.
142. Пісоцька, Л. С. (2013). Початкові етапи зародження і становлення суспільного дошкільного виховання в Україні. *Педагогічний дискурс*, 15, 549-553. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk\\_2013\\_15\\_111](http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_111). С.551.

143. Повідомлення міністра освіти В. К. Прокоповича комісаріатам Київської шкільної округи про запровадження українознавчих дисциплін у школі, (1918). ЦДІАК України, Ф. 707. оп. 86. спр. 1, арк. 162.

144. Попиченко, С. (2009). Історія становлення закладів суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 2, 275-283. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpu\\_dpu\\_2009\\_2\\_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpu_dpu_2009_2_37). С. 280.

145. Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання. (1918). Київ, Випуск 1, 175.

146. Порадник по соціальному вихованню дітей. (1921). Упор. Ценсоцвих Нарком освіти УСРР. Х.: Всеукр. держ. вид-во, 135.

147. Про організацію, стан та підготовку кадрів вихователів установ дошкільного виховання в м. Києві. Лист до пана професора Фоміна. (1918). ЦДАВО України, Ф. 2201, оп.2, спр.510, арк. 120.

148. Проєкт загальної освіти в Лубенщині. (1908, Вересень 27). *Рада*, Номер 221, 2.

149. Протоколи засідання комісій і нарад по окремих формах роботи департаменту, курсів, шкіл, лекцій, дитсадків, бібліотек, програми цих установ; листування про організацію центрального книжкового складу. (1918). ЦДАВО України, Ф. 2581, оп.1, спр. 162. арк. 22–23 зв.

150. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти» (2021). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/617/27c/dc6/61727cdc64def816302302.pdf>

151. Професійний стандарт вчителя початкових класів, вчителя ЗЗСО і вчителя з початкової освіти. (2020). Режим доступу: [https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u137/standart\\_uchytelya\\_pochatk\\_ovoyi\\_shkoly.pdf](https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u137/standart_uchytelya_pochatk_ovoyi_shkoly.pdf)

152. Проект єдиної школи на Україні. Основна школа. (1919). Кн. 1., Кам'янець-Подільський: Дністер, 172.
153. Пшеврацька, О.В., (2002). *Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С.Ф.Русової* (дис. канд. пед. наук). Київський міжрегіональний ін-т удосконалення учителів ім. Бориса Грінченка. К., 190.
154. Равен, Дж. (2002). *Компетентність в сучасному суспільстві: виявлення, розвиток, реалізація*. Пер. з англ. М.: Когніто-Центр, 396.
155. Регламент дитячих садків (1918). ЦДАВО України, Ф. 2201, оп.2, спр. 517. арк 30-30 зв., арк 30.
156. Резолюції по докладам Третього Всеросійського съезда по дошкільному вихованню. (1925). М., 24.
157. Резолюції I Всеукраїнського професійного учительського з'їзду (1917). *Вільна українська школа: загальнопедагогічний журнал*, 1, 36-39.
158. Резолюції II-го Всеукраїнського Учительського з'їзду в Києві. (1917). *Вільна Українська школа: загальнопедагогічний журнал*, 1, 32–35.
159. Родников, В. (1918). Огляд української дитячої літератури. Пер. з рос. мови Е. Звереві. *Вільна українська школа: загально-педагогічний журнал*, 10, 12–19.
160. Розгон, В. В. (2012). Тенденції та перспективи розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні в першій половині ХХ століття. *Педагогічний дискурс*, 13, 321-325. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk\\_2012\\_13\\_74](http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2012_13_74).
161. Руководство по социальному вихованню. (1924). Главсоцвос Наркомпроса УССР. 4 изд., перераб. Б. м.: Гос. изд. Украины, 311.
162. Русова, С. (1918). *Позашкільна освіта: засоби її переведення*. Лекції, читані на позашк. ф-ті Київ. пед. ін-ту. Київ: Дзвін, 87.
163. Русова, С. (1923). *Єдина діяльна (трудова) школа : вступ. лекція на кафедрі педагогіки*. Катеринослав, Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, 54.



164. Русова, С. (1917). Позашкільна освіта. *Вільна українська школа*, 3–4, 166–169
165. Русова, С. (1910). Дитячий сад на національному ґрунті. *Світло*, 3, 44–54.
166. Русова, С. (1911). Про дитячі цяцьки. *Світло*, Кн. 9, 56–60.
167. Русова, С. (1913). Дошкільне виховання. *Світло*, Кн. 1, 20–26.
168. Русова, С. (1917). Націоналізація школи. *Вільна українська школа*, 1, 3–7.
169. Русова, С. (1917). *Нова школа*. Вид. 2-ге. Київ: Українська школа, (під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і С. Черкасенка), 20.
170. Русова, С. (1918). *Дошкільне виховання*. Катеринослав : Укр. вид-во, 162.
171. Русова, С. (1924). *Нова школа соціального виховання*. Катеринослав, Ляйпціг. Укр. вид-во в Катеринославі, 152.
172. Русова, С. (1924). *Теорія і практика дошкільного виховання*. Прага: Укр. громад. вид. фонд, 123.
173. Русова, С. (1927). *Нові методи дошкільного виховання*. Прага: Сіяч, 111.
174. Русова, С. (1996). *Вибрані педагогічні твори*. К.: Освіта, 304.
175. Русова, С. (1910). Песталоцці-Фребелівський будинок у Берліні. *Світло*, Кн. 2, 14–20.
176. Русова, С. (1996). *У дитячому садку*. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 185–202.
177. Русова, С. (1913). Українські дитячі книжки. *Світло*. Кн. 4, 44–45.
178. Седов, Л. (1900). Социальные воззрения детей, как отражение общественной среды. *Вестник воспитания. Научно-популярный журнал для родителей и воспитателей*, 5, 128–152.
179. Сейко, Н. А. (2009). Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття) (Автореф. дис. доктора пед. наук). Луганськ, 44.

180. Сергеева, В. (1997). *Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової*. (Дис. канд. пед. наук). Ін-т педагогіки АПН України. К., 209.
181. Сергеева, В. (2013). Заведення перших народних дитячих садків у м. Києві. *Гірська школа Українських Карпат*, 8-9, 315-318. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk\\_2013\\_8-9\\_85](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_85)].
182. Середа, А. (1917). Малювання – мова дитини. *Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал*, 3/4, 133–135.
183. Симонович, А. С. (1907). *Детский сад: практическое руководство для детских садовниц*; рис. исполнены Н. Я. Симонович-Ефимовой и И. С. Ефимовым. 3-е изд., перераб. с многочисл. рис. работ, с играми, нотами и рассказами. Москва : Т-во И.Д. Сытина, 305.
184. Сисоєва, С. О. (2009). Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 460 с.
185. Сірополко, С. (1917). Діяльність Державного Комітету по народній освіті. *Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал*, 3/4, 131–133.
186. Сірополко, С. (1926). *Школознавство*: конспект лекцій, читаних в Укр. пед. ін-ті ім. М. Драгоманова у Празі в 1925/6 шк. р., Прага: Сіяч, 64.
187. Січкара, А. Д. (2014). Трансформація ідей діяльнісного підходу в педагогічній спадщині Елеонори Яновської (перша третина ХХ століття). *Освітологічний дискурс*, 4, 219-230. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys\\_2014\\_4\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_4_23).
188. Січкара, А. Д. (2015). *Розвиток ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні України (кінець ХІХ - перша третина ХХ століття)*. (Дис. канд. пед. наук). Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 266.
189. Січкара, А. Д., Матюшинець, Я. В. (2020). *Ідеї предметно-розвивального середовища для дітей в українському педагогічному дискурсі кінця 19-го – 20-ті роки ХХ століття*: колективна монографія. [Integration of

traditional and innovative scientific researches: global trends and regional aspect]. Publishing House "Baltija Publishing", Riga, Latvia, 161–184. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-001-8>.

190. Смолюк, С. (2015). Формування особистості молодшого школяра в умовах розвивального освітнього середовища. *Освітній простір України*, 6, 135-142. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu\\_2015\\_6\\_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2015_6_24).

191. Смолюк, С. (2020). Сутність поняття «розвивальне середовище» закладу дошкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 31 (4), 159-163.

192. Соколов, Л. (1914). *Общая дидактика*, 3-е изд. Киев, 157.

193. Соколянський, І. (1925 Січень 20). Про що педагогові треба подбати в першу чергу. *Народній учитель*, 2.

194. Солодовник, А. О. (2016). Генезис поняття освітнього середовища у педагогічній думці України (20-і рр. ХХ - початок ХХІ століття). *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, 13(1), 42-47. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm\\_2016\\_13\(1\)\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2016_13(1)_16).

195. Соціяльне виховання на Україні в 1923 році. (1923, Листопад 07), *Вісти ВУЦВК*, Номер 251, 3.

196. Стан дитячих будинків на Київщині (1925, Листопад 02). *Більшовик (Київ)*, Вип. 251, 5.

197. Статут єдиної школи. (1919). ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 116, арк. 75 – 85.

198. Сухомлинська, О. (2003). *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. К.: А.П.Н., 68.

199. Сухомлинська, О. (2003). Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми. *Шлях освіти*, 1, 39-43.

200. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноновживана лексика (2009). За заг. ред. В. Калашника. Х.: ФОП Співак, 960.

201. Третий Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию (1925). Под ред. М. Виленської, С. Моложавого. М., 509.

202. Труды Киевского педагогического съезда: 12–19 апр. 1916 г. (1916). Киев. учеб. округ. Киев: Тип. Тов-ва И. Н. Кушнерев и К<sup>о</sup>, с. 230-234.
203. Украинский учительский съезд (в Киеве 4-6 апреля). (Резолюции о высшей, средней и низшей школе) (1917). *Народный учитель*, 11-12, 19-21.
204. Улюкаєва, І. Г. (2008). *Історія суспільного дошкільного виховання в Україні* : навч. посібник. – 2-е вид., доп., Донецьк: ТОВ «Юго-восток ЛТД», 231.
205. Улюкаєва, І. (2016). Розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні у першій половині ХХ ст. *Освітній простір України*, 8, 33-39. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/oru\\_2016\\_8\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/oru_2016_8_8).
206. Улюкаєва, І. Г. (2016). Діяльність Софії Русової щодо створення системи дошкільного виховання в Україні у 1917 – 1919 рр. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 135, 60-64. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP\\_2016\\_135\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_135_17).
207. Устав Киевского общества народных детских садов. (1907). Киев. Губернская тип. Софийская площадь, здание Присут. Мест., 16.
208. Федяєва, В. Л. (2013). До проблеми систематизації джерельної бази дослідження теорії, історії та практики сімейного виховання. *Педагогічний дискурс*, 15, 707-710. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk\\_2013\\_15\\_144](http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_144) С. 708-709.
209. Філософський енциклопедичний словник. (2002). НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, VI, 742.
210. Фіцула, М. М. (2013). *Педагогіка*: навч. посіб. Вид. третє, перероб. і допов. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 230.
211. Холодний, П. (1917). Єдина школа. *Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал*, 2, 65–68.

212. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. (2004). Навч. посіб. упорядн., вступ. нариси та упорядкув. З. Н. Борисової, В. У. Кузьменко; за заг. ред. З. Н. Борисової. К.: Вища шк., 511.
213. Циркуляр міністра народної освіти М. П. Василенка директорам шкіл про недопустимість використання фізичного покарання та морального тиску як заходів виховного впливу на учнів, (1918), ЦДІАК України, Ф. 707. оп. 86. спр. 1. арк. 350–351.
214. Чепіга, Я. (1910). Моральне внушіння в справі виховання. *Світло*, 2, 20-33.
215. Чепіга, Я. (1913 Червень 21). Український учитель і материнська мова в початковій школі. *Рада*, 2.
216. Чепіга, Я. (1913). *Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики : збірник психо-педагогічних статей*. Київ: Друк. 1-ї Київ. артілі друк. справи, 157.
217. Чепіга, Я. (1917). Соціалізація народньої освіти, *Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал*, 2, 74–83.
218. Чепіга, Я. (1918/19). До трудової вільної школи! *Вільна Українська Школа*, 8/9, 81-85.
219. Чередниченко, В. (1917 Квітень 22). Фребелівське питання нашого часу. *Нова Рада*, 18, 1.
220. Чередниченко, В. (1921) *Дитяча хата: порадник організації і керування установ дитячого виховання*. Ч. 1. Х. Полтава: Всеукр. держ. вид-во, 68.
221. Шапран, Ю. П. (2015). Типологія освітнього середовища в умовах компетентнісно-зорієнтованої педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 23, 4-10. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip\\_2015\\_23\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2015_23_3).
222. Швидка, С. (2017). Середовище як умова формування пізнавальної діяльності дитини раннього віку. *Вісник Черкаського університету*, 1, 136-141. Режим доступу: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1189/1218>

223. Шмидт, К. (1880). История педагогики Карла Шмидта, изложенная во всемирно-историческом развитии и в органической связи с культурною жизнью народов. Т. 4: История педагогики от Песталоцци до настоящего времени, ч. 1, 596.
224. Штань, О. О. (2017). Генезис дитячих містечок у 1920 – 1930 рр. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Херсон, Педагогічні наук*, 79(2), 56-60.
225. Ягупов, В. В. (2002). *Педагогіка*: навч. посіб. Київ: Либідь, 559.
226. Яновська, Е. (1922). Дитячий будинок як історична необхідність. ЦДАВО України, Ф.166, оп. 2, спр. 1673, арк. 180-204.
227. Яновська, Е. (1925). Про дошкільне виховання. Лист 1. *Радянська освіта*, 26-28.
228. Яновська, Е. (1926) III Всесоюзна конференція в справі дошкільного виховання. *Шлях освіти*, 4/5, 183–188.
229. Яновська, Е. (1927). *Дошкільне виховання* (Е. Яновська, Н. Панченко, Х. Рабинович). Х.: Книгоспілка, 187.
230. Яновська, Е. (1911) Воспитательные средства детского сада. *Дошкольное воспитание*, 7, 289–290.
231. Ярошинська, О. (2014). Витоки дослідження середовища як педагогічного феномену. *Історико-педагогічний альманах*, 1, 37-41. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa\\_2014\\_1\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2014_1_6).
232. Ясвин, В. А. (2001). *Образовательная среда: от моделирования к проектированию*. М.: Смысл, 365.
233. Clement, J. L. (2017). *Spatially democratic pedagogy: a pedagogical intervention to support children's design and co-creation of classroom space. A new trajectory for Froebel's kindergarten spaces?* (Ph.D. thesis). Canterbury Christ Church University, Canterbury, 296.

**Педагогічний музей України**

234. Справа 81. 2801-ДІ-108. Особиста справа Т. Г. Лубенця (рукопис) (1919), 16-38 арк.

**Центральний державний історичний архів України, м. Київ**

Ф. 707. Канцелярія попечителя Киевского учебного округа

оп. 86

235. Спр. 1. Циркуляри Міністерства народної освіти, попечителя Київського навчального округу. (1918), 162-351 арк.

оп. 150

236. Спр. 41. Об учреждении в городе Киеве общества народных детских садов (1883), 5-7 л.

оп. 227

237. Спр. 42. Об открытии в Киеве на Подоле Детского сада имени Ея Императорского величества Марии Николаевны (1902), л. 4-16 об.

238. Спр. 65. Об открытии в городе Киеве детского народного сада (1902), 1-48 л.

оп. 279

239. Спр. 68. План и программа частного училища 3-го разряда для детей общего пола с открытием при нем Садам в г. Полтава домашним учителем Екатериной Яковлевной Шабалиной (1907), л. 1-7 об.

240. Спр. 74. О разрешении Комитету Київського Отделения общества распространения просвещения между евреями в России открыть в г. Киеве два детских сада (1 в районе Лебедского участка и 1 на Подоле) (1907), 32 л.

241. Спр. 110. О разрешении Юзефиной-Анной Иосиповной Шпика открыть в г. Киеве детский сад на общем для таких садов основании (1907), л. 1-2.

242. Спр. 115. План и програма детского сада Анны Шледь (1907), л. 1-2.

оп. 280

243. Спр. 44. О разрешении Надежде Михайловне Сингалевичь, открыть в г. Киеве детский сад и при нем подготовительное учебное заведение 3-го разряда (1908), л.1-16.

оп. 282

244. Спр. 28. О разрешении Первому Полосскому Городскому Участковому Попечительству о бедных в г. Киеве открыть в г. Киеве «Детский сад – Приют» (1910), 5 л.

245. Спр. 37. Об открытии детского сада в г. Звенигородка (1907), 6 л.

246. Спр. 40. О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Шулявке бесплатный народный детский сад (1910), 120 л.

оп. 283

247. Спр. 1. Отчеты о состоянии детских садов госпожи Гамер и Копронович в г. Бердычеве и Чернигове (1910-1911), 189 л.

248. Спр. 13. О разрешении Алле Николаевне Равичь-Шасткевичь открыть в г. Киеве частное начальное училище 3-го разряда для детей обеих полов и детского сада (1911), 20 л.

249. Спр. 17. О разрешении Наталии Викторовне Тутковской открыть в городе Києве на Печерске детский сад (1911), 35 л.

оп. 284

250. Спр. 29. О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве на Зверинце 3-й народный детский сад (1912), 8 л.

251. Спр. 32. О разрешении Лии Михайловне Веретенниковой открыть в городе Києве детский сад (1912), 22 л.

оп. 285

252. Спр. 6. О разрешении Марии Константиновне Шарий открыть в г. Киеве учебное заведение 3-го разряда и детский сад (1913), 33 л.

253. Спр. 29. О разрешении Анне Николаевне Демьяновской открыть в г. Киеве на Соломьянке детский сад (1914), л. 10-11.



254. Спр. 56. Свидетельство выданное на основании постановления Попечительного совета состоявшегося 7 ноября 1913 г. о разрешении Л. П. Товстоног открыть в г. Киеве детский сад (1913), 11 л.

оп. 286

255. Спр. 44. О разрешении Милли Эмилии Эммы Петерсон открыть в г. Киеве детский сад для детей обоего пола (1906), л. 20-21.

оп. 313

256. Спр. 1. Циркуляр Генерального секретаря народної освіти УЦР І. М. Стешенка директорам середніх шкіл всіх відомств та інспекторам вищих, початкових, торгових та інших шкіл України про нові завдання шкільної освіти (1917), арк. 57-57 зв.

оп. 317

257. Спр. 284. О разрешении открыть в Киеве детский сад Ольге Бетхер (1903), 8 л.

258. Спр. 415. Об учреждении в г. Киеве детского сада с присвоением имени наследника Цесаревича Алексия (1905), 35 л.

259. Спр. 419. О разрешении открыть в Киеве детский сад для детей обоего пола с пансионом при нем Ольге Николаевне Домонович (по мужу – Шипилло) (1905), 43 л.

260. Спр. 448 О разрешении Ольге Костянтиновне Копроновичь открыть в городе Бердычев Киевской губернии детского сада (1905), 49 л.

261. Спр. 450. О разрешении в г. Кеве открыть детский сад для детей обеих полов Алевтине Эразмовичь-Генриховне Винарской (1905), 5 л.

262. Спр. 473. О разрешении Елене Яковлевне Викторовской открыть в дачном поселке Святошино детский сад (1914), 14 л.

**Центральний державний архів вищих органів влади  
та управління України**

Ф. 166. Міністерство народної освіти УРСР (Народний комісаріат освіти УСРР) 1917–1988 рр.

оп. 1

263. Спр. 161. Матеріали про організацію і стан соціального виховання і народної освіти на Україні (декрети, положення, інструкції, протоколи, плани, бюлетені, доповіді) (1919), 199 арк.

264. Спр. 195. Протоколи і виписи з протоколів засідань Колегії відділу соціального виховання і підвідділу дошкільного виховання (1919), 83 арк.

265. Спр. 198. Інструкція підвідділу дошкільного виховання Наркомосу УСРР про організацію роботи дитячих установ – дитячих садків, майданів, клубів. Примірний кошторис видатків на устаткування дитячого садка. Мандати і посвідчення співробітників дитячих установ та список дитсадочків м. Києва (1919), 138 арк.

266. Спр. 199. Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (положення, інструкції, доповіді, доповідні записки, програми курсів) (1919), 84 арк.

267. Спр. 200. Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (тези доповідей і резолюції по них на I Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню, положення, розпорядження, протоколи засідань, доповіді і доповідні записки). Список співробітників відділу дошкільного виховання на травень 1919 року (1919), арк. 142.

268. Спр. 201. Матеріали про роботу підвідділу дошкільного виховання Київської губнаросвіти (протоколи, звіти, плани, кошторис видатків, відомості про дитячі установи) (1919), арк. 1-49 зв.

269. Спр. 202. Доповіді і доповідні записки підвідділів дошкільного виховання та шкільних трудових колоній і дитячих клубів про організацію справи дошкільного виховання на Україні та організацію шкільних літніх трудових колоній. Програми і плани занять дошкільної групи літніх курсів для підготовки вчителів єдиної трудової школи та пояснююча записка до них (1919), 1-9 арк.

270. Спр. 317. Учбові плани, програми і проекти програм середніх учбових закладів та пояснюючі записки до них. Списки літератури,

рекомендованої для самостійного читання та учбових приладь для шкіл, (1919), 465 арк.

оп. 2

271. Спр. 539. Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (постанови, положення, інструкції, стенограми засідань Всеросійського з'їзду по дошкільному вихованню, протоколи, плани, програми, доповіді) (1921), 158 арк.

272. Спр. 558. Матеріали про підготовку I Всеукраїнського з'їзду по дошкільному вихованню (положення, програма роботи з'їзду, циркуляри, пояснення про порядок ведення щоденника, анкети, норми представництва на I Всеукраїнський з'їзд від губерній) (1921), 17 арк.

273. Спр. 591. Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (постанови, положення, декларації, інструкції, плани, кошториси). (1921), 66 арк.

274. Спр. 1621. Матеріали про організацію соціального виховання дітей і підлітків на Україні (постанови, положення, циркуляри, інструкції. (1922), 252 арк.

275. Спр. 1673. Матеріали про стан соціального виховання дітей та підвищення кваліфікації педагогів дитячих установ соціального виховання на Україні (протоколи, циркуляри, положення, доповіді, плани, відомості, акти, списки літератури) (1922), 421 арк.

оп. 3

276. Спр. 87. Матеріали про роботу Головоцвуху (звіти, доповіді, доповідні записки, статистичні відомості про кількість дошкільних установ і розподіл земельних ділянок між дитячими установами (1923), 31 арк.

277. Спр. 467. Протоколи нарад центрального методологічного комітету Наркомпросу УСРР №1–10 та матеріали до них (1923), 93 арк.

оп. 4

278. Спр. 399. Матеріали про стан та роботу науково-педагогічних і методичних комітетів при відділах народної освіти України (протоколи,

циркуляри, звіти доповіді, доповідні записки, плани, статистичні відомості, таблиці) (1925). 823 арк.

279. Спр. 868. Протоколи II-ї Всеукраїнської наради завідуючих губ відділами соцвиху (27-29 лютого 1924 року) та розробка різних матеріалів по соціальному вихованню в Україні (1924), 121 арк.

оп. 6

280. Спр. 279. Протоколи нарад Укрсоцвиху (копії) та матеріали до них (1926), 125 арк.

оп. 10

281. Спр. 491. Матеріали про стан та перспективи дошкільного виховання на Україні, методично-програмну роботу по дошкільному вихованню та організацію педагогічного процесу в установах дошкільного виховання (проекти постанов, тези доповідей, методичні листи, рецензії, листування) (1931), 305 арк.

Ф. 2201. Міністерство народної освіти Української Держави

оп. 2

282. Спр. 58. Законопроекти та пояснюючі записки до них по департаменту позашкільної освіти та дошкільному вихованню (14 березня 1918-24 січня 1919 р.). (1918), 105 арк.

283. Спр. 290. Протоколи засідання й пояснюючих записок комісії по виробленню програми малювання для шкіл України (23 травня – 28 червня 1918 р.). (1918), 18 арк.

284. Спр. 509. Матеріали до курсів дошкільного виховання Міністерства Народної Освіти: лекції, розклад занять, звіт, арк. 57–65.

285. Спр. 530. Закони та законопроекти про позашкільне та дошкільне виховання. (1918), 43 арк.

Ф. 2581. Міністерство народної освіти Української Народної Республіки

оп. 1

286. Спр. 955. Декларація Наркоморосу від 1 травня 1920 р. Положення, постанови, обіжники, схеми, штати та інші матеріали Наркомосу

про організацію дитячих будинків, інститутів, дитячих інспекцій, проведення літа, шкільних компаній та ін. (1920), 70 арк.

оп. 2

287. Спр. 539. Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (постанови, положення, інструкції, стенограми засідань Всеросійського з'їзду по дошкільному вихованню, протоколи, плани, програми, доповіді), 158 арк.

оп.10

288. Спр. 491. Матеріали про стан та перспективи дошкільного виховання на Україні, методично-програмну роботу по дошкільному вихованню та організацію педагогічного процесу в установах дошкільного виховання (проекти постанов, тези доповідей, методичні листи, рецензії, листування), 305 арк.

оп. 15

289. Спр. 2188. Міністерство освіти УРСР. Відділ дошкільного виховання. Довідки про історію дошкільного виховання в Українській РСР за 40 років радянської влади, арк. 1-33.

Ф. 2582

оп. 2

290. Спр. 43. Журнали та протоколи засідань петлюрівської ради міністрів, сільськогосподарської комісії, петлюрівської єдиної школи і ін. (1921) 51 арк.

291. Спр. 116. Статут Єдиної школи УНР та батьківських комітетів. Проект професійної школи УНР в Україні (1919), 85 арк.

Ф. 3889. Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової

оп. 1

292. Спр. 5. Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій (1926), 141 арк.

## ДОДАТКИ

## Додаток А

**Трансформація ідей про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930)**

Період	Провідні ідеї про розвивальне освітнє середовище
Становлення ідей про розвивальні освітні середовища для дітей в імперську добу (1899–1917)	обопільність ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей у вітчизняній і зарубіжній педагогічній думці
	ідеї створення сприятливих середовищ для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку
	ідеї створення середовищ на засадах природовідповідності
	розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі
	ідеї про провідну роль вихователя, вчителя у створенні розвивального середовища
	ідея наповнення середовища для дітей національним змістом
	ідея наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом
	ідея наповнення середовища для дітей соціальним змістом
Упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва (1917–1919)	ідеї створення середовищ на засадах природовідповідності
	розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі
	ідея наповнення середовища для дітей національним змістом
	ідея наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом
	ідея наповнення середовища для дітей соціальним змістом
	ідеї щодо використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей
	ідея сумісних середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку
Трансформація ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами в попередніх періодах у радянській системі освіти (1919–1930)	ідеї створення середовищ на засадах природовідповідності
	ідеї про провідну роль вихователя, вчителя у створенні розвивального освітнього середовища
	ідея наповнення середовища для дітей національним змістом
	ідея наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом
ідея наповнення середовища для дітей соціальним змістом	

*Джерело: розроблено автором дисертації*

**Внесок українських педагогів у період становлення ідей про розвивальні освітні середовища для дітей в імперську добу (1899–1917)**

<b>Етап</b>	<b>Ідеї розвивального освітнього середовища (1899–1917)</b>	<b>Педагогічні персоналії</b>
1899– 1905	Обопільність ідей про розвивальне середовище для дітей в українській і зарубіжній педагогічній думці	А. Дараган Н. Лубенець М. Петерсон
	Створення сприятливих середовищ для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку	М. Бжезинський Б. Борович А. Дараган І. Лазаревич Н. Лубенець Ю. Карпінська
	Самореалізація та саморозвиток дитини в різних видах діяльності у підготовленому середовищі	Н. Лубенець М. Петерсон
1905– 1917	Розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі	М. Володькевич Н. Лубенець Я. Чепіга
	Провідна роль вихователя, вчителя у створенні розвивального освітнього середовища	М. Володькевич Н. Лубенець Я. Чепіга
	Використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей	Б. Борович Н. Лубенець Т. Лубенець С. Русова Е. Яновська
	Створення середовищ на засадах природовідповідності	Я. Чепіга Т. Лубенець
	Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	Е. Яновська Т. Лубенець
	Наповнення середовища для дітей національним змістом	Б. Грінченко С. Русова Я. Чепіга

*Джерело:* розроблено автором дисертації

**Світлина розвивального освітнього середовища першого народного дитячого садка подані у брошурі «Народные детские сады в Киеве» (1899)**

**Вихованці на прибудинковій території першого народного дитячого садка**



**Дитячий майданчик першого народного дитячого садка**



**Джерело:** ЦДІАК України, м. Київ (фонд 707, опис 150, справа 41)



**Ігри вихованців на подвір'ї першого народного дитячого садка**

*Джерело: ЦДІАК України, м. Київ (фонд 707, опис 150, справа 41)*

**Поступ ідей розвивального освітнього середовища дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (1899–1930)**

Ідеї	Праці вітчизняних педагогів
<b>Період становлення ідей про розвивальні освітні середовища для дітей в імперську добу (1899–1917)</b>	
Обопільність ідей про розвивальне середовище для дітей в українській і зарубіжній педагогічній думці	А. Дараган «Керівництво дитячими садками по методу Фрідріха Фребеля» (1862) С. Бобровська «Сутність системи Фребеля і застосування її в деяких садках Німеччини» (1872) І. Вагнер, К. Фрейер «Дитячі ігри і розваги» (1902) Н. Лубенець «Фребелівські заняття: викладання паличок» (1908), Н. Лубенець «Фребель і Монтесорі» (1915) Ф. Клейн «Паризькі дитячі садки (з передмовою С. Русової)» (1916)
Створення сприятливих середовищ для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку	І. Лазаревич «Увага до дітей і матерів» (1871) Ю.Карпінської «Листи до щоденної політично-літературної газети «Життя і мистецтво» (1899) Н. Лубенець «Народные детские сады в Киеве» (1899) А. Дараган «Звіт про роботу тимчасового притулку для дітей, які постраждали від повені» (1908) М. Бжезинський «Як виховувати дітей на здорових та сильних людей» (1909) Б. Борович «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919)
Створення середовищ на засадах природовідповідності	Я. Чепіга «Проблеми виховання і навчання» (1913) Т. Лубенець « Педагогические беседы» (1913)
Розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі	Н. Лубенець «Дошкільное воспитание и народная школа» (1913) Я. Чепіга «Проблеми виховання і навчання» (1913) М. Володькевич «Організація шкільного середовища як засобу виховання» (1916)
Провідна роль вихователя, вчителя у створенні розвивального освітнього середовища	Н. Лубенець «До відкриття товариства народних дитячих садків в м. Києві» (1902) Л. Седов «Соціальні погляди дітей як відображення соціального середовища» (1900) М. Володькевич «Про принципи, що мають бути покладені в основу викладання природознавства у середній школі» (1905) Я. Чепіга «Моральне внушення в справі виховання» (1910)

Наповнення середовища для дітей національним змістом	Б. Грінченко «Народні вчителі і українська школа» (1906) С. Русова «Дитячий сад на національному ґрунті» (1910) Я. Чепіга «Український учитель і материнська мова в початковій школі» (1913)
Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	Е. Яновська «Виховні засоби дитячого середовища для самостійної діяльності та реалізації творчих задумів дитини дошкільного віку» (1911). Т. Лубенець «Педагогічні бесіди» (1913)
Наповнення середовища для дітей соціальним змістом	Л. Седов «Соціальні погляди дітей як відображення соціального середовища» (1900) Л. Соколов «Загальна дидактика» (1914)
Використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей	Е. Яновська «Народный детский сад» (1907) С. Русова «Про дитячі цяцьки» (1911) Т. Лубенець «Педагогічні бесіди» (1913) Н. Лубенець «Фребель і Монтессорі» (1913)
<b>Період упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва (1917–1919)</b>	
Створення середовищ на засадах природовідповідності	С. Русова «Нова школа» (1917) С. Русова «Дошкільне виховання» (1918)
Розвивальне освітнє середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі	П. Холодний «Єдина школа» (1917) А. Серeda «Малювання – мова дитини» (1917) В. Родников «Огляд української дитячої літератури» (1918) П. Клепатський «Дитячі іграшки, їх психологічне значення» (1918/19) М. Крупський «Природознавство і математика в новій українській школі» (1918/19) О. Музиченко «Реформа школи чи шкільна реформація?» (1918–1919).
Наповнення середовища для дітей національним змістом	С. Русова «Націоналізація школи» (1917) В. Чередниченко «Фребелівське питання нашого часу» (1917) П. Холодний «Єдина школа» (1917) С. Русова «Дошкільне виховання» (1918) М. Крупський «Природознавство і математика в новій українській школі» (1918/19) О. Музиченко «До історії єдиної школи на Україні» (1918/19)

Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	С. Панасенко «В сучасній школі» (1917) С. Русова «Нова школа» (1917) С. Сірополко «Діяльність Державного Комітету по народній освіті» (1917) Я. Чепіга «До трудової вільної школи» (1918/19)
Наповнення середовища для дітей соціальним змістом	Я. Чепіга «Соціалізація народньої освіти» (1917)
Використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей	С. Русова «Нова школа» (1917) С. Русова «Дошкільне виховання» (1918) П. Клепатський «Дитячі іграшки, їх психологічне значення» (1918/19) Б. Борович «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919)
Створення сумісних середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку	С. Сірополко «Діяльність Державного Комітету по народній освіті» (1917) Я. Чепіга «Соціалізація народної освіти» (1918)
<b>Період трансформації ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, висунуаних педагогами в попередніх періодах у радянській системі освіти (1919–1930)</b>	
Ідеї про провідну роль вихователя, вчителя у створенні розвивального освітнього середовища	І. Соколянський «Про що педагогові треба подбати в першу чергу» (1925) Н. Калюжний «Українізація і народний вчитель» (1925) М. Биковець «Чим може допомогти вчитель в справі утворення нової літератури для дітей» (1925) Т. Ганжулевич «Творчість учителя і програм Соцвоса» (1925)
Наповнення середовища для дітей національним змістом	Б. Клиш «Національне виховання» (1923) С. Русова «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924) Н. Калюжний «Українізація і народний вчитель» (1925) С. Русова «Нові методи дошкільного виховання» (1927)
Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	В. Чердиченко «Дитяча хата» (1921) О. Дорошенко «Дитячий садок: порадник для керівників дошкільного виховання» (1922) С. Русова «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923) С. Русова «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924) М. Волобуєв «Комплексний метод і комплексна система» (1925)

	<p>С. Дігтяр «Самоврядування та дисципліна в сучасній школі» (1925)  О. Донченко «Одна спроба (До організації роботи в школі)» (1925)  С. Русова «Нові методи дошкільного виховання» (1927)  А. Гендрихівська «Про літні дошкільні майдани та їх організацію» (1927)  О. Музиченко «Культура народу, світогляд дитини і комплексність» (1928)</p>
<p>Наповнення середовища для дітей соціальним змістом</p>	<p>О. Дорошенко «Дитячий садок: poradnik для керівників дошкільного виховання» (1922)  С. Русова «Нова школа соціального виховання» (1924)  С. Кириченко «Ударні завдання соцвиху на 1925–26 рік» (1925)  Т. Ганжулевич «Програми соціального виховання» (1925)  С. Лівшина «Досвід вивчення дитячого колективу передшкільного віку» (1926)  Н. Панченко та Х. Рабінович, Е. Яновська «Дошкільне виховання» (1927)  О. Залужний «Про уточнення деяких основних понять при вивченні поведінки дитини» (1928)  О. Жуковський «Навчально-виховна робота сільських шкіл Харківської округи. (Підсумки та дальші перспективи)» (1928).  О. Залужний «Організованість шкільних груп та її вимірювання» (1929)</p>

*Джерело:* розроблено автором дисертації

## Додаток Д

**Внесок українських педагогів у період упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва (1917–1919)**

Етап	Ідеї розвивального освітнього середовища (1917–1919)	Педагогічні персоналії
1917–1918	Наповнення розвивального освітнього середовища національним змістом	О. Музиченко С. Панасенко С. Русова Я. Чепіга В. Чередниченко П. Холодний
	Створення середовищ на засадах природовідповідності	С. Русова
	Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	С. Панасенко Я. Чепіга С. Русова С. Сірополко
	Розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі	А. Серета П. Холодний
	Використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей	Б. Борович П. Клепатський С. Русова
	Створення сумісних середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку	С. Сірополко Я. Чепіга
1918–1919	Розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі	П. Клепатський М. Крупський О. Музиченко В. Родников
	Наповнення середовища для дітей соціальним змістом	Я. Чепіга

*Джерело:* розроблено автором дисертації

**Внесок українських педагогів у період трансформації ідей про  
розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами в  
попередніх періодах у радянській системі освіти  
(1919–1930)**

Етап	Ідеї розвивального освітнього середовища (1919–1930)	Педагогічні персоналії
1919– 1925	Національний зміст розвивального освітнього середовища	Б. Клин С. Русова В. Чередниченко
	Наповнення середовища для дітей трудовим, самодіяльним та соціальним змістом	М. Волобуєв Т. Ганджулевич А. Гендрихівська О. Дорошенко С. Кириченко Т. Лубенець С. Русова В. Чередниченко Е. Яновська
	Провідна роль вихователя, вчителя у створенні розвивального освітнього середовища	М. Биковець Т. Ганджулевич Н. Калюжний І. Соколянський
	Пріоритетність середовища як чинника розвитку особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку	В. Чередниченко Е. Яновська
1925- 1930	Наповнення середовища для дітей соціальним змістом	О. Залужний С. Кириченко С. Лівшина Н. Панченко Х. Рабінович Е. Яновська
	Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	А. Гендрихівська О. Музиченко С. Русова

*Джерело:* розроблено автором дисертації

Сторінки з журналу «Всесвіт» (1927) про діяльність розвивального освітнього середовища дитячого санаторію, що функціонував у селищі «Ясна Поляна» (біля Харкова)

## ДИТЯЧИЙ САНАТОРІЙ

(Селище „Ясна Поляна“)

На високім місці, оточенім фруктовим садом, стоїть 2-х поверховий будинок дитячого санаторію. Ще тільки підходиш до брами, а вже чуєш дзвінкі голоси дітей, що бавляться на пісчанім майдані біля будинку. Дітей робітників і службовців у віці від 3 до 15 років, схильних до занедужання на сухоти, надсилають до санаторію і вони протягом 6—8 тижнів проходять пильний санаторний режим, курс лікування.

Трудовий день починається о 7 год. ранку: всі діти встають, самі одягаються, стелять ліжка, миються та йдуть до їдальні снідати, причім чергові, призначені зі стар-



Дитяче селище „Ясна Поляна“ біля Харкова. Діти вільну годину відпочивають на повітрі



Загальні збори дитячого колективу. Праворуч—діти доглядають за „господарством“—годують собак

ших віком дітей, доглядають за маленькими: одягають, умивають і годують їх. Після сніданку починається праця. Старші діти читають, малюють, вчать музики, роблять вільні гімнастичні вправи, а малеча в цей час бавиться з ляльками або слухав виховательку, що читає їм казки. Перед обідом час гуляння на повітрі в саду. Хутко одягаються, допомагають маленьким і веселою, галасливою юрбою вибігають на двір.

„Та тепер ще немає в саду такого широкого місця для них. Інша справа влітку, коли цвіте сад“, говорить одна з виховательок, „тоді діти чого тільки не роблять: влаштовують усякі можливі гулянки, купаються під душами, збирають колекції комах і гріються на сонці“. Все



Вихователька. Рішення РВІІІК\*

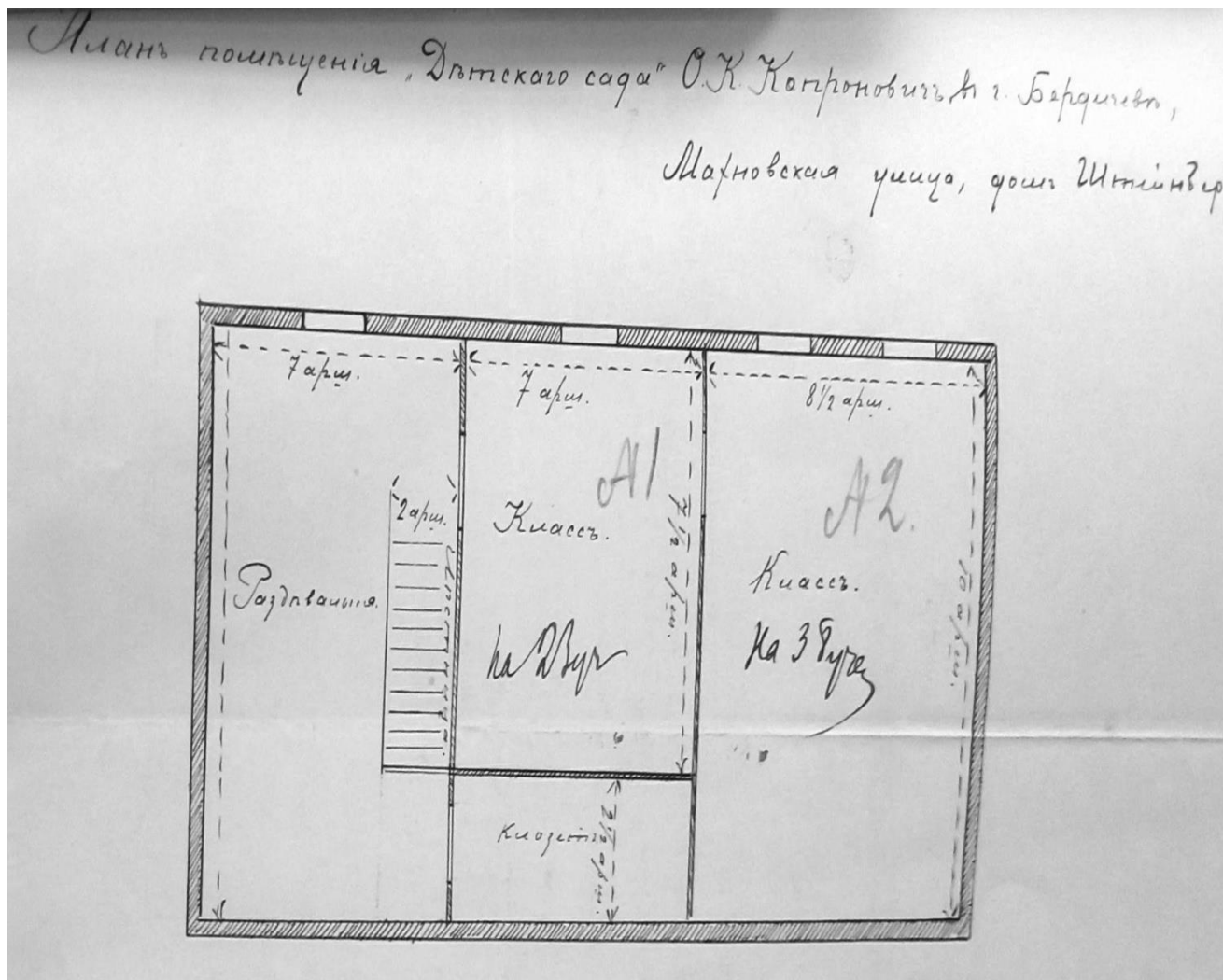
Джерело: архів рідкісних видань і рукописів для науки та освіти Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна



## Додаток И

## Плани приміщень розвивальних освітніх середовищ дитячих садків, що функціонували в межах першого періоду (1899–1917)

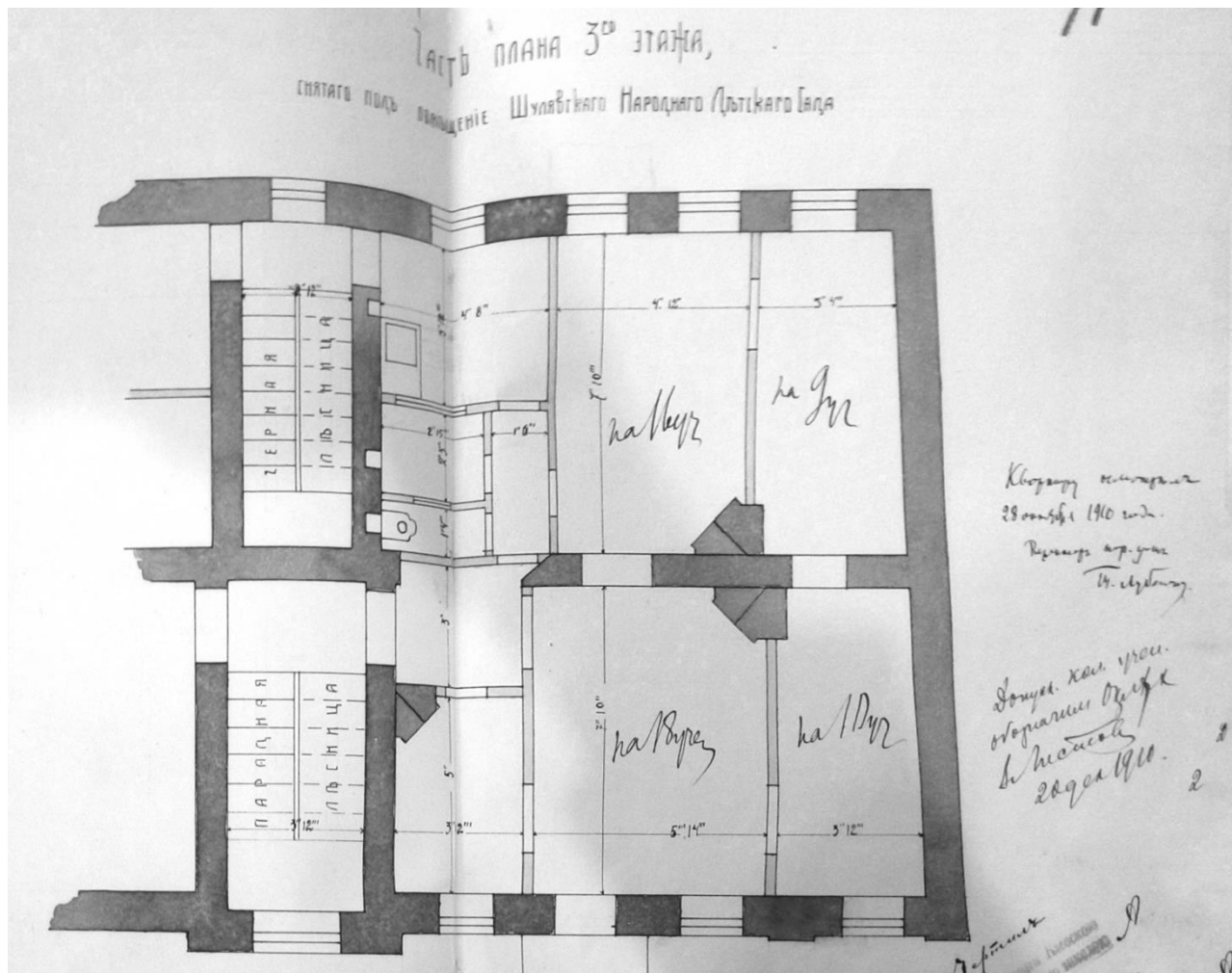
## План приміщення «Дитячого садка» О. Копронович (1905), м. Бердичів



Джерело: ЦДІАК України, м. Київ (фонд 707, опис 317, справа 448)

## Продовження додатку II

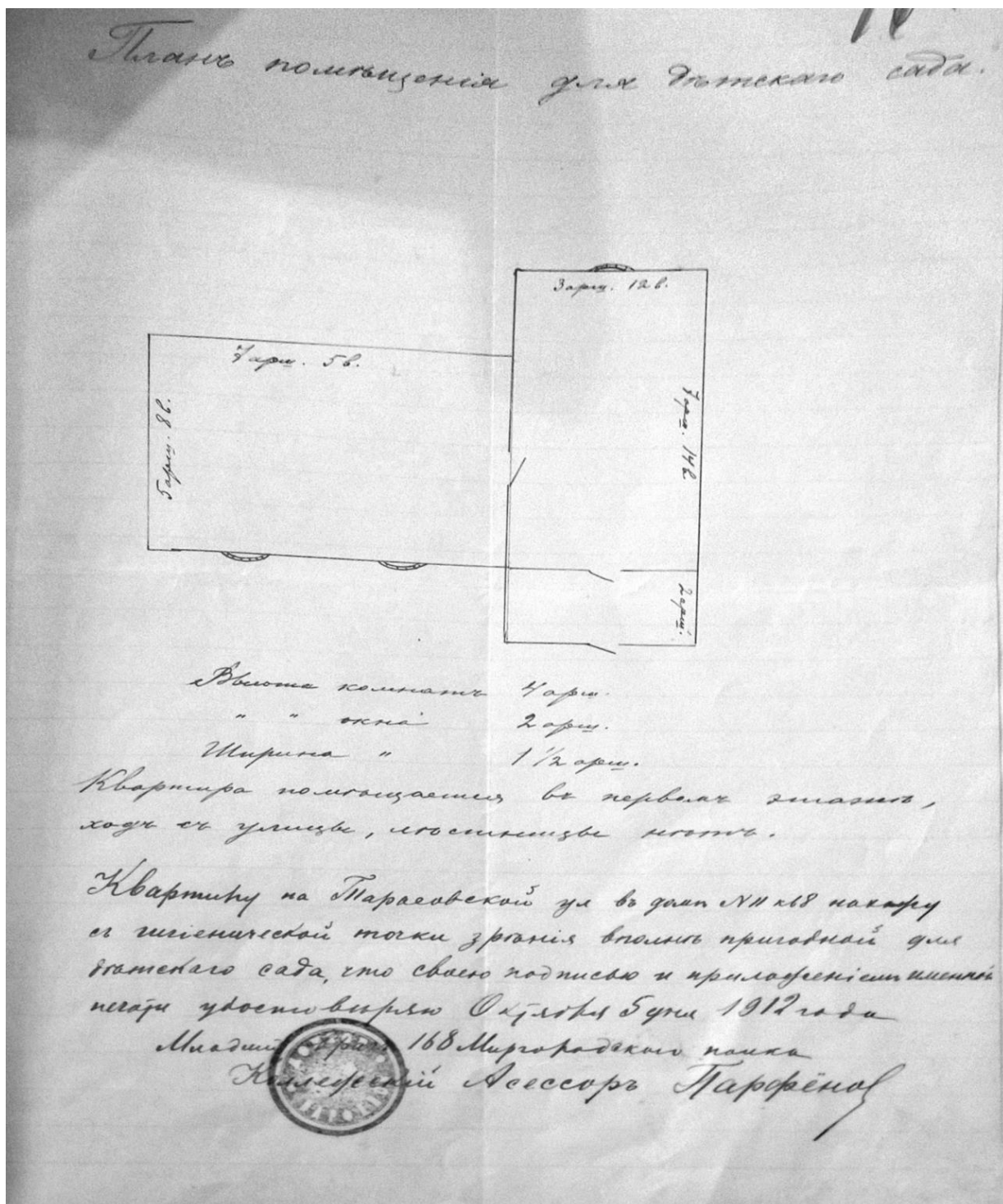
## Частина плану 3-го поверху, винайнятого під приміщення Шулявського Народного дитячого садка (1910)



Джерело: ЦДІАК України, м. Київ (фонд 707, опис 282, справа 40)

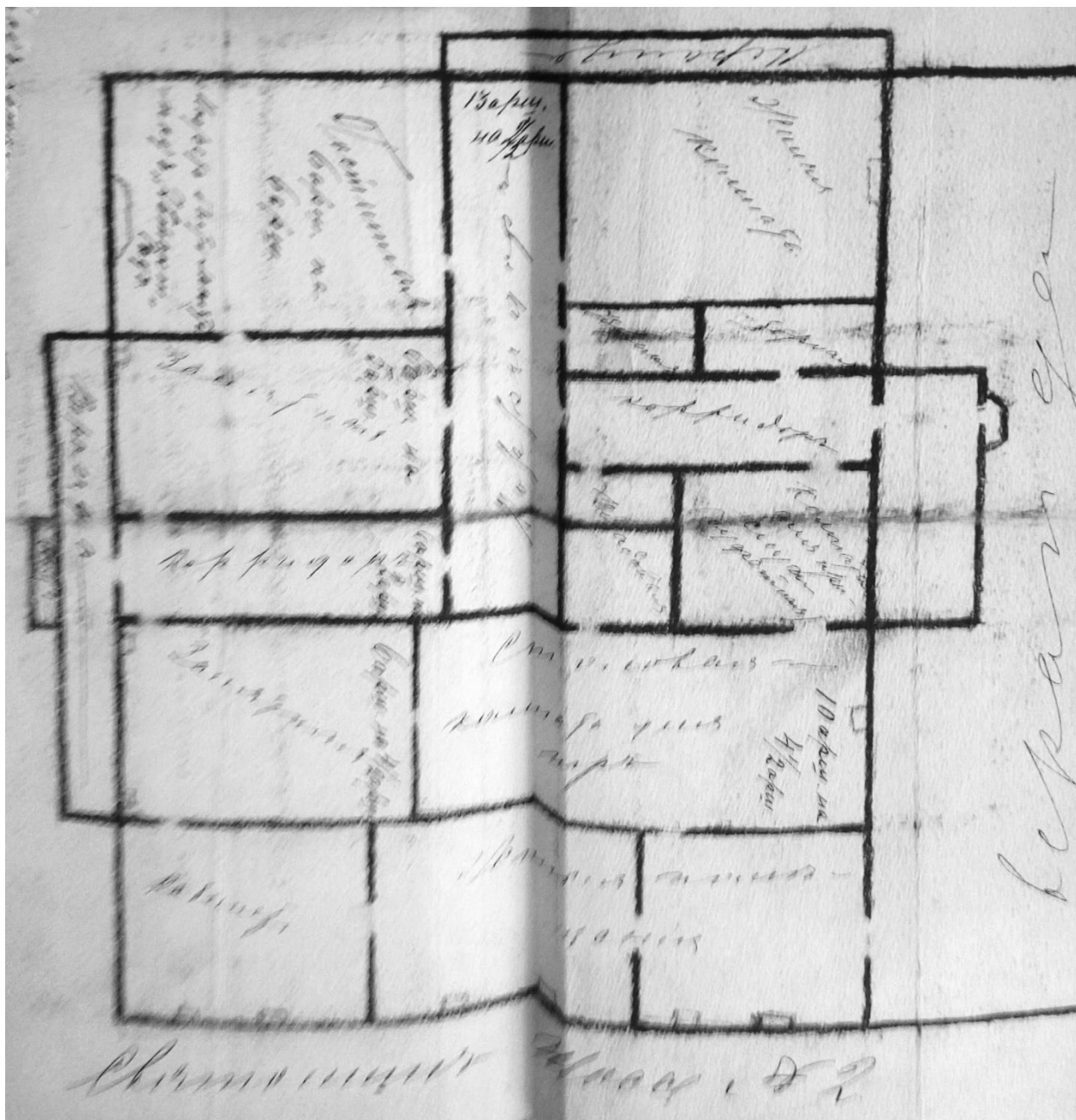
## Продовження додатку II

## План приміщення для дитячого садка (Л.П. Товстоног) (1912)



Джерело: ЦДІАК України, м. Київ (фонд 707, опис 285, справа 56)

## Продовження додатку II

План приміщення дитячого садка у дачному селищі Святошино  
(О. Вікторовської) (1915)

Джерело: ЦДІАК України, м. Київ (фонд 707, опис 317, справа 473)

**Реалізація ідей про розвивальне освітнє середовища дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в програмово-методичному забезпеченні 1899–1930 року**

Ідеї	Шляхи впровадження	Документи та програми
<b>Період становлення ідей про розвивальні освітні середовища для дітей в імперську добу (1899–1917)</b>		
Обопільність ідей про розвивальне середовище для дітей у вітчизняній і зарубіжній педагогічній думці	- проведення занять із «дарунками Фребеля», дидактичним матеріалом Монтессорі	Програма дитячого садка з російською мовою викладання у м. Києві (1906) Про дозвіл Юзефіною-Анною Іосиповною Шпика відкрити в місті Києві дитячий садок на загальних для таких садків підставах (1907) План та програма дитячого садка Анни Шледь (1907) Навчальний план дитячого садка (1908)
Створення сприятливих середовищ для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного і молодшого шкільного віку	- створення належних санітарно-гігієнічних умов розвивального освітнього середовища для збереження життя і здоров'я дітей дітей	Про відкриття в Києві на Подолі дитячого садка (1902) План діяльності дитячого садка, що планувалося відкрити у м. Києві під керівництвом О. Домонтович-Щипило (1905) План дитячого садка А. Винарської в м. Києві (1905) План та програма дитячого садка Анни Шледь (1907) Навчальний план дитячого садка (1908) Про дозвіл Першому Полосскому Дільничому Попечительству про відкриття в місті Києві Дитячого садка – притулку (1910)
Створення середовищ на засадах природовідповідності	- врахування в розвивальному середовищі інтересів вихованців для забезпечення потреб, природних нахилів і здібностей дітей	Навчальний план дитячого садка при учбовому закладі 1-го розряду в м. Бердичів, Київської губернії під керівництвом О. Копронович (1905) Приблизний план бесід, предметних уроків і занять (1906) План та програма дитячого садка Анни Шледь (1907) План дитячого садка у м. Києві під керівництвом А. Равич-Шасткевич (1911) Програма занять у дитячому садку на Печерську у м. Києві під керівництвом Н. Тутковської (1911) Програма занять в дитячому садку при учбовому закладі 3-го розряду М. Шарій (1913)

		<p>План занять в дитячому садку у м. Києві на Солом'янці під керівництвом А. Дем'яновської (1914)</p> <p>Навчальний план дитячого садка у дачному селищі Святошино під керівництвом О. Вікторовської (1915)</p>
<p>Розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі</p>	<p>- створення сприятливих умов для розумового, фізичного, морального розвитку дітей дошкільного віку;</p> <p>- забезпечення оптимального середовища для підготовки дітей до шкільного навчання</p>	<p>План та програма дитячого садка Анни Шледь (1907)</p> <p>Про дозвіл Київському Товариству народних дитячих садків відкрити в м. Києві на Шулявці безкоштовний народний дитячий садок (1910)</p> <p>План занять в третьому народному дитячому садку на Звіринцю в м. Києві при Київському товаристві народних дитячих садків (1912)</p> <p>Програма занять дитячого садка Л. П. Товстоног (1912)</p> <p>План занять в дитячому садку під керівництвом Л. Веретеннікової (1912)</p> <p>Програма занять в дитячому садку при учбовому закладі 3-го розряду М. Шарій (1913)</p> <p>Навчальний план дитячого садка у дачному селищі Святошино під керівництвом О. Вікторовської (1915)</p>
<p>Провідна роль вихователя, вчителя у створенні розвивального освітнього середовища</p>	<p>- забезпечення підготовки вихователя для реалізації всебічного розвитку дітей в умовах розвивального освітнього середовища</p>	<p>Про відкриття в Києві на Подолі дитячого садка (1902)</p> <p>Звіт про стан школи нянь товариства народних дитячих садків (1907)</p>
<p>Використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей</p>	<p>- використання дидактичних матеріалів і іграшок для наповнення розвивального освітнього середовища;</p>	<p>Програма дитячого садка з російською мовою викладання у м. Києві (1906)</p> <p>План та програма дитячого садка Анни Шледь (1907)</p> <p>Навчальний план дитячого садка (1908)</p> <p>Про дозвіл Київському Товариству народних дитячих садків відкрити в м. Києві на Шулявці безкоштовний народний дитячий садок (1910)</p> <p>План занять в дитячому садку (1914)</p>

Період упровадження здобутків педагогічної думки про розвивальні освітні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розбудову українського національного шкільництва (1917–1919)		
Наповнення середовища для дітей національним змістом	- наповнення розвивального освітнього середовища українськими народними ігровими атрибутами; - створення україномовного розвивального освітнього середовища	План виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917) Організація праці в притулках Південної Волині (1918) Проект єдиної школи на Україні (1919) Статут єдиної школи (1919)
Використання іграшок і дидактичних матеріалів у розвивальних середовищах для дітей	- наповнення розвивального освітнього середовища українськими ігровим обладнанням; - наповнення розвивального освітнього середовища предметами-замінниками та ігровими знаряддями для ручної праці у процесі творчої і буденної діяльності	План організації дитячих захистків (1918) Регламент дитячих садків (1918) Організація праці в притулках Південної Волині (1918)
Розвивальне середовище для розумового, фізичного, морального розвитку дітей і підготовки до навчання в школі	- створення сприятливих умов для розумового, фізичного, морального розвитку дітей дошкільного віку; - забезпечення оптимального середовища для підготовки дітей до шкільного навчання	Резолюції II Всеукраїнського учительського з'їзду (1917 ) План виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917) Регламент дитячих садків (1918) Програма по малюванню (1918) Організація праці в притулках Південної Волині (1918) Статут єдиної школи (1919)

Створення середовищ на засадах природовідповідності	- врахування в розвивальному середовищі інтересів вихованців для забезпечення потреб, природних нахилів і здібностей дітей	План виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917) Програма по малюванню (1918) Організація праці в притулках Південної Волині (1918) Проект єдиної школи на Україні (1919) Статут єдиної школи (1919)
Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	- облаштування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням принципу свободи дитини; - активізація творчого розвитку особистості та трудової діяльності вихованців.	План виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917) План організації дитячих захистків (1918) Регламент дитячих садків (1918) Програма по малюванню (1918) Проект єдиної школи на Україні (1919) Статут єдиної школи (1919)
Наповнення середовища для дітей соціальним змістом	- створення розвивального освітнього середовища з урахуванням ідей соціального виховання	План організації дитячих захистків (1918) Регламент дитячих садків (1918) Програма по малюванню (1918) Організація праці в притулках Південної Волині (1918)
Створення сумісних середовищ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку	- об'єднання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сумісному розвивальному середовищі у різних дитячих установах	План організації дитячих захистків (1918) Регламент дитячих садків (1918) Організація праці в притулках Південної Волині (1918) Проект єдиної школи на Україні (1919) Статут єдиної школи (1919)



Період трансформації ідей про розвивальне освітнє середовище для дітей, виснуваних педагогами в попередніх періодах, у радянській системі освіти (1919–1930)		
Наповнення середовища для дітей трудовим і самодіяльним змістом	<ul style="list-style-type: none"> <li>- облаштування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку для активізації творчого розвитку вихованців;</li> <li>- зв'язок розвивального освітнього середовища з природою;</li> <li>- реалізація в розвивальному середовищі трудового принципу;</li> <li>- зонування розвивального освітнього середовища робітніми кутками та класами-лабораторіями</li> </ul>	<p>Список матеріалів і посібників необхідних для початкового оснащення дитячого садка (1919)</p> <p>Пояснювальна записка до плану і програми викладання 1-го ступеня єдиної трудової школи (1919)</p> <p>Пояснювальна записка щодо викладання уроків з витинання та програми по витинанню (1919)</p> <p>Природознавство у першому концентрі єдиної трудової школи (1919)</p> <p>Програма образотворчого мистецтва (1919)</p> <p>Інструкція про організацію педагогічної роботи в санаторіях Народного комісаріату охорони здоров'я і літніх колоніях Народного комісаріату освіти (1921)</p> <p>Кодексу законів про народну освіту УСРР (1922)</p> <p>План роботи дослідного дитячого садка (1924)</p> <p>Дошкільне виховання: матеріали до poradника (1928)</p> <p>Матеріали сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1930)</p> <p>До всіх відділів Народної освіти, завідуючих дошкільними установами і всіх дошкільних робітників (1931)</p>
Наповнення середовища для дітей соціальним змістом	<ul style="list-style-type: none"> <li>- створення розвивального освітнього середовища з урахуванням ідей соціального виховання</li> </ul>	<p>Обладнання дитячого садка (1919)</p> <p>Список українських цяцьок для українського дитячого садка (1919)</p> <p>Список іграшок для дитячого садка (1919)</p> <p>Порадник по соціальному вихованню (1921)</p> <p>Керівництво по соціальному вихованню (1924)</p> <p>Основні моменти організації дошкільної установи (1925)</p> <p>Статут діяльності дитячого садка (1928)</p>

*Джерело:* розроблено автором дисертації

Київський університет імені Бориса Грінченка  
Педагогічний інститут  
Кафедра педагогіки та психології

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОЧА ПРОГРАМА  
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (за вибором студентів)  
АКТУАЛЬНІ ІДЕЇ РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА  
ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ  
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ  
(кінець ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)  
(за матеріалами дисертаційного дослідження)**

для студентів

спеціальності: 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта»

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

освітніх програм: 012.00.01 Дошкільна освіта, 013.00.01 Початкова освіта

*Продовження додатку Л***Розробник:**

Матюшинець Яна Володимирівна, викладач кафедри педагогіки та психології;

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології

Протокол № 11 від 27 серпня 2020 р.

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_ Ганна ІВАНЮК

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 013.00.01. Початкова освіта

\_\_\_\_\_ 2020 р.

Гарант освітньої програми \_\_\_\_\_

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 012.00.01. Дошкільна освіта

\_\_\_\_\_ 2020 р.

Гарант освітньої програми \_\_\_\_\_

*Продовження додатку Л***1. Опис навчальної дисципліни**

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання
	Денна
Вид дисципліни	вибіркова
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Загальний обсяг кредитів/годин	4 / 120
Курс	2
Семестр	3
Кількість змістових модулів з розподілом:	4
Обсяг кредитів	4
Обсяг годин, в тому числі:	120
Аудиторні	56
Модульний контроль	8
Самостійна робота	56
Форма семестрового контролю	Залік

## *Продовження додатку Л*

### **2. Мета та завдання навчальної дисципліни**

Навчальна дисципліна «Актуальні ідеї розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)» є дисципліною, що може входити до вибіркової частини навчальних планів підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми 012.00.01 Дошкільна освіта, 013.00.01 Початкова освіта.

**Мета навчальної дисципліни:** формування в майбутніх вихователів дітей дошкільного віку та учителів початкових шкіл знань про тенденції розвитку ідей українських педагогів щодо створення розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на теренах України кінця XIX – 20-х рр. XX століття та їх адаптації в умовах розбудови Нової української школи.

#### **Завдання:**

- формування у студентів знань про сутність поняття «розвивальне освітнє середовище» та особливості його трансформації у вітчизняній педагогічній думці кінця XIX – 20-х рр. XX століття;
- ознайомлення студентів з історією становлення та розвитком ідей українських педагогів щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на теренах України 1899–1930 року. (С. Русової, Я. Чепіги, Н. Лубенець, Т. Лубенця, О. Музиченко, Е. Яновської, В. Чередниченко та ін.);
- розширення знань студентів про функції, завдання та особливості діяльності розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку кінця XIX – 20-х рр. XX століття на теренах України;
- формування навичок виокремлення та творчої інтерпретації продуктивних ідей українських педагогів кінця XIX – початку XX століття щодо створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасний освітній простір.
- розвиток професійної компетентності студентів, активізація їх професійних інтересів, здібностей та самореалізації.

### **3. Результати навчання за дисципліною**

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні оволодіти знаннями:

- сутності поняття «розвивальне освітнє середовище» як філософської, психологічної та педагогічної категорії;
- періодизації становлення та розвитку ідей вітчизняних педагогів щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на теренах України кінця XIX – 20-х рр. XX століття;
- аналізу та інтеграції продуктивних ідей вітчизняних педагогів кінця XIX – початку XX століття щодо створення розвивальних освітніх

*Продовження додатку Л*

середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умови Нової української школи;

– критичного осмислення педагогічних явищ, що відбувалися на теренах України у кінці ХІХ – 20-х рр. ХХ століття та виокремлення актуальних ідей про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку для сучасного освітнього простору закладів дошкільної освіти та початкових шкіл й формування навичок їх застосування у професійній діяльності.

#### 4. Структура навчальної дисципліни

##### Тематичний план для денної форми навчання

Назви змістових модулів, тем	Модульний контроль	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
<b>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНІ СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1899–1917)</b>							
Тема 1. Сутність ідей розвивального освітнього середовища для дітей в історико-педагогічній ретроспективі кінця ХІХ – 20-х рр. ХХ століття		2	2	-	-	-	8
Тема 2. Ідеї розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в досвіді діяльності дошкільних установ та початкових шкіл імперської доби (1899–1917)		2	4	-	-	-	8
Модульний контроль	2	-	-	-	-	-	-
<b>Разом за змістовим модулем 1</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>6</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>16</b>

## Продовження додатку Л

<b>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.</b> <b>УПРОВАДЖЕННЯ ЗДОБУТКІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ПРО</b> <b>РОЗВИВАЛЬНІ СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА</b> <b>МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОГО</b> <b>НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА (1917–1919)</b>							
Тема 3. Погляди вітчизняних педагогів на підходи до створення розвивальних середовищ для дітей в дошкільних установах та початкових школах (1917–1919)		2	6	-	-	-	8
Тема 4. Програмово-методичне забезпечення функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1917 -1919)		2	8	-	-	-	8
Модульний контроль	2	-	-	-	-	-	-
<b>Разом за змістовим модулем 2</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>14</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>16</b>
<b>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III.</b> <b>ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ</b> <b>ДІТЕЙ, ВИСНУВАНИХ ПЕДАГОГАМИ ПОПЕРЕДНІХ ПЕРІОДІВ, ДО</b> <b>СТАНОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ І ПОЧАТКОВИХ ШІЛ В</b> <b>ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ (1919–1930)</b>							
Тема 5. Підходи до створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у період радянської доби (1919–1930)		2	4	-	-	-	5
Тема 6. Трансформація ідей розвивального освітнього середовища для дітей у програмово-методичному забезпеченні дошкільного виховання та початкової освіти в радянській системі освіти (1919–1930)		2	6	-	-	-	5
Модульний контроль	2	-	-	-	-	-	
<b>Разом за змістовим модулем 3</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>10</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>10</b>

<b>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІV. ІНТЕГРАЦІЯ ПРОДУКТИВНИХ ІДЕЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ КІНЦЯ ХІХ – 20-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ</b>							
Тема 7. Актуальні ідеї педагогів минулого для створення функціонального розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку		2	4	-			8
Тема 8. Сучасні підходи до організації розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи		2	6	-			6
Модульний контроль	2	-	-	-	-	-	-
<b>Разом за змістовим модулем 4</b>		<b>4</b>	<b>10</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>14</b>
<b>Всього</b>	<b>120</b>	<b>16</b>	<b>40</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>-</b>	<b>56</b>
Підготовка та проходження контрольних заходів	ПМК						

## 5. Програма навчальної дисципліни

### ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1899–1917)

**Тема 1. Сутність ідей розвивального освітнього середовища для дітей в історико-педагогічній ретроспективі**

Сутність поняття «розвивальне середовище» як філософської та психолого-педагогічної категорії. Розвивальне освітнє середовище як психолого-педагогічне явище в працях сучасних науковців. Підходи до створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці кінця ХІХ – 20-ті рр. ХХ століття.

**Основні поняття теми:** розвивальне середовище, освітнє середовище, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 8.

*Додаткові:* 1, 2, 6, 11, 15.



*Продовження додатку Л*

**Тема 2. Ідеї розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в досвіді діяльності дошкільних установ та початкових шкіл імперської доби (1899–1917)**

Передумови виникнення ідей про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці кінця ХІХ – 20-х рр. ХХ століття. Становлення ідей про розвивальні середовища для дітей в імперську добу (1899–1917). Актуалізація ідей педагогів про розвивальні освітні середовища для розумового, фізичного і морального розвитку дітей (1899–1906). Поступ ідей створення розвивального освітнього середовища з урахуванням вроджених особливостей дитини (1906-1917). Провідні ідеї розвивального освітнього середовища для дітей в програмовому забезпеченні діяльності дошкільних установ та початкових шкіл імперської доби (1899–1917).

**Основні поняття теми:** імперська доба, розумовий розвиток, фізичний розвиток, моральний розвиток, особистість дитини;

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 5.

*Додаткові:* 6, 15, 16.

## **ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ.**

### **ПОСТУП ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНІ СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ В ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ ТА ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ (1917–1919 )**

**Тема 3. Погляди вітчизняних педагогів на підходи до створення розвивальних середовищ для дітей в дошкільних установах та початкових школах українських урядів (1917–1919)**

Розвиток ідей про створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у роки діяльності українських урядів (1917–1919). Розвиток ідей про функціонування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті (1917–1918). Поступ ідей щодо створення у розвивальному середовищі умов для трудової діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1918–1919).

**Основні поняття теми:** українські уряди, трудове виховання, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 5.

*Додаткові:* 6, 15, 16.

*Продовження додатку Л***Тема 4. Програмово-методичне забезпечення функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в добу українських урядів (1917 -1919)**

Нормативно-правове забезпечення створення та функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у період діяльності українських урядів (1917–1919). Проєкт єдиної школи на Україні. Єдина трудова школа. Програми єдиної трудової школи. Ідеї розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах національного виховання та єдності праці з навчанням. Актуалізація ідеї створення єдиного розвивального освітнього середовища дитячого садка і трудової школи для підготовки дітей до життя та праці у дорослому колективі за допомогою навчання у діяльності.

**Основні поняття теми:** нормативно-правове забезпечення, єдина трудова школа, національне виховання, праця, діяльність, навчання.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 5.

*Додаткові:* 6, 15, 16.

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III.****АДАПТАЦІЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1919–1930)****Тема 5. Підходи до створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у період радянської доби (1919–1930)**

Адаптація ідей про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянську добу (1919–1930). Трансформація ідей щодо соціального змісту розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1919–1925). Розвиток ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах комуністичного виховання (1925–1930).

**Основні поняття теми:** соціальне виховання, комуністичне виховання, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 5, 7.

*Додаткові:* 4, 5, 8, 11.

**Тема 6. Трансформація ідей розвивального освітнього середовища для дітей у програмово-методичному забезпеченні дошкільного виховання та початкової освіти в радянській системі освіти (1919–1930)**

Нормативно-правове та програмове забезпечення створення та діяльності розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку періоду УСРР (1919–1930) на засадах трудового та соціального виховання. Підходи до створення сприятливих умов розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Формування дитячого колективу задля забезпечення всебічного розвитку дітей в умовах розвивального освітнього середовища. Авторські підходи щодо створення розвивальних середовищ дитячих садків (О. Дорошенко, В. Чередніченко, Е. Яновська, Н. Панченко, Х. Рабінович та інші).

**Основні поняття теми:** нормативно-правове забезпечення, трудове виховання, соціальне виховання, дитячий колектив, авторські програми.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 5, 7.

*Додаткові:* 4, 5, 6, 8, 11, 17, 18.

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV.**

**ІНТЕГРАЦІЯ ПРОДУКТИВНИХ ІДЕЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ КІНЦЯ XIX – 20-Х РР. XX СТОЛІТТЯ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

**Тема 7. Актуальні ідеї педагогів минулого для створення функціонального розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку**

Адаптація ідей педагогів минулого щодо розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасний освітній простір України. Порівняння ідей педагогів кінця XX – 20-х рр. XX століття із поглядами сучасних науковців щодо створення функціонального розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Проектування сучасного розвивального освітнього середовища закладу дошкільної освіти та початкової школи на засадах провідних ідей педагогів минулого (Н. Лубенець, Т. Лубенець, Б. Грінченка, С. Русової, Я. Чепіги, О. Дорошенко, В. Чередніченко та ін.).

**Основні поняття теми:** сучасне розвивальне середовище, ідеї педагогів минулого, заклад дошкільної освіти, початкова школа.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 1, 2, 4, 5.

*Додаткові:* 5, 17, 18.

## Продовження додатку Л

### Тема 8. Сучасні підходи до організації розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи

Розвивальне середовище для дітей у концепції Нової української школи. Особливості створення та функціонування розвивального освітнього середовища в Базовому компоненті дошкільної освіти, Державному стандарті початкової освіти. Психолого-педагогічна характеристика сучасного розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Функції і компоненти розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Роль розвивального освітнього середовища у всебічному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

**Основні поняття теми:** нова українська школа, базовий компонент дошкільної освіти, розвивальне середовище, заклад дошкільної освіти, початкова школа.

**Рекомендовані джерела:**

*Основні:* 3, 6, 8.

*Додаткові:* 1, 2, 7.

## 6. Контроль навчальних досягнень

### 6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3		Модуль 4	
		Кількість	Максимальна	Кількість	Максимальна кількість балів	Кількість	Максимальна	Кількість	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	2	2	2	2	2	2	2	2
Відвідування семінарських занять	1	3	3	7	7	5	5	5	5
Відвідування практичних занять	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Робота на семінарському занятті	10	3	30	7	70	5	50	5	50
Робота на практичному занятті	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5	1	5	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Разом			65		109		87		87
Максимальна кількість балів: <b>348</b>									
Розрахунок коефіцієнта: $348:100 = 3,48$									

*Продовження додатку Л***6.2. Перелік семінарських занять та критерії їх оцінювання**

<b>№</b>	<b>Тема семінарського заняття</b>	<b>Кількість годин</b>	<b>Кількість балів</b>
<b>1.</b>	Вплив зарубіжних педагогічних практик (Ф. Фребель, М. Монтесорі) на створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в період імперської доби (1899–1917 рр.)	2 год.	11 бали
<b>2.</b>	Ідеї Н. Лубенець про створення розвивального освітнього середовища для збереження життя і здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в період імперської доби	2 год.	11 балів
<b>3.</b>	Наповнення розвивального освітнього середовища для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у кінці ХІХ століття на теренах України	2 год.	11 балів
<b>4.</b>	Актуалізація ідей про функціонування розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на національному ґрунті у період діяльності українських урядів	4 год.	22 бали
<b>5.</b>	Ідеї С.Русової про розвивальне середовище для розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у 1917–1919 роках.	2 год.	11 балів
<b>6.</b>	Розвиток ідей щодо створення у розвивальному середовищі умов для трудової діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у роки діяльності українських урядів	4 год.	22 бали
<b>7.</b>	Ідеї створення розвивального освітнього середовища для дітей у педагогічній спадщині Я. Чепіги	2 год.	11 балів
<b>8.</b>	Націоналізація розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1917–1919)	2 год.	11 балів
<b>9.</b>	Адаптація ідей щодо соціального змісту розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянську добу (1919-1930)	4 год.	22 бали
<b>10.</b>	Ідеї Тимофія Лубенця щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку	2 год.	11 балів
<b>11.</b>	Трансформація ідей Софії Русової щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в період радянської доби (1919-1930)	2 год.	11 балів

*Продовження додатку Л*

12.	Гене́за ідей розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах комуністичного виховання (1925-1930)	2 год.	11 балів
13.	Нормативно-правове забезпечення створення сучасних розвивальних освітніх середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку	4 год.	22 бали
14.	Функції сучасного розвивального освітнього середовища для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку	2 год.	11 балів
15.	Організація сучасного розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням принципів НУШ	2 год.	11 балів
16.	Змістове наповнення сучасного розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах НУШ	2 год.	11 балів

**6.3 Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання**

№	Завдання	Кількість годин	Кількість балів									
1.	Здійснити порівняльний аналіз понять «розвивальне середовище», «освітнє середовище», «виховне середовище», «освітній простір», що висвітлені у статтях сучасних науковців та оформити їх у вигляді порівняльної таблиці та зробити висновок	16 год.	5 балів									
2.	Проаналізувати ідеї С. Русової, Я. Чепіги, О. Музиченка щодо створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у період діяльності українських урядів (1917–1919) та оформити їх у вигляді таблиці поданої нижче	16 год.	5 балів									
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Педагогічна персоналія</th> <th>Проаналізована праця педагога</th> <th>Провідні ідеї розвивального освітнього середовища</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Педагогічна персоналія	Проаналізована праця педагога	Провідні ідеї розвивального освітнього середовища								
Педагогічна персоналія	Проаналізована праця педагога	Провідні ідеї розвивального освітнього середовища										
3.	Охарактеризувати основні риси розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянську добу та оформити їх у вигляді структурно-логічної схеми	10 год.	5 балів									
4.	Проаналізувати основні положення Державного стандарту початкової освіти (або БКДО) та виокремити основні підходи до облаштування розвивального освітнього середовища для дітей в початковій школі (або закладі дошкільної освіти) та отримані результати оформити у вигляді презентації	14 год.	5 балів									

## *Продовження додатку Л*

Форма подання результатів виконаної роботи: для виконання завдання доцільно використовувати програми Microsoft Office (Microsoft Word, Microsoft PowerPoint), Google Docs (Google Документи, Google Презентації); фрагмент самостійної роботи може бути представлений у вигляді відео, презентації з коментарями та ін.

### **6.4. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.**

Модульні контрольні роботи проводяться у формі комп'ютерного електронного тестування.

Модульний контроль здійснюється у формі електронного тестування, що розміщено на платформі Moodle та охоплює 25 питань з таких категорій, як: аналіз, синтез, використання, знання, оцінювання, розуміння.

Тривалість проведення модульного контролю: 80 хв. на кожного студента.

Максимальна кількість балів: 25 балів.

Критерії оцінювання: кожне питання оцінюється в 1 бал.

### **6.5. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.**

Залік (ПМК)

### **6.6. Шкала відповідності оцінок**

<b>Оцінка за стобальною шкалою</b>	<b>Рейтингова оцінка</b>	<b>Критерії оцінювання</b>
90-100	А	ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності у розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь.
82-89	В	ставиться за вияв студентом повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань. Але у відповіді студента наявні незначні помилки.
75-81	С	

*Продовження додатку Л*

69-74	D	<p>ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхову обізнаність з основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою;</p> <p>можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань, але студент спроможний усунути їх із допомогою викладача.</p>
60-68	E	
35-59	FX	<p>виставляється студентові, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу поверхова, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення.</p> <p>Студент неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення ЗВО без повторного навчання за програмою відповідної дисципліни.</p>
0-34	F	



### 7. Навчально-методична картка дисципліни «Ідеї розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах розбудови Нової української школи»

Разом: 120 год., з них: 16 год. – лекції, 40 год. – семінарські заняття, 56 год. – самостійна робота, 8 год. – МКР, залік.

Модулі	ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I			ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II			ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III			ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV						
Назва модуля	СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1899–1917 РР.)			ПОСТУП ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНІ СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ В ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ ТА ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ (1917–1919 РР.)			АДАПТАЦІЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1919–1930 РР.)			ІНТЕГРАЦІЯ ПРОДУКТИВНИХ ІДЕЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ КІНЦЯ ХІХ – 20-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ						
Кількість балів за модуль	65 балів			109 балів			87 балів			87 балів						
Теми лекцій	Тема 1. Сутність ідей розвивального освітнього середовища для дітей в історико-	Тема 2. Ідеї розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в досвіді	Тема 3. Погляди вітчизняних педагогів на підходи до створення розвивальних середовищ для дітей в дошкільних установах та початкових школах (1917–1919 рр.)	Тема 4. Програмово-методичне забезпечення функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1917 -1919 рр.)	Тема 5. Підходи до створення розвивального освітнього середовища для дітей дошкільно	Тема 6. Трансформація ідей розвивального освітнього середовища для дітей у програмово-методичному забезпеченні дошкільного	Тема 7. Актуальні ідеї педагогів минулого для створення функціонального розвивального освітнього середовища для	Тема 8. Сучасні підходи до організації розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи								
Теми семінарських занять	Вплив зарубіжних педагогічних практик (Ф. Фребель, М. Монтессорі)	Ідеї Н. Лубенця про створення розвивального освітнього середовища	Наповнення розвивального освітнього середовища	Актуалізація ідей про функціонування розвивального освітнього середовища	Ідеї С. Русової про розвивальне середовище для розвитку дітей дошкільного віку	Розвиток ідей щодо створення розвивального середовища	Ідеї створення розвивального освітнього середовища для	Націоналізація розвивального освітнього середовища для	Адаптація ідей щодо соціального змісту розвивального освітнього середовища для дітей	Ідеї Тимофія Лубенця щодо створення	Трансформація ідей Софії Русової щодо створення	Розвиток ідей розвивального освітнього середовища для	Нормативно-правове забезпечення створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку	Функції розвивального освітнього середовища для	Організація розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку	Змісто-ве наповнення розвивального освітнього середовища
Самостійна робота	5 балів			5 балів			5 балів			5 балів						
Модульний контроль	25 балів			25 балів			25 балів			25 балів						

Кількість балів за модулі дисципліни: 348

Розрахунковий коефіцієнт:  $348: 100 = 3,48$

## 8.Рекомендовані джерела

## Основні (базові):

1. Артемова, Л. В. (2006). *Історія педагогіки України*. Київ: Либідь, 420.
2. Зайченко, І. В. (2010). *Історія педагогіки: у двох книгах: навч. посіб.* [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Видавничий Дім «Слово», Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні, 1032.
3. Концепція Нової української школи (2016) - Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Левківський, М. В. (2011). *Історія педагогіки*. Навч.метод. посібник. Вид. 4 те., Навч. пос.К.: Центр учбової літератури, 190.
5. Левківський М. В. (2003) *Історія педагогіки: підручник*. Харків : Центр навч. л-ри, 359.
6. Поніманська, Т. І. (2004). *Дошкільна педагогіка. Практикум: навч. посіб.*, Київ: Слово, 351.
7. Улюкаєва, І. Г. (2008). *Історія суспільного дошкільного виховання в Україні* : навч. посібник. – 2-е вид., доп., Донецьк: ТОВ «Юго-восток ЛТД», 231.
8. Фіцула, М. М. (2013). *Педагогіка: навч. посіб.* Вид. третє, перероб. і допов. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 230.
9. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. (2004). Навч. посіб. упорядн., вступ. нариси та упорядкув. З. Н. Борисової, В. У. Кузьменко; за заг. ред. З. Н. Борисової. К.: Вища шк., 511.

## Додаткові:

15. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) (2021). Режим доступу: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/nakaz-33-bazovuyu-komponent-doshk-osv.pdf> – Назва з екрану, 34.
16. Закон України «Про освіту» (2017). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
17. Закон України «Про загальну середню освіту» (2020). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
18. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2021). Педагогічні ідеї та практики функціонування розвивальних середовищ у народних дитячих садках і дитячих притулках на теренах України (1899–1910). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 1 (36), 294-301.
19. Іванюк, Г. І. та Матюшинець, Я.В. (2020). Модифікація розвивальних середовищ майданів, захистків та осередків для дітей на теренах України (1917–1919). *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1 (7 (35)), 23-29.

*Продовження додатку Л*

20. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я.В. (2021). Актуальність педагогічних практик Тимофія Лубенця про розвивальне середовище для дітей у контексті розбудови Нової української школи. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 2 (29), 179-185.
21. Матюшинець, Я.В. (2017). Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного віку на шпальтах часопису «Вільна українська школа» (1917–1919). *Молодий вчений*, (11), 357-361.
22. Матюшинець, Я.В. (2018). Ідеї про розвивальне середовище для дітей як предмет теоретичного аналізу *Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання*, (3-4), 40-55.
23. Матюшинець, Я.В. (2019). Особливості становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей в УНР (1917–1919). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, (4), 213-224.
24. Матюшинець, Я.В. (2020). Висвітлення ідей про розвивальне середовище для дітей на шпальтах газети «Народній учитель». *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1 (8 (36)), 27-34.
25. Матюшинець, Я.В. (2021). Практичні аспекти розвивального середовища дитячого клубу за матеріалами книги Б. Боровича «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2 (75), 8-12.
26. Русова, С. (1918). *Дошкільне виховання*. Катеринослав : Укр. вид-во, 162.
27. Русова, С. (1924) *Нова школа соціального виховання*. Катеринослав, Ляйпціг. Укр. вид-во в Катеринославі, 152.
28. Русова, С. (1924). *Теорія і практика дошкільного виховання*. Прага: Укр. громад. вид. фонд, 123.
29. Русова, С. (1927). *Нові методи дошкільного виховання*. Прага: Сіяч, 111.
30. Січкач, А.Д., Матюшинець, Я.В. (2020). *Ідеї предметно-розвивального середовища для дітей в українському педагогічному дискурсі кінця 19-го – 20-ті роки ХХ століття*: колективна монографія. Integration of traditional and innovative scientific researches: global trends and regional aspect: collective monograph. Publishing House «Baltija Publishing», Riga, Latvia, 161-184.
31. Чепіга, Я. (1913). *Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики* : збірник психо-педагогічних статей. Київ: Друк. 1-ї Київ. артілі друк. справи, 157.
32. Чередниченко, В. (1921) *Дитяча хата: poradnik організації і керування установ дитячого виховання*. Ч. 1. Х. Полтава: Всеукр. держ. вид-во, 68.
33. Яновська, Е. (1927). *Дошкільне виховання* (Е. Яновська, Н. Панченко, Х. Рабинович). Х.: Книгоспілка, 187.

**Апробація результатів дослідження на наукових конференціях***Міжнародні:*

1. «Scientific bases of solving of the modern tasks» (м. Франкфурт на Майні, Німеччина 2020), тема доповіді: Педагогічні погляди Наталії Лубенець про значення розвивального середовища в підготовці дітей до навчання у школі (тези конференції).
2. «Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення» (м. Київ, 2020), тема виступу: Обґрунтування нових підходів до впровадження ключових компетентностей в Новій українській школі (усна доповідь).
3. «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2020: глобалізований простір інновацій» (м. Київ, 2020), тема виступу: Педагогічні ідеї Софії Русової про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (тези конференції).
4. «Забезпечення якості вищої освіти у країнах Європейського Союзу» (м. Київ, 2020), тема виступу: Актуальність педагогічного досвіду Т. Лубенця про розвивальне середовище для розбудови Нової української школи (усна доповідь).
5. «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та євроінтеграції» (м. Київ, 2019), тема виступу: Адаптація прогресивних ідей українських педагогів про розвивальні середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у 20-х рр. ХХ століття в сучасний освітній простір України (стендова доповідь).
6. «Освіта для ХХІ століття: виклики, проблеми, перспективи» (м. Суми, 2019), тема виступу: Інноваційні моделі освітніх середовищ у закладах дошкільної та загальної середньої освіти (початкова школа) (усна доповідь).

*Продовження додатку М*

7. «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (м. Суми, 2019), тема виступу: Адаптація прогресивних ідей педагогів кінця ХІХ - початку ХХ століття про розвивальне середовище для дітей (усна доповідь).

8. «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: варіативність моделей неперервної педагогічної освіти» (м. Київ, 2018), тема виступу: Особливості становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей в дошкільних установах та початкових школах УНР (1917–1919 рр.) (стендова доповідь).

9. «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та концепції нової української школи» (м. Київ, 2017), тема виступу: Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного віку на шпальтах журналу «Вільна українська школа» (усна доповідь).

*Всеукраїнські:*

1. «Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання» (м. Київ, 2021), тема доповіді: Середовищний підхід до реалізації міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу ЗЗСО (тези конференції).

2. «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (м. Полтава, 2021), тема доповіді: Ідеї М. Володькевича про підготовку дитини до життя в освітньому середовищі початкової школи (1900-і рр.) (тези конференції).

3. «Софія Русова – предтеча Нової української школи» (с. Ріпки, Чернігівська обл., 2021), тема доповіді: Ідеї Софії Русової про роль соціального середовища для розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (тези конференції).

4. «Професійна діяльність педагога в умовах парадигмальних змін» (м. Київ, 2020), тема виступу: Професійна діяльність педагога у історико-педагогічній ретроспективі кінця ХІХ- початку ХХ століття (усна доповідь).

*Продовження додатку М*

5. «Якість професійної підготовки сучасного педагога: український та європейський виміри» (м. Київ, 2020), тема виступу: Ідеї про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній спадщині Софії Русової (усна доповідь).

6. «Велет українського слова» (м. Київ, 2019), тема виступу: Актуальність ідеї Пантелеймона Куліша про виховання дітей в умовах освітніх змін (стендова доповідь).

7. «Інновації у професійній підготовці педагога в умовах євроінтеграції освітнього процесу: погляд науковців і практиків» (м. Київ, 2019), тема виступу: Реалізація ідей соціального виховання у розвивальних середовищах для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (30-ті рр. ХХ ст.) (усна доповідь).

8. «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації» (м. Київ, 2019), тема виступу: Особливості функціонування розвивальних середовищ для дітей в дошкільних установах то початкових школах кінця ХІХ - початку ХХ століття (усна доповідь).

9. «Якість освіти України: сучасні виклики та пріоритети розвитку» (м. Київ, 2018), тема виступу: Ідеї українських педагогів кінця ХІХ – поч. ХХ ст. про розвивальне середовище для дітей у контексті розбудови Нової української школи (усна доповідь).

10. «Професійна підготовка педагогів в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2017), тема виступу: Функціонування розвивального середовища для дітей: генеза ідей українських педагогів (усна доповідь).

*Всеукраїнські науково-методологічні семінари:*

1. «Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи» (м. Київ, 2021), тема доповіді: Характеристика понятійного апарату у поступі історії педагогіки кінця ХІХ – 20-ті рр. ХХ століття (усна доповідь).

***Продовження додатку М***

2. «Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій» (м. Київ, 2020), тема доповіді: Дослідження педагогічної думки щодо розвивальних середовищ для дітей в імперську добу (усна доповідь).

3. «Форми репрезентації джерел з історії освіти» (м. Київ, 2019), тема виступу: Особливості репрезентації електронних джерел із проблем історії освіти (усна доповідь).

**Список наукових публікацій здобувача****Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу**

1. Матюшинець, Я. В. (2020). Висвітлення ідей про розвивальне середовище для дітей на шпальтах газети «Народній учитель». *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1(8(36)), 27–34. ISSN: 2353-8406.
2. Іванюк, Г. І. та Матюшинець, Я. В. (2020а). Модифікація розвивальних середовищ майданів, захистків та осередків для дітей на теренах України (1917–1919). *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*, 1(7(35)), 23–29. ISSN: 2353-8406.
- 3.

**Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»**

4. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2021). Педагогічні ідеї та практики функціонування розвивальних середовищ у народних дитячих садках і дитячих притулках на теренах України (1899–1910). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. І. Франка*, 1(36), 294–301. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-47>. ISSN: 2308-4855.
5. Матюшинець, Я. В. (2021а). Практичні аспекти розвивального середовища дитячого клубу за матеріалами книги Б. Боровича «Дитячий клуб (Історія одного досвіду)» (1919). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2(75), 8–12. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.1>. ISSN: 1992-5786.



**Продовження додатку Н**

6. Іванюк, Г. І., Матюшинець, Я. В. (2020). Актуальність педагогічних практик Тимофія Лубенця про розвивальне середовище для дітей у контексті розбудови Нової української школи. *Актуальні питання гуманітарних наук міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. І. Франка*, 2(29), 179–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209458>. ISSN: 2308-4855.
7. Матюшинець, Я. В. (2019). Особливості становлення та поступу розвивальних середовищ для дітей в УНР (1917–1919). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4(88), 213–224. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2019.04/213-225>. ISSN: 2312-5993ю
8. Матюшинець, Я. В. (2018). Ідеї про розвивальне середовище для дітей як предмет теоретичного аналізу. *Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання*, 3–4, 40–55. ISSN: 2312-5829.

**Публікації у виданнях, які входять до наукометричних баз,  
окрім Web of Science Core Collection та Scopus**

9. Матюшинець, Я. В. (2017). Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного віку на шпальтах часопису «Вільна українська школа» (1917–1919). *Молодий вчений*, 11, 357–361. ISSN: 2304-5809.

**Розділ колективної монографії (у співавторстві)**

10. Січкара, А. Д., Матюшинець, Я. В. (2020). *Ідеї предметно-розвивального середовища для дітей в українському педагогічному дискурсі кінця 19-го – 20-ті роки ХХ століття*: колективна монографія. [Integration of traditional and innovative scientific researches: global trends and regional aspect]. Publishing House “Baltija Publishing”, Riga, Latvia, 161–184. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-001-8>. ISBN: 978-9934-26-001-8.

**Продовження додатку Н****Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження**

11. Матюшинець, Я. В. (2021b). Середовищний підхід до реалізації міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу ЗЗСО. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Україна, м. Київ, 8 червня 2021)*, 39–41.

12. Матюшинець, Я. В. (2021). Ідеї М. Володькевича про підготовку дитини до життя в освітньому середовищі початкової школи (1900-і рр.). *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Україна, Полтава, 4–5 березня 2021 р.)*, 25–28.

13. Матюшинець, Я. В. (2021c). Софія Русова про роль соціального середовища для розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: зб. наук. пр. за матер. IV Всеукр. наук.-практ. онлайн- конф. «Софія Русова – предтеча Нової української школи» (Україна, Рівки, 25-26 лютого 2021 р.), 134–136.

14. Матюшинець, Я. В. (2020a). Педагогічні ідеї Софії Русової про розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2020: глобалізований простір інновацій: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф.*, 99–102.

15. Матюшинець, Я. В. (2020b). Педагогічні погляди Наталії Лубенець про значення розвивального середовища в підготовці дітей до навчання у школі. *Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference Scientific bases of solving of the modern tasks* (pp. 276–279). (Germany, Frankfurt am Main, 01-01 June 2020).

## Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ВИКОНАВЧИЙ ОРГАН КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ  
(КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ)

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ,  
Україна, 04053, тел./факс: +380 44 272-19-02  
kubg.edu.ua, e-mail: kubg@kubg.edu.ua  
ЄДРПОУ 02136554



EXECUTIVE BODY OF KYIV CITY COUNCIL  
(KYIV CITY STATE ADMINISTRATION)

**BORYS GRINCHENKO  
KYIV UNIVERSITY**

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv,  
Ukraine, 04053, tel./fax: +380 44 272-19-02  
kubg.edu.ua, e-mail: kubg@kubg.edu.ua

№ 09.2021р. № 29-к

На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

## АКТ

**про впровадження результатів дисертації  
Матюшинець Яни Володимирівни  
на тему «Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного  
та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України  
(кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)»,  
поданого на здобуття ступеня доктора філософії  
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

Упродовж 2017–2021 рр. на базі кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка здійснювалася апробація та впровадження результатів дисертації Я.В. Матюшинець на тему «Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України (кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)».

Практичне значення одержаних результатів, що були отримані Я.В. Матюшинець у ході наукового пошуку, який полягає в узагальненні і висвітленні матеріалів про становлення та поступ ідей розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в кінці XIX – у 20-х рр. XX століття. Роль розвивальних середовищ у навчанні, вихованні та розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України, що дало змогу істотно усистемнити і поглибити нові знання студентів про історію розвитку досліджуваного феномену. Фактологічний матеріал, висновки, додатки дисертації були використані для оновлення змісту навчальної дисципліни «Педагогіка» для спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, у перебігу наукових сесій історико-педагогічних студій, що функціонують на базі кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту. Викладачі кафедри педагогіки та психології застосовували навчально-методичні матеріали, електронні презентації з проблеми наукового пошуку Я.В. Матюшинець для оновлення змісту лекційних, семінарських, практичних занять, завдань самостійної роботи студентів, тематики курсових та дипломних робіт для студентів спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Результати дисертації Я.В. Матюшинець отримали високу оцінку під час обговорення на засіданні кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 11 від 01 вересня 2021 р.). Було визнано їх ефективність і рекомендовано до подальшого впровадження в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Акт видано для подання до спеціалізованої вченої ради.

Проректор з науково-педагогічної та міжнародної діяльності



Лілія ГРИНЕВИЧ

Ганна Іванюк  
+3(044) 295-35-24  
h.ivaniuk@kubg.edu.ua



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09  
E-mail: [www.msu.edu.ua](http://www.msu.edu.ua), [info@msu.edu.ua](mailto:info@msu.edu.ua), код ЄДРПОУ 36246368

Від 30 серпня 2021 № 1383

Акт  
про впровадження результатів дисертаційної роботи  
**«Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного  
та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України  
(кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)»**,  
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії  
зі спеціальності 011 Науки про освіту (Освітні, педагогічні науки)  
**Матюшинець Яни Володимирівни**

У період із 2017 до 2021 роки аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка Матюшинець Яна Володимирівна здійснювала послідовне впровадження в освітній процес Мукачівського державного університету основних результатів дисертаційного дослідження з теми «Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України (кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)».

Значний інтерес для майбутніх педагогів викликали лекційні та семінарські заняття з тем: «Вплив зарубіжних педагогічних практик (Ф. Фребель, М. Монтесорі) на створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в період імперської доби (1871–1917 рр.)», «Погляди українських педагогів на підходи до створення розвивальних середовищ для дітей в дошкільних установах та початкових школах УНР (1917–1919 рр.)», «Ідеї С. Русової про розвивальне середовище для розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у 1917–1919 рр.», «Розвиток Тимофієм Лубенцем ідей щодо створення розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку», «Пристосування ідей розвивального середовища педагогів в роки становлення радянської системи освіти (1919–1929 рр.)».

Презентована тематика занять викликала зацікавленість та інтерес здобувачів вищої освіти, оскільки їх зміст розроблено на матеріалах, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Києва та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

**Продовження додатку II**

Вивчення запропонованих дисертанткою тем навчальних занять сприяє засвоєнню здобувачами особливостей розвитку ідей розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі та впливу поглядів педагогів кінця XIX – 20-х рр. XX століття на розвиток теорії і практики навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Отже, матеріали дисертаційної роботи становлять теоретичну і практичну значущість для підготовки майбутніх фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта.

Тексти лекцій, матеріали до семінарських занять, розроблені Я. В. Матюшинець були обговорені на засіданні кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету (протокол № 1 від 30 серпня 2021 р.) й отримали високу оцінку. Навчальні матеріали рекомендовано до подальшого застосування у професійній підготовці майбутніх фахівців спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта.

Перший проректор МДУ



В.В.Гоблик

**Продовження додатку П**

**Міністерство освіти і науки України**  
**Відокремлений структурний підрозділ**  
**«Івано-Франківський фаховий коледж**  
**Прикарпатського національного університету**  
**імені Василя Стефаника»**

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Бандери, 1, тел.: (0342) 57-00-08, e-mail: college\_if@ukr.net

08.09.2021 № 09/03-05/324

**Акт**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження  
**«Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого  
 шкільного віку в педагогічній думці України  
 (кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)»,**

поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії  
 зі спеціальності 011 Науки про освіту (Освітні, педагогічні науки)

**Матюшинець Яни Володимирівни**

У період з 2017 по 2021 роки Я.В. Матюшинець здійснювала послідовне впровадження основних результатів власного дисертаційного дослідження за темою «Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в педагогічній думці України (кінець XIX – 20-ті рр. XX століття)» в освітній процес ВСП «Івано-Франківський фаховий коледж Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника».

Матеріали, які відображають результати історико-педагогічного пошуку, були сконцентровані у лекціях, що проводилися у офлайн та онлайн форматах. Освітній контент лекцій розроблено за результатами аналізу архівних джерел та широкого спектру історіографічних праць. Відповідно до проблематики дослідження апробовано такі лекції «Ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в досвіді діяльності дошкільних установ та початкових шкіл імперської доби (1871-1917 рр.)», «Програмово-методичне забезпечення функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в добу УНР (1917-1919 рр.)», «Актуальні ідеї педагогів минулого для створення функціонального розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку». Апробовані матеріали становлять як теоретичну так і практичну значущість для підготовки майбутніх фахівців спеціальності 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта.

Навчально-методичні матеріали, розроблені Я.В. Матюшинець за результатами власного історико-педагогічного дослідження, були обговорені на засіданні Педагогічної ради ВСП «Івано-Франківський фаховий коледж Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (протокол № 7 від 31. серпня 2021 р.) та отримали високу оцінку. Результати дисертаційного дослідження рекомендовано до впровадження.

Директор коледжу



Ю.М. Москаленко